

AXESS

AXESS MAGASIN NR 2 MARS 2024 PRIS: 99 KR

Väst i test

Den fria världen behöver gaska upp sig

SAMHÄLLE

**SUSANNE WIGORTS
YNGVESSON**

manar till andlig beredskap.

FRIZON

GÖRAN FRANKEL

vistas i Philip K Dicks
alternativa världar.

RECENSIONER

ANN-SOFIE DAHL

om Liz Cheney: politiker
med stort civillkurage.

TIDSAM 2804-02

7 388280 409908

RETURVECKA 15

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv.

Allt öppet och utan betaltväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

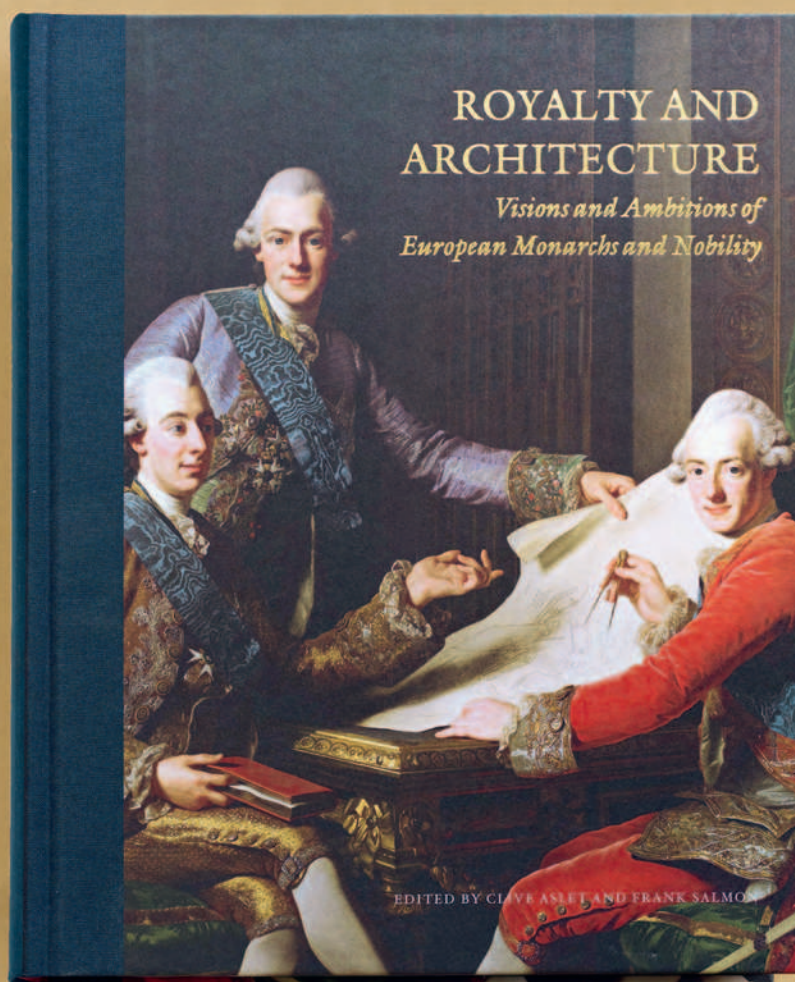

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden

 tidningen
näringslivet

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

Att furstar i alla tider byggt slott, befästningar och hela städer är välkänt. Enskilda kungligheters arkitekturintresse och i vissa fall utövande som arkitekter har däremot varit mindre undersökt.

Nyligen har forskning om Gustav III (1746–1792) visat att han själv var arkitekten bakom flera viktiga byggnadsprojekt. Även George III av England (1738–1820) hade ett stort arkitekturintresse och hans ritningar och skisser finns bevarade. I denna rikt illustrerade bok bidrar flera forskare med ytterligare exempel och perspektiv på europeiska kungligheters betydelse för arkitekturen och arkitekturpolitiken.

ROYALTY AND ARCHITECTURE FINNS UTE NU!

Glöm inte att du som läsare har 20% rabatt på Bokförlaget Stolpes utgivning hos Bokus.com med koden: STOLPE20

Snart börjar ännu en omprövningstid

Att Donald Trump häver ur sig dumheter har inte mycket av "man bet hund" över sig. Det händer gång på gång. Men tyvärr måste bedömare runt om i världen lyssna och fundera på vad uttjitelserna innebär. Om mindre än ett år är han med stor sannolikhet USA:s president igen.

Att han skäller på Natoländer, som inte lever upp till målet att lägga två procent av BNP, är varken nytt eller omotiverat, och han är långt ifrån den förste amerikanske president som tröttnat på europeiska fripassagerare. Men på ett valmöte i början av februari gick han längre än någonsin tidigare. Han hävdade att han sagt till presidenten i ett stort Natoland att USA verkligen inte borde skydda medlemsländer mot Ryssland ifall de inte betalade för sig. Tvärtom skulle han uppmuntra Ryssland att göra vad fan de ville med sådana snyltare.

Det väcker onekligen frågor.

FÖR DET FÖRSTA. Är historien sann? "Utan tvivel apokryfisk", skriver *Economist*, och det är lätt att hålla med. Vilken statschef? I vilket stort land?

För det andra. Är det inte bara så att han säger en sak ena dagen och en den andra? *Aftonbladet* råkade ha en reporter på hans Super Bowl-fest i Florida dagen efter valmötet och när hon frågar om Sverige i Nato svarar Trump: "Jag gillar Nato, jag gillar Sverige."

För det tredje. Vill han verkligen sätta Nato på spel eller vill han sätta fart på medlemsländerna? Två dagar efter valmötet skrev han på sitt sociala medium *Truth Social*: "När jag sade åt de 20 länder som inte betalar sin rimliga andel att de måste betala, och att annars kommer ni inte att ha militärt skydd från USA, började pengarna rulla in. Efter så många år när USA har tagit hand om notan var det en vacker syn att skåda. Men utan mig som säger 'Ni måste betala' är de i gång igen." Och inlägget inleds: "Jag gjorde Nato starkt..."

HUR SKA MAN TOLKA alltsammans? Dels får man inse att det inte går att veta mer exakt vad Trump menar med enskilda uttalanden; ibland är det nog oklart om han ens vet det själv. Dels handlar det som så ofta i hans fall om att framhäva egna fantastiska egenskaper: jag såg till att gynna USA, Joe Biden för ett släpphänt regemente.

Men utspelen rymmer också djupare och mer bekymmersamma besked: Det är för all del inte

självkänt att Trump kommer att lägga stor kraft på att urholka Nato eller ta USA ur alliansen ifall han blir vald. Han kan bli upptagen av helt andra saker. Men samtidigt: den som verkligen bryr sig på djupet om det västliga samarbetet uttalar sig inte så här. Det är inte bara tölpaktigt utan också farligt. Signalvärdet blir att USA:s solidaritet beror på presidentens tillfälliga sinnesstämning lika mycket som på Natostadgans formella åtaganden, vilket skapar osäkerhet i demokratier och riskerar att tolkas som fritt fram att chansa av despoter.

DONALD TRUMP HAR gjort Europa en stor tjänst, menar en kommentator i *Politico* (13/2). Äntligen måste det stå klart för européerna att man inte kan förlita sig på USA för evinnerlig tid utan måste bygga upp sin egen militära förmåga. Jag tycker att det är en tjänst vi hade klarat oss utmärkt utan, men slutsatsen är svår att värja sig emot. Efter Rysslands invasion av Ukraina har ett nytt sätt att se på säkerhet och försvar börjat gro i Europa, men det har på intet sätt mognat färdigt. Lika litet som Europas länder bör ge upp om den transatlantiska länken bör de ta för givet att det Trumpska perspektivet på världen är ett övergående fenomen. USA har varit långt mer isolatistiskt förut och kan bli det igen.

Natoländerna behöver ta rygga på Polen och inse att säkerhet byggs i flera dimensioner där den militära inte är ensam men omistlig. Att på kort sikt ersätta USA är inte praktiskt möjligt, men även i detta fall gäller det att förbereda sig så gott det går för det som *riskerar* att hända, inte bara för det som *troligen* sker.

FÖR SVERIGE VÄNTAR en andra omprövningstid. Först skulle vi inse att krigsfaran är en realitet och bestämma oss för att gå med i Nato och lämna de sista drömmerierna om alliansfrihet över bord. Nu krävs en insikt om att Nato, den dag medlemskapet blir verklighet, inte är ett tryggt slutmål där vi kan vila ut. Att bli formellt allierad med en lång rad stater fortsätter att vara angeläget och välkommet, men ansträngningarna med att bygga bättre beredskap behöver intensifieras på många plan: militära, civila och mentala.

PJ Anders Linder

PJ Anders Linder

"Medlemskapet är lika angeläget som välkommet men Nato är ingen trygg famn där vi kan vila ut."

Vad bär framtiden i sitt sköte?

EN INTELLEKTUELL FEST DU INTE VILL MISSA!

Tillsammans med entreprenören och youtube-profilen
Henrik Jönsson blickar Åxess in i framtiden!
Krig, klimatkris, AI och jakt på evigt liv – hur
kommer morgondagen att gestalta sig?

Köp biljetter på www.axess.se/biljetter
Pris för prenumeranter: 200:- För dig som ännu ej prenumererar: 300:-

AXESS
VETENSKAP BILDNING TRADITION

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson vill rädda barnen från Tiktoks gift **10**
Annika Borg saknar tillit till tillitsamhället **10**
Sydafrika Tor Billgren försöker förstå Sydafrikas förfall **12**
Religion Jacob Rudenstrand noterar mediernas ointresse för förföljelsen av kristna **16**
Krigsrisk Susanne Wigorts Yngvesson funderar över andlig beredskap inför krigsrisk **18**
I korthet Ångestframkallning. Tasavallan presidentti **20**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **21**

22 FRIZON

- Göran Frankel vistas i Philip K Dicks alternativa världar **22**
Per Enerud om Albert Engströms och Artur Lundkvists bugningar för Moskva **26**

32 OPINION

- Johan E Eklund och Johan P Larsson fruktar för välfärdsstatens framtid.

34 TEMA: VÄST I TEST

- 36** En identitetskris Västvärlden tyngs av tvivel. Det beror på liberalismens brist på självförtroende. **Av Catarina Kärkkäinen**
- 40** Utan mål och mening? Vi i väst har det bättre än någonsin men tror inte längre att vi kan förbättra situationen ytterligare. **Av Nicklas Berild Lundblad**
- 44** Fångna av en stormvind? Kanske står vi i början av en ny och turbulent era i den civiliserade mänsklighetens historia. **Av Robert Dalsjö**
- 48** På ett sluttande plan Historien visar att profetior om västs förestående undergång har kommit på skam. **Av Jan Arild Snoen**
- 52** Låt ljuset bryta fram Västländernas ledare måste möta undergångsstämningarna med optimism och tro på det egna landets framtid. **Av Elisabeth Braw**
- 54** Vänstern banade väg för högerpopulismen Vänsterns marknadskritik krattar manegen för högerpopulismen. **Av Andreas Bergh**

”

Redan före Ukrainas självständighet 1991 använde han medvetet det ukrainska språket för att skapa samtida litteratur, inte minst poesi.

Jakob Sjövall, sid 68

58 TRADITION

Karin W Tikkanen om Titus Livius.

62 CIVILISATION

- Idéhistoria* Jacob Rudenstrand läser C S Lewis 62
Litteraturhistoria Henrik Nilsson läser Mario Levrero 64
Historia David Andersson om det Myrdalska släktdramat 65
Historia Peter Luthersson läser en dagbok från Napoleonkrigen 67
Litteratur Jakob Sjövall läser Jurij Andruchovytj 68
Dramatik Erik Thyselius om teaterns tyska 70
Kulturrådet Bengt Ohlsson om skådespelare som tänker 71
I korthet Catta Neuding surar 71

72 RECENSIONER

- Benny Carlson sysslar med plånboksfrågor 73
Fredrik Gustafsson betvivlar Bergmans skningshalt 77
Ann-Sofie Dahl poppar popcorn inför valkampanj 80
Carl Rudbeck tar en antikrunda 82
Torbjörn Elensky slinker ur en fälla 84
Patrik Lindenfors misslyckas med glädje 87
Joel Stade tänker kollektivt 89
Roland Poirier Martinsson går till källorna 91
Karin Henriksson begråter tidningsdöden 95

98 MELLANRADERNA

Katarina Barrling putsar på den svenska glanslösheten.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,

Louise Belfrage, Adam Cwejman,

Anna Victoria Hallberg & Erik Jersenius

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 8 april 2024

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Alamy

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Kundtjänst: 08-799 63 31

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Wilhelm Behrman
Psykolog och manusförfattare

Andreas Bergh
Välfärdsforskare och docent
i nationalekonomi vid Lunds
universitet och Institutet
för Näringslivsforskning

Nicklas Berild Lundblad
Fil dr i informatik

Tor Billgren
Dramaturg vid Malmö Opera.
Tidigare bosatt i Sydafrika

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Elisabeth Braw
Forskar i försvars- och
utrikespolitik vid American
Enterprise Institute

Benny Carlson
Professor emeritus i ekonomisk
historia vid Ekonomihögskolan,
Lunds universitet

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och Nonresident Senior
Fellow vid Atlantic Council

Robert Dalsjö
Försvars- och säkerhetspolitisk
expert på Totalförsvarets
forskningsinstitut

Johan E Eklund
Professor i nationalekonomi.
Chefsekonom vid Sydsvenska
Handelskammaren

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Per Enerud
Författare

Göran Frankel
Vetenskapsjournalist

Fredrik Gustafsson
Fil dr i filmvetenskap

Karin Henriksson
Författare och journalist

Fredrik Johansson
Senior Director på
Hallvarsson & Halvarsson

Catarina Kärkkäinen
Chef för ideologi på Timbro
och rektor för Stureakademin

Johan P Larsson
Ekonomie doktor i national-
ekonomi. Forskare vid Ratio
och Associate Professor of
Economics and Public Policy
vid University of Cambridge

Patrik Lindenfors
Forskare i biologisk och
kulturell evolution vid
Institutet för framtidsstudier

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Catta Neuding
Medarbetare i *Axess*

Henrik Nilsson
Författare och essäst

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

**Roland Poirier
Martinsson**
Filosof och författare

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Jacob Rudenstrand
Skribent och biträdande
generalsekreterare för Svenska
Evangeliska Alliansen

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Jan Arild Snoen
Författare

Joel Stade
Pol mag och tidigare
politiskt sakkunnig i
statsrådsberedningen

Erik Thyselius
Medarbetare i *Axess*

Karin W Tikkanen
Docent i latin, journalist
och översättare

Sten Widmalm
Professor i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

**Susanne Wigorts
Yngvesson**
Professor i etik vid Enskilda
Högskolan i Stockholm

Hårt men rättvist

PEHR GRANQVISTS DOM mot akademien är hård när han skriver att "det stora flertalet svenska akademiker" har hjälpt till med att undergräva den akademiska friheten (*Axess* nr 1/2024). Är han orättvis? Överdriver han?

Jag har haft lyckan att få lära känna och arbeta med många akademiker som inte alls kan betecknas som "medlöpare". De har med analytisk skärpa visat var svagheterna finns i akademien och vilket slags frihetsbegränsande politik som styr vår verksamhet. Och de har högljutt protesterat när det funnits skäl för att göra så.

Men visst blir man nedslagen av bristen på bredare engagemang i många frågor som handlar om hur den akademiska friheten beskär. För två år sedan var det mycket få kolleger som höjde sina röster i protest i fråga om etikprövningssystemet. Till exempel så skrev Mats Alvesson, Per Eriksson, Lars Jacobsson och Eric J Olsson tidigt om hur etikprövningsreglerna begränsade den akademiska friheten. (*DN* 14/3 -22). Alltför få reagerade då. Det var först efter regeringsskiftet, och ett drygt år senare, som det av Granqvists nämnda uppropet kom. Men det skrevs ju faktiskt på av 2 500 akademiker. Här kan tilläggas att utbildningsminister Mats Persson då var medveten om problemen med etikprövning och han planerade åtgärder. Men med tanke på att Liberalerna misslyckades med skolreformerna när de satt i regeringen 2006–2014 så kan man vara försiktig med att gratulera Mats Persson i förväg. Vi får se hur det går. Men hoppet lever. Eller?

GRANQVIST HÅRDA KRITIK är svår att skaka av sig eftersom delar av den har giltighet även på andra områden i akademien. Låt oss till exempel snegla på vad som hänt i frågan om akademisk frihet. Mats Persson gav för ett drygt år sedan Universitetskanslerämbetet (UKÄ) i uppdrag att göra en "Nationell sammanställning av lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten". UKÄ ställde då frågor till lärosätena som ombads göra ett slags självvärdering och visa om de befrämjat den akademiska friheten. Lärosätena skulle även ange exempel på om den akademiska friheten utmanats "internt" och "externt", och hur de i så fall hanterat fallen.

Nu har lärosätenas svar granskats av Anna-Karin Wyndhamn som visar att självvärderingen inte gått så bra. Wyndhamn beskriver hur lärosätena försäkrar att man följer allt "till punkt och pricka". "Därtill följer en omfattande listning av de interna dokument och stadgar som, lovar

lärosätena, säkrar en kultur för fri kunskaps-spridning och fritt kunskapssökande. Många diarienummer blir det." (*Rak höger* 31/1 och 1/2 -24). I flera fall framhålls den kollegiala styrningsformen som viktig för friheten. Men Wyndhamn visar att i sammanhanget nämns inte de i medierna många och uppmärksammade fall av hård styrning och canceltering av akademiker som förekommit. Och det saknas tyvärr inte sådana exempel (*Kvartal* 23–24/1 -23).

DESSUTOM KAN NÄMNAS att Bo Rothstein nyligen underkände Linnéuniversitetets svar till UKÄ (*Fokus* 16/2 -24). Och Sakine Madon har granskat Uppsala universitets svar till UKÄ. När universitetet ger exempel på påverkan som begränsat den akademiska friheten så nämns inte det uppmärksamade fallet med Inga-Lill Aronsson. Ett kon-

kret fall tas upp i svaret. Men det, även om det är ett viktigt fall, inträffade ju i Karlstad (*Uppsala Nya Tidning* 4/2 -24). Jag kan tillägga att ingenting sägs om att Uppsala universitets Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism (Cemfor) samarbetat med en Erdoğanvänlig tankesmedja som genomfört en canceleringskampanj mot svenska akademiker som anklagats för att ingå i ett islamofobiskt nätverk (*Doku* 25/9 -22; *Fokus* 20/3 -23). Inget sägs om centrala styrdokument som påbjudit normkritik eller att vissa teoretiska perspektiv och analysramar ska användas av lära-

re i undervisningen (*Respons* 1/2019). Inget sägs heller om hur utvärderingar har använts för att styra samtal mellan handledare och doktorand (*Axess* 3/2022). Det finns fler exempel som skulle kunnat nämnas i den självgranskning som genomförts av det kollegialt styrda Uppsala universitet.

AVSLUTNINGSVIS KAN JAG nämna att vad gäller etikprövningen så kan det dessutom vara sämre ställt med den än vad Granqvist själv anger och inser. Han avslutar nämligen sin text med att säga att han önskar sig "kollegiala etiska nämnder inom akademien, nämnder som inte styrs av jurister utan av erfarna, kollegialt betrodda forskare". Men det är så Etikprövningsmyndigheten och Överklagandenämnden för etikprövning styrs idag. Där sitter det av nödvändighet (givet uppdraget) jurister. Men utöver att varje avdelning som bedömer ärenden har en ordförande som ska ha varit domare i svensk domstol, och några ledamöter som ska "företräda allmänhetens intresse", så är personer med "vetenskaplig kompetens" i majoritet. Där sitter redan de "betrodda" kollegerna.

Min bedömning är således att allt för många delar av Granqvists kritik är berättigad. Den gäller inte bara etikprövningsfrågan, utan den akademiska friheten mer generellt.

Sten Widmalm

Axess nr 1/2024.

Varför låter vi detta fortsätta?

Nyligen färdades jag med tåg genom södra och västra Sverige. På andra sidan gången halvlåg en ung kvinna, delvis över sin pojkvän, delvis över sitt eget säte. Och medan timmarna gick och Skåne blev till Halland och Halland blev till Västergötland var de försjunkna i sina mobiler. De hade små vita plastbitar i öronen, ibland log de, var för sig, ibland klappade han henne lite i håret. Ingen sa något till den andre, överhuvudtaget.

Det var absurt, men bara en hårdgränsning av hur det ofta ser ut när man betraktar unga människor som "umgås". De är till-

sammans, fast ensamma, för de är främst med sina telefoner. Det är där deras huvudsakliga uppmärksamhet finns. Chatgrupperna på telefonen är verkligare och viktigare än de klasskamrater av kött och blod som man sitter tillsammans med på bussen.

Det är inget marginellt fenomen.

SNAPCHAT ÄR ETT SLAGS meddelandeapp som idag används av 90 procent av alla svenska 13–24-åringar. Och förlåt, men syftet med tjänsten är att fjanta till all kommunikation. Sekundschnappa selfies som försvinner direkt efter att någon tittat på dem, korta, ofullständiga meddelanden, komiska filter, fnissiga filmer, meningslösa

Den stora illusionen

12 Ett politiskt korrupt och vanstyrkt Sydafrika går till val

Förföljda för sin tro

18 Förföljelsen av kristna är större än någonsin men svenska medier är ointresserade

Andlig beredskap

20 Äldre tiders tro och praktiker kan lära oss mental beredskap inför krig

I korthet

22 Ängestframkallande. Tasavallan presidentti

Samtiden

23 Fredrik Johansson slår ett slag för nämndemannen

Denna naiva tillit

UNDER PANDEMIN BLEV vidden av vår svenska, systemsatta, naivitet belyst: Det räckte med att intyga ärlighet till Försäkringskassan för att det man uppgav skulle vara sant. Det var bara att kryssa i och försäkra sin sanningsenlighet så kom pengarna. Bara så där.

Kanske kan man skylla folkhemsideologin för detta tillitsamhälle. "Gör din plikt, kräv din rätt" är en väl inarbetad slogan och kultur i den svenska myllan. De generösa och utbyggda välfärdssystemen bygger på principen att de inte utnyttjas och enbart är högst tillfälliga lösningar för de flesta som använder dem.

Samhället har förändrats på ett drastiskt vis och värderingar förskjutits. Ändå lever självbilden kvar av ett folkhem där man inte behövde låsa dörren och ingen norpade pennorna som det stod "tillhör statsverket" på. Det är väl för att vi vill fortsätta leva som om det vore så. Eller, vi och vi förresten, det

finns ganska många av oss som förstått att tillitsamhället är en chimär och att verkligheten för länge sedan bjudit motstånd.

MIN PAPPA BRUKADE säga att när jag går bet på en företeelse och har vänt och vridit på den och analyserat, men ändå inte kan begripa den, så ska jag inte underskatta vad ren dumhet kan ställa till med. Så, är det dumhet eller lathet? Brist på ansvarskänsla? Fastlimmade skygglappar? Kollektiv suggestion?

För, chimären har fortsatt att utöva sin tjuskraft och betraktas som en sanning. Det har i sin tur tagit sig absurda uttryck. Som att Försäkringskassan över tjugo år efter att lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) infördes, och kostnaderna skenat i vild galopp, fick inskrivit i sitt regleringsbrev att myndigheten nog ändå behöver ha kostnadskontroll. Att det sker systemhotande bedräge-

listor över vilka man haft meningslös kommunikation med under högst antal dagar.

Oförargligt, javisst, men när notiserna från appen ständigt distraherar en 13- eller 15-åring, så är det inte oskyldigt längre. Det är tid och energi och fokus som läggs på – inget, men ett inget som likväl fyller själen, liksom vitt bröd fyller magen.

Och du har sett dem, ungdomarna som sitter på busshållplatser, på spårvagnar och kanske rentav hemma i din soffa, som svajpar sig igenom film efter film efter film. De befinner sig förmodligen i det Kina-ägda universumet Tiktok, med musikvideor, sketcher, sminktips och sportklipp – en ändlös kavalkad av trams och utseendefixering.

MEN DET ÄR mycket värre än så, vilket har blivit uppenbart sedan 7 oktober. Tiktok är ett hav av desinformation och propaganda, och algoritmerna driver snabbt användarna i den riktning de en gång har råkat titta. Den som ser en propagandafilm från Hamas, får en till och en till, och befinner sig snart på en plats där all nyhetsförmedling från Mellanöstern sker genom ett Hamas-filter och där antisemitism känns som något helt normalt.

Det är djupt, djupt problematiskt att ett kinesiskt företag äger och styr appen som är den snabbast växande bland ungdomar, som fyller en allt större funktion

som nyhetsförmedlare, och som driver på en extrem polarisering. En polarisering av väst som lustigt nog råkar ligga precis i Kinas intresse.

Varför låter vi detta fortsätta, på det här sättet?

SOM DEN VÄRLDSKÄNDE sociologen Jonathan Haidt, och många fler med honom, menar, beror sannolikt den kraftigt ökade psykiska ohälsan hos tonårsflickor på användningen av sociala medier. Ett ständigt närvarande gruppträck, en ständig risk att bli utnyttjad på olika sätt, extrem kroppshets och utseendefixering – och därtill den konkreta kostnaden av många timmars scrollande och svajpande varje dygn: färre riktiga vänner, tunnare band till familjen, minskad sömn. Ja, men självklart mår flickorna sämre nu än tidigare!

Tidöpartierna har lovat att grundskolan ska bli mobilfri. Det är ett bra första steg. Men det räcker inte. I USA pågår en diskussion om att införa betydligt högre åldersgränser för sociala medier. Tanken på att förbjuda Tiktok är inte heller främmande för lagstiftarna. I Danmark har regeringen luftat idén om att förbjuda sociala medier för minderåriga.

Men i Sverige förbjuder vi bara sådant som är skadligt för ungdomarnas kroppar, som alkohol, tobak och droger. Själens spelar ingen roll. Vi intalar oss att ungdomar

kan lära sig att använda sociala medier på ett lagom och hälsosamt sätt. Det finns det inget som tyder på. Istället sjunker läsförmågan, finmotoriken blir sämre för varje årskurs, och besvär som sömnsvårigheter, nedstämdhet och ångest ökar.

POLITIKER, SKOLA OCH föräldrar – vi behöver alla visa att tioåringar klarar sig utan smarta telefoner, att 12-åringar mår bättre utan Tiktok, att 14-åringar inte gagnas på något sätt av att ha Youtube i mobilen.

Vi säger saker som att ”vi måste rädda klimatet” – men kan inte ens rädda våra egna barn från det gift som förslöar deras sinnen. Hur är det möjligt? ❧

Av Susanna Birgersson

rier inom välfärdssektorn har Polisen larmat om i decennier.

En annan befängd manifestation av tillitsamhället är hur biståndsorganisationen Sida säkerställer att skattemedel från våra inkomster inte går till terrorister, som Hamas. Hur de kan veta det? Jo, alla samarbetspartner och leverantörer ska deklarerat att de inte stöder eller har samröre med aktörer som finns med på EU:s terrorlistor. En sanningsförsäkran och pengarna kommer. Bara så där.

En sanningsförsäkran och pengarna kommer.

TILLITSAMHÄLLETs självbild yttrar sig även på andra abderitiska vis. Jag syftar på statsministerns hälsning till Frankrikes president Macron inför dennes statsbesök i vårt land. Först trodde jag att det var AI eller att en skicklig sminkös fått någon att se ut exakt som statsministern, men sedan begrep jag att det var äkta vara.

Den virala hälsningen utfördes på en

blandning av svenska och engelska, inte i EU-stil på svenska med fransk tolk. Budskapet som förmedlades reducerade den svenska folksjälen och kulturen till att bestå av lika delar fika, ordningssinne vad gäller kösystem, undertryckt vrede och vikten av att kunna vara ute i ur och skur.

Att tro att detta skulle uppfattas som intressant eller lite smålustigt av en elitistisk kulturation som Frankrike, är att vara invaggad i en tillit till det egna som avslöjar ytterligare en dimension av bristen på verklighetsförankring. Sverige har en gång i tiden varit en stormakt och bär så att säga mer med sig i det historiska och kulturella bagaget än fika och kanelbullar (är bullen verkligen svensk?).

DEN ALLVARLIGASTE och mest barocka konsekvensen av tillitsamhället är dock en annan. I skrivande stund är det fortfarande så att Eurovision går av stapeln inför publik i Malmö i maj. I ett land med förhöjt terrorhot och i vilket det finns grupperingar av i stort sett alla Mellanösterns terrorgrupper, inte minst i Malmö. I ett land där terrormotorn Iran opererar och där Hamas hyllas på gatorna. Vad var det pappa sade? Dum-

het? Det är dags att skrota tillitsamhället.

Det här blev en dyster krönika i en tid och värld där det sannerligen inte behövs mer mörker. Sett ur det perspektivet var nog statsministerns hälsning till president Macron ändå en sorts lisa för själen: om man ska välja mellan att skratta eller att gråta, kan man faktiskt välja skrattet. Jag hoppas att det inte fastnar i halsgropen i maj. ❧

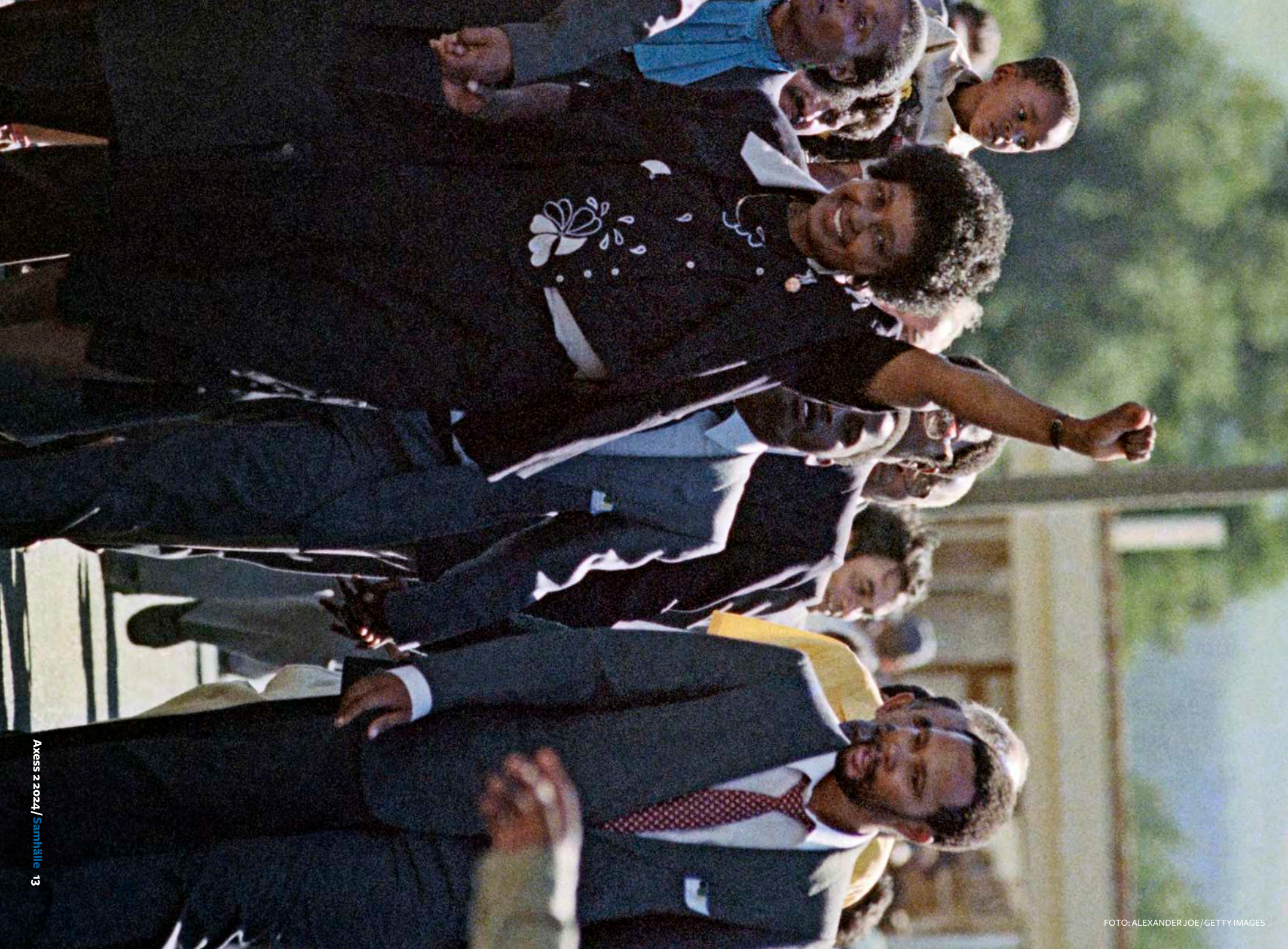
Av Annika Borg

SYDAFRIKA

Den stora illusionen

Sydafrika går till val med många av förhoppningarna efter apartheids fall söndersmulade genom korruption och vanstyre. Förfallet kan spåras till ANC:s ideologiska rötter, skriver **Tor Billgren**.

Den stora illusionen

AKTIVISTER OCH POLITIKER som engagerade sig för kampen mot apartheid och kolonialt förtryck i Sydafrika uttrycker ofta stor besvikelse och förvåning över vad ANC, deras ledare och landet har blivit. Det samma gäller för övrigt också många andra afrikanska länder och deras befrielseörelser. Hur kunde det bli så här? Korruption! Demokratiskt underskott! Begränsad yttrandefrihet!

När Robert Mugabe sattes i husarrest av sitt eget parti i november 2017 efter 37 år som Zimbabwes ledare intervjuades den respekterade Afrikakännaren Per Wästberg i Sveriges Radios P1. Bland annat ställdes frågan om hur den hyllade frihetshjälten Mugabe kunde ha utvecklats till en fruktad despot. Svaret blev att Mugabe var alltför lärd och beläst, och därför inte tålde motstånd.

När Mugabe avled knappt två år senare publicerade *Aftonbladet Kultur* en text av den tidigare socialdemokratiska riksdagsledamoten och biträdande utrikesministern Pierre Schori, som bland annat resonerade

kring varför många ledare i afrikanska länder utvecklat autokratiska tendenser. Texten landade i slutsatsen att det inte finns några pensionsfonder för afrikanska presidenter. Därför måste de klänga sig fast vid makten.

DETTA ÄR TVÅ mycket långsökta teorier. Jag påstår inte att jag har svaret, men tillåt mig mycket försiktigt och ödmjukt antyda att det kanske kan vara idé att undersöka något som ligger precis mitt framför näsan: ideologin. Eller nej, förresten. Den ligger inte, utan står på ett ben mitt i rum-

Befrielseörelse efter befrielseörelse som sponsrades av kommunistiska diktatorer – och Sverige – kastade de demokratiska idéerna över bord så fort de hamnat i maktposition.

met. En stor, rödmålad elefant, med hamaren och stjärnan målade i guld på ena sidan, och en stjärna på den andra.

Befrielseörelse efter befrielseörelse som sponsrades av kommunistiska diktatorer – och Sverige – kastade de demokra-

För fred och demokrati: Mangosuthu Buthelezi skakar hand under överseende av FW de Klerk. FOTO: TOM STODDART/GETTY IMAGES

tiska idéerna över bord så fort de hamnat i maktposition. 1965 förbjöds oppositionspartierna i Tanzania, i Zambia 1972. I Angola tog kommunistiska MPLA över 1975, och två år senare avrättades tiotusentals oppositionella efter ett kuppförsök.

Efter att Robert Mugabes marxist-leninistiska (men Kinastödda) Zanu-PF vunnit valet 1980 iscensatte han under decenniets första hälft en politisk rensning i den västra delen av landet. Eftersom partitillhörighet i Zimbabwe ofta sammanfaller med folkgrupp, blev det i praktiken en etnisk rensning av ndebelefolket. Uppgifterna om antalet mördade "kontrarevolutionärer" varierar, men 20 000 är en siffra som ofta förekommer.

Vi har haft facit i decennier, men ständigt lyfts den ideologiska komponenten och de medföljande politiska metoderna bort när Mugabes urartning diskuteras.

Apartheid.

FOTO: SURETHA ROUS/ALAMY

Detsamma gäller även i samtalet kring African National Congress i Sydafrika. ANC har sedan 1950-talet gått hand i hand med Sydafrikas kommunistparti (SACP), som hade mycket tajta band med Sovjetunionen. Det starka kommunistiska inflytandet ledde till splittring av ANC 1958, och året efter bildades utbrytarrörelsen Pan Africanist Congress of Azania (PAC). De vände sig också mot att ANC inkluderade indier, färgade och vita i kampen mot apartheid.

SACP HAR GENOM åren fungerat som en ideologisk motor för ANC. Till exempel författades det så viktiga policydokumentet Frihetsdeklarationen från 1955 till stor del av SACP. Där förespråkas bland annat nationalisering av gruvorna, bankväsendet och industrin. På senare år har SACP utmärkt sig genom att stå på Rysslands sida i Ukrainakriget – och givetvis hyllar de Nordkorea.

ANC:s lojalitet till Sovjetunionen och det täta samarbetet med SACP förstärkte det styrande Nationalpartiets grepp kring apartheidssystemet. Det råder ingen tvekan om att det ursprungligen designades för att säkra de vitas överhöghet, deras ekonomiska fördelar och markinnehav. Men på 1970- och 80-talen var det knappast den mörka hudfärgen som Nationalpartiets ideologer fruktade. Det var inte xhosa- och zulufolkens klickande konsonanter som hotade det ekonomiska systemet, äganderätten och självständigheten. Utan befrielse rörelsernas röda fanor!

APARTHEIDSYSTEMET, som började som ett rasåtskillnadsprojekt, blev i praktiken också ett skydd mot de totalitärt socialistiska tendenserna som under nittonhundratalets andra hälft slagit rot i länder runt om på den afrikanska kontinenten, med ekonomisk och social kollaps som följd. Varför skulle det inte bli likadant med ANC vid rodet?

Självfallet var inte Nationalpartiet något demokratiskt föredöme. Sydafrika var en polisstat som förtryckte sin befolkning (även de vita) med begränsad yttrandefrihet, och censur- och åtskillnadslag. De svarta folkgrupperna diskriminerades och exploaterades hämningslöst, olikänkade förföljdes, och dödsstraffet tillämpades flitigt. Men för att förstå Sydafrikas närhistoria och Nationalpartiets politik, är det till stor hjälp att ha kalla krigets mekanismer och maktbalans i bakhuvudet, och att antikommunism var en av partiets viktigaste drivkrafter.

Det var således därför som Berlinmurens fall i november 1989 gav den då hårt trängde president FW de Klerk ett gyllene tillfälle att ta första steget mot en nyordning. Vid parlamentets öppnande den 2 februari 1990 kungjorde han att politiska fångar, inklusive

Skolsystemet ligger i spillror.

FOTO: ANDERS GOOD/TT

Nelson Mandela, villkorslöst skulle frigges, och att förbudet mot organisationer som ANC och SACP skulle hävas. För även om befrielse rörelserna höll fast vid sina ideologier, var risken att landet skulle bli en sovjetisk lydstat minimerad. Sovjetunionen existerade visserligen fortfarande 1990, men Östeuropas befrielse hade underminerat det kommunistiska imperiet avsevärt.

tisk” står förresten den där elefanten igen; ordets verkliga betydelse i detta sammanhang är således ”ideologiskt korrekt”. Inkatha och andra organisationer som inte samtyckte med ANC:s ideologi och metoder togs itu med på samma sätt som kommunistiska och socialistiska rörelser tagit itu med kontrarevolutionära element under hela 1900-talet.

Ett annat svar är att arbetet för en socialistisk stat de facto pågår för fullt – fast under ytan.

UNDER PERIODEN MELLAN Nelson Mandelas frigivning och valet i april 1994 förhandlades villkoren för det nya Sydafrika fram mellan ANC, Nationalpartiet och många andra rörelser och partier.

Det var under denna period som våldet, särskilt kring Johannesburg och i KwaZulu-Natal, eskalerade till en sådan omfattning det kan betraktas som ett lågintensivt inbördeskrig. Men inte mellan svarta och vita, utan mellan ANC och den zuludominerade Inkatharörelsen. Den som följde svenska nyheter på 1980- och 90-talen fick lära sig att ANC var goda och osjälviska, medan Inkatha och dess ledare Mangosuthu Buthelezi var onda, och gjorde allt för att hindra utvecklingen mot ett demokratiskt Sydafrika.

Detta narrativ är precis lika vederhäftigt som all annan krigspropaganda. Och eftersom ANC hade världssopinionens sympatier – mycket på grund av att organisationen under den Sovjetsponsrade Khartoum-konferensen 1969, hade utnämnts till den enda autentiska befrielse rörelsen i Sydafrika, var det ANC:s version av sanningen som rapporterades. Bakom ordet ”auten-

JAG SKA SKYNDSAMT tillägga att jag inte argumenterar för att Buthelezi skulle ha varit tadelfri i stridigheterna mellan ANC och Inkatha. Hans kompromisslöshet, stolthet och koleriska natur ledde till felbedömningar och misstag, inte minst i stridens hetta. Men det finns ingen anledning att ifrågasätta att hans engagemang mot apartheid var genuint. Han spolierade regimens dröm om Grand Apartheid med politisk list, och med den ambitiösa konferensen *The KwaZulu/Natal Indaba* 1986, visade han omvärlden att dialog och fredliga lösningar var en möjlig väg framåt för Sydafrika. Mangosuthu Buthelezi avled förra året, 95 år gammal.

Nu när alltmer av ANC:s glitter har fallit av och de svärmiska illusionerna gentemot rörelsen svalnat, även i Sverige, kanske en mer sansad bild av dess historia, drivkrafter och övertygelser så småningom kan träda fram, gärna bortom den ständiga ”besvikelsen”.

SLUTLIGEN KANSKE NÅGON undrar varför Sydafrika inte blev en socialistisk folkrepublik efter ANC:s valseger 1994, när så

>>

mycket pekade på det? Var är enpartistaten? Ett svar är att övergången till demokrati, som nämnts, skedde genom en serie förhandlingar. Den nya konstitutionen var resultatet av ett stort antal kompromisser. Och Nelson Mandelas främsta uppdrag som den förste demokratiskt valde presidenten 1994–99, blev inte att driva ANC-politik, utan att försöka ena landet.

ETT ANNAT SVAR är att arbetet för en socialistisk stat de facto pågår för fullt – fast under ytan. Det argumenterar i alla fall statsvetaren och juristen Anthea Jeffery för i sin senaste bok *Countdown to socialism* (Jonathan Ball Publishers, 2023). Hon har granskat ANC:s och SACP:s så kallade *National Democratic Revolution-policy* (NDR), som är deras övergripande plan för landet. Den kan beskrivas som en lågintensiv revolution – en lång och tålmodig marsch genom institutionerna. Jeffery visar hur NDR har implementerats på område efter område – gruvbranschen, sjukvården, kriminalpolitiken, vilket resulterat i ideliga misslyckanden. För det huvudsakliga målet med NDR är inte att skapa välstånd och tillväxt, utan att konsolidera ANC:s makt och skapa förutsättningar för en socialistisk utopi – raka motsatsen till utveckling.

Särskilt alarmerande är situationen inom skolan, som ligger i spillror, trots att 30 år har gått sedan alla fick samma rätt till utbildning. Den främsta orsaken är lärarnas bristande kompetens. Här fungerar det största lärarfacket, det ANC-kopplade Sadtu, som en gigantisk och destruktiv bromskloss, bland annat genom att sätta käppar i hjulen för inspektioner och fortbildning. Resultatet är nedslående. Jeffery citerar en studie från 2021 som visar att 81 procent av sydafrikanska fjärdeklassare inte hade uppnått läsförståelse på något språk. Motsvarande siffra för till exempel Storbritannien var 3 procent.

EN CENTRAL METOD för att genomdriva NDR är att tillsätta lojala funktionärer på nyckelposter inom statsförvaltningen och statliga företag. Denna så kallade *cadre deployment policy* är en viktig orsak till att korruptionen är så stor i Sydafrika och ett bra exempel på vad icke-meritokratiska tillsättningar ofelbart leder till.

Så även om ANC:s väljarsympatier krymper ytterligare vid parlamentsvalet senare i år, kommer NDR att säkra partiets grepp om statsapparaten för lång tid framöver. Och narrativen, om vi inte försöker att se bortom föreställningarna och dimridåerna som cementerades under 80- och 90-talet. ✨

Sorg i Nigeria efter terror.

FOTO: SUNDAY ALAMBA/TT

RELIGION

Förföljda för sin tro

Förföljelsen av kristna är större än någonsin. Ointresset för utvecklingen i svenska medier beror på fördomar och okunskap, skriver **Jacob Rudenstrand**.

NÄR LARS ADAKTUSSEN som Kristdemokraternas EU-kandidat i januari 2014 skrev i *Dagens Nyheter* om hur kristna är världens mest förföljda religiösa grupp stötte han på patrull från Tro och Solidaritets Peter Weiderud. Adaktusson anklagades för "kors-tågstänkande". Det var dock inte första gången som gamla Broderskapsrörelsen såg engagemanget för förföljda kristna som problematiskt. Sommaren 2013 i Almedalen fick min dåvarande chef Stefan Gustavsson höra hur han begick "ett väldigt allvarligt övergrepp" och att det var "kolonialism" när han talade om hur förföljelsen av dem som bytt tro är vanligare inom islam än inom kristendomen.

Detta var tio år sedan, några månader före Islamiska statens folkdöd på yazidier och kristna minoriteter, men jag funderar fortfarande på vad denna respons beror på. Frågan är trots allt empirisk och kan beläggas. Enligt exempelvis det oberoende forskningsinstitutet Pew Research förföljs kristna i flest länder i världen. Och om man hjälper kristna där de förföljs brukar det medföra fördelar även för andra religiösa grupper som förföljs. Ingen anklagar exempelvis

Reportrar utan gränser för att inte bry sig om andra yrkesgrupper i totalitära stater.

Eller ta "Mitt kors", en Facebook-grupp som skapades 2016 av de tre prästerna Johanna Andersson, Annika Borg och Helena Edlund samma dag som den franske prästen Jacques Hamel mördades under pågående mässa. Initiativet anklagades av prästkolleger för att vara "uppviglande" och inspirera till "religionskrig".

DETTA TILL TROTS tycks de mest återkommande reaktionerna på förföljelsen av kristna vara ointresse och likgiltighet.

Missions- och människorättsorganisationen Open Doors, grundad år 1955 i Nederländerna, har i över 30 år mätt förföljelsen av kristna genom den årligen återkommande World Watch List (WWL). Genom ett poängsystem som mäter förekomsten av våld och förtryck av kristna i olika samhällsområden sammanställs en lista över de 50 länder där kristna förföljs som mest. Det är dyster läsning, och årets rapport är inget undantag.

"Förföljelsen av världens kristna är kraftigare och mer vidsträckt än någonsin tidi-

gare. Var sjunde kristen på vår jord är förföljd för sin tro. Utvecklingen har varit enorm de senaste tio åren”, säger Open Doors Sverigechef Peter Paulsson.

När Paulsson nyligen presenterade årets WWL i riksdagen jämförde han med hur det såg ut 2014, samma år som Lars Adaktussons DN-artikel och då IS erövrade Mosul och tvingade kristna att konvertera, betala skyddskatt eller dö. Då var över 100 miljoner kristna utsatta för förföljelse (var 24:e kristen). Idag är antalet uppe i 365 miljoner.

Ingen anklagar exempelvis Reportrar utan gränser för att inte bry sig om andra yrkesgrupper i totalitära stater.

Det vill säga, var sjunde kristen på jorden.

PÅ FÖRSTA PLATS som farligaste land i världen har Nordkorea i flera år återkommit. Vid presentationen i riksdagen medverkade en ung nordkoreansk kvinna som beskrev hemlandets totalitära miljö, där barn från tidig ålder lär sig att dyrka familjen Kim, som styrt landet i tre generationer. ”Även om föräldrarna är kristna säger de inget till sina barn på grund av risken att bli upptäckt. Om man blir påkommen blir man avrättad och barnen skickas till arbetsläger”, berättade kvinnan under riksdagsseminariet.

I grannlandet Kina, där staten sedan 2017 rivit tusentals moskéer och kyrkor i syfte att underordna alla religionsutövning kommunistpartiets ideologi, har uppskattningsvis 10 000 kyrkor stängts eller förstörts under rapporteringsperioden.

Flera av länderna på WWL tillhör den muslimska världen, med länder som Somalia (plats 2 i WWL), Pakistan (7), Iran (9), Afghanistan (10), Syrien (12), Saudiarabien (13) och Irak (16). De tillhör även samarbetsorganet OIC som vill pressa Sverige att förbjuda Koranbränningar – i sin förmenta kamp mot islamofobi i väst. Och själva plågas de av hårda blasfemilagar som förbjuder fritt åsiktsutbyte.

I Irak och Syrien har kristna tillhörande de historiska folkgrupperna assyrier/

syrianer/kaldéer minskat kraftigt de senaste åren i spåren av al-Qaida, IS och andra islamistiska terrorgrupper – från över en miljon kristna i respektive land till omkring 120 000 i Irak respektive 300 000 i Syrien på omkring tjugo år. Trots att många andra länders regeringar, inklusive Europaparlamentet, talade om IS:s folkmord var den svenska regeringen anmärkningsvärt återhållsam. När KD:s Lars Adaktusson i samband med den utrikespolitiska debatten 2021 kritiserade S-regeringen för det-

ta var utrikesminister Ann Linde däremot inte återhållsam. Hennes replik handlade dock inte alls om religionsförföljelse utan om ”Lars Adaktussons motstånd mot abort och hur han röstade nej till abort 22 gånger i Europaparlamentet”. På så sätt viftades frågan om folkmord på kristna minoriteter bort. Journalisten och människorättsaktivisten Nuri Kino beskrev Lindes svar som ”ointresse för offer för ett pågående folkmord” och ”en skandal”.

ETT ANNAT LAND där det nu pågår ett, enligt experter, folkmord på kristna är Nigeria (6). Och liksom i tidigare fall tycks mediernas och politikernas intresse vara svalt – trots att Nigeria är en viktig handelspartner. Enligt Open Doors är Nigeria faktiskt det land där flest kristna dödas för sin tro, med över 82 procent av 4 998 inrapporterade fall under förra året. Mörkertalet är dock stort. Enligt människorättsorganisationen Intersociety, som granskar religiös förföljelse i Nigeria, har islamistiska terrorister dödat över 52 000 kristna i landet sedan 2009. De har även förstört 8 000 kyrkor och 2 200 kristna skolor.

Julens attacker i den centrala delstaten Plateau då nära 200 kristna dödades och många fler skadades är bara ett exempel på den särskilda utsattheten i samband med de stora kristna högtiderna, då kyrkor brukar vara fullsatta och därmed tänkbara måltavlor.

Detta är inte bara fallet i Nigeria. I Sri Lanka på påskdagen 2019 detonerade åtta koordinerade bomber i olika kyrkor och hotell. 320 människor dog och ytterligare femhundra skadades. Omfattningen på attacken, som utfördes av en IS-ansluten grupp, väckte starka reaktioner i omvärlden. Ledare som Tysklands Angela Merkel beskrev den som ”chockerande” och Indiens premiärminister Narendra Modi menade att ”det finns ingen plats för sådant barbari i vår region”. Men påskattackerna i Sri Lanka, som fortfarande utreds, likt

attacker under julen i länder där kristna är utsatta är knappast överraskande. De följer snarare ett välkänt mönster.

SÅ SKER EXEMPELVIS även i Modis Indien – samma region där det inte fanns ”plats för sådant barbari”. I december 2021 attackerades flera kristna julfiranden och kyrkor vandaliserades. Enligt *New York Times* följde det en trend av ”växande antikristen hysteri som sprider sig över detta stora land”. Grupper ”sveper genom byar, stormar kyrkor, bränner kristen litteratur, attackerar skolor och misshandlar troende. I många fall hjälper polisen och medlemmar av Indiens regeringsparti dem”. När kristna företrädare ett halvår senare krävde att Högsta domstolen skulle besluta om en utredning avfärdade Indiens inrikesdepartement uppgifterna om attacker som ”antaganden”. Faktum är att sedan Modis parti BJP kom till makten har våld mot kristna och muslimer ökat dramatiskt och världens ”största demokrati” lig-

320 dog i påskattackerna i Sri Lanka.

FOTO: JEWEL SAMAD/TT

ger idag på plats 11 på WWL. Open Doors bedömer att ju närmare valdagen, desto mer ökar våldet mot kristna.

OM NU SITUATIONEN för miljontals kristna ser ut på detta vis varför uppmärksammas inte Open Doors rapport mer? När jag pratar med Peter Paulsson säger han att samma utmaning finns i andra länder: ”Bilderna av kristna som utsatt grupp stämmer inte med många svensks uppfattning”, säger han. Paulsson får medhåll av *Dagens Nyheter*s Erik Helmersson som länge varit ensam bland ledarskribenter om att skriva om förföljda kristna. I januari 2021 skrev han: ”Den som försöker hitta svensk rapportering om World Watch List får som vanligt anstränga sig [...] många ser fortfarande felaktigt kristendomen som en angelägenhet för vita västerlänningar, en sorts privilegierad religion vars utövare förföljer andra, inte själva förföljs.”

Det är förmodligen även skälet till anklagelserna om ”korstågstänkande” och ”kolonialism”.

Ingen blir dock hjälpt om väst bara ska vältra sig i sitt förfutna. ✨

Lars Adaktusson: ignoreras.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

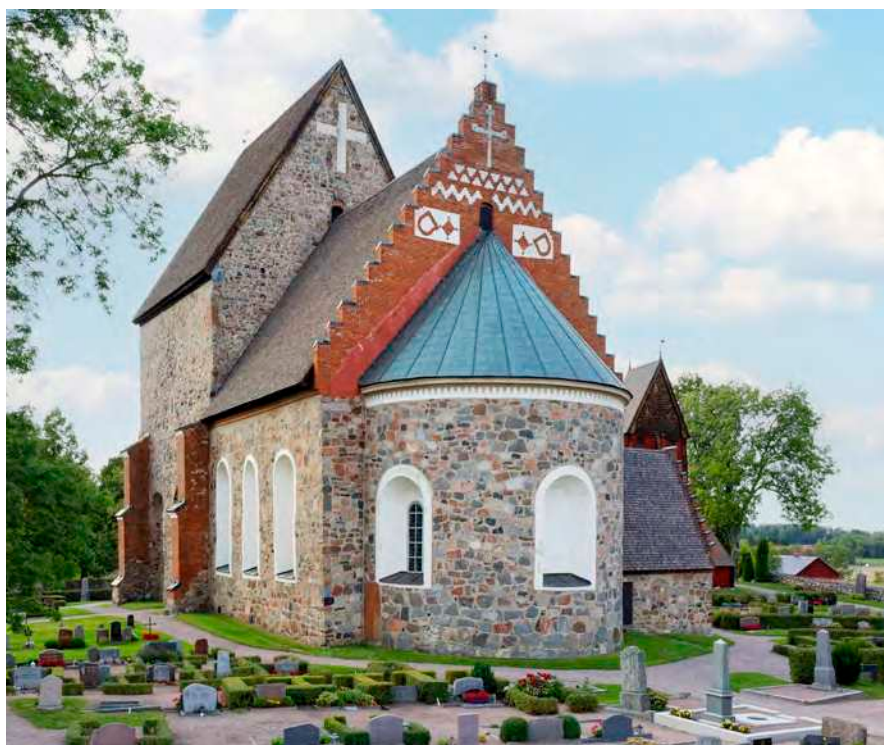
Andlig beredskap

Regeringens och ÖB:s uppmaningar att vi måste anpassa oss till en ökad krigsrisk har väckt uppseende och oro. Men vi borde också fundera över vad äldre tiders tro och praktiker kan lära oss om mental beredskap, skriver **Susanne Wigorts Yngvesson**.

I BÖRJAN AV ÅRET, vid Folk och försvars rikskonferens, sade civilförsvarsminister Carl-Oskar Bohlin (M) och ÖB Micael Bydén att vi i Sverige behöver stärka vår motståndskraft. Det som var ovanligt för svensk offentlighet var att de inte endast talade om krigsmateriel och infrastruktur utan även om behovet av mental beredskap. Statsminister Ulf Kristersson förstärkte detta i sitt tal den 8 januari: "Även vi [liksom Ukraina] måste börja tala högt om de förväntningar som följer av ett svenskt medborgarskap. Ytterst handlar det om att med vapen i hand – och med livet som insats – försvara Sverige, våra värderingar och vårt sätt att leva." Medvetenheten är avgörande för försvarsförmågan, hördes det från både regeringen och Försvarsmakten.

Det kom anklagelser om krigshets och enstaka kulturdebattörer påstod att Bydén längtade efter krig för att få bevisa vad han kan. Medierna publicerade också psykologiska tips för att hantera vuxnas och barns rädslor inför hotbilden. Reaktionerna handlade inte om att regeringen eller Försvarsmakten skulle ha fel angående krigshotet. De rörde istället att det uttalades att Sverige behöver fördjupa den mentala medvetenheten. Möjligen drabbar uppmaningen oss så hårt eftersom vi är djupt sekulariserade, att vi som kollektiv inte vet vad som bör försvaras när det gäller "våra värderingar". Rör det mer än överlevnad? Vad i så fall? Demokrati och mänskliga rättigheter? Men de orden är tomma om de inte fylls av värden som folk tror på.

I BROSCHYREN *Om krisen eller kriget kommer* (MSB) finns goda råd om materiella, sociala och informationsmässiga betydelser av beredskap. Men inget nämns om den mentala – eller den andliga – beredskapen. Hur rustar vi oss mentalt och andligt för hot som kan beröva oss allt det som vi (mer eller mindre) tar för givet? Frågan är mångbottnad och svaret är inte ökad produktion av vapen. Det bottnar i ett sekels successiva nedrustning av värderingar, en sekulariseringsiver för en förment neutralisering av utbildning, myndigheter

Gamla Uppsala kyrka. Ett värn i orostider.

FOTO: KJELL-ARNE LARSSON/TT

och offentlighet. Statsvetaren Katarina Barrlings iakttagelse stärker denna uppfattning. Hon jämför broschyren *Om kriget kommer* från 1961 med dagens *Om krisen eller kriget kommer*. Barrling upptäcker att den senare "saknar något som finns i de äldre versionerna: symboler, känslor,

nu. Inte minst präglad av kalla krigets villkor och kärnvapenhoten. Den statliga sfären var mer omfattande, inklusive Svenska kyrkan som drygt 95 procent av befolkningen tillhörde. Tjänstemän var ämbetsutövare och det skulle dröja nästan trettio år innan skolan kommunaliserades. Medierna i form av public service var begränsade till två radiokanaler och en tv-kanal. Folk skrev brev eller ringde från fasta telefoner. Turismen hade fått fart och urbaniseringen pågick. Sverige hade utvecklats materiellt sett, men kyrkan och den andliga beredskapen passade inte längre som tidigare. Religionen kunde fasas ut, men ännu en liten tid var andliga värden och mental beredskap närvarande i myndighetsspråket genom "symboler, känslor, mänsklig närvaro".

Denna lutherska portalpsalm har sjungits när folk har velat samla sig för gemensam kamp.

mänsklig närvaro". Den äldre inkluderar både hjärta och hjärna, medan hjärtat saknas i den nuvarande (SvD 3/2 -24).

År 1961 var Sverige ett annat land än

SÅ HUR SKA DET gå till att öka den mentala beredskapen idag? Räcker insikten att kriser kan drabba även oss på "jorden vi

Jesper Swedberg: tog fram en rikspsalmbok. FOTO: ALAMY

ärvde och lunden den gröna”? Räcker det med vevradio, konserver, vatten och kontanter? Var och vem har svar på frågor som ”Vad skiljer liv från överlevnad”? Det bör vi väl ha en aning om oavsett var kriget pågår eftersom sådant hör till det samhällskitt som håller oss samman.

Vi kan fundera över hur äldre tiders tro och praktiker kan lära oss något om mental och andlig beredskap. Bland alla vittneskildringar från första världskrigets skyttegravar finns minst en då andlig gemenskap som satte människan först. Under julnatten 1914 hörs röster på den tyska sidan sjunga ”Stilla natt”. Snart hörs psalmen från skyttegravarna på båda sidor. Soldaterna lägger ned vapnen, begraver sina döda och spelar fotboll under några timmar tills striden börjar igen. Händelsen visar att de delade en andlig gemenskap som var större än nationella intressen. De sjöng *a cappella* ur hjärtat den musik de kände sedan barnsben, djupt invävd i deras identitet.

I VÅR TID är det svårt att inse den betydelse som gudstjänster och psalmer har haft för formandet av mental och andlig beredskap. Det är sånger som man har sjungit över generationer och använt i egna böner. Fortfarande kan äldre svenskar berätta om vissa psalmer som de sjöng i skolan som barn. De behöver inte vara trogna gudstjänstbesökare men de kan dem utantill och återvänder till dem när livet krisar eller när man är glad för sommaren ”med lust och fågling stor”.

Under stormaktstiden var krig tyvärr välbekant för svenskarna. Då var psalmer både en del av kungamaktens propaganda för mod i strid och samtidigt en väg till inre styrka för den enskilde – både i krig och i livet i övrigt. När biskopen och psalmförfattaren Jesper Swedberg på uppdrag av Karl XI tog fram en rikspsalmbok fanns det särskilda sektioner för ”Psalmer i åthskillige Nöddorfter, Beredelse-Psalmer

emot Döden och Suckan i Dödzånget”. Man hade med psalmens poesi en mental beredskap inför de enskilda eller gemensamma kriser som kom förr eller senare. En av de vackraste beredelsepsalmer som fortfarande sjungs är ”I himmelen, i himmelen” från 1622, där himmelen är där ”man inga tårar ser”. En annan psalm som fortfarande sjungs är Swedbergs välsignelsepsalm från 1694. Där ber man om välsignelse i det man ska möta, en mental och andlig beredskap – vilket förstås inte innebär att allt blir till välsignelse.

*Herre signe tu och råde
Och beware nu oss wäl
Herre titt Ansicht i nåde
Lyse alltid för wår siäl!
[---]
Tigh ske prijs i allo lande!*

ÄVEN I NÄSTA svenska psalmbok 1819 fanns särskilda avdelningar för den inre och yttre striden, såsom Den dagliga förnyelsen under bön, vaksamhet och strid mot andliga fiender samt Freds- och krigstider. Krigsmetaforerna avtar med tiden, men försvinner inte. 1937 och 1986 års psalmböcker innehåller teman om mental och andlig beredskap. Under mellankrigsåren finns exempelvis rubrikerna ”Trons prövning under frestelser och lidanden”, ”Fos-

*På honom i all nöd och sorg
vårt hopp vi vilje bygga.
Mörkrets förste stiger ned,
hotande och vred,
han rustar sig förvisst
med våld och argan list.
Likväl vi oss ej frukte.*

DENNA LUTHERSKA portalpsalm har sjungits när folk har velat samla sig för gemensam kamp. Även arbetarrörelsen insåg potentialen och stämde satiriskt in: Vår borg är oss en väldig Gud. När ärkebiskop Nathan Söderblom inbjöd kyrkliga företrädare från hela världen till Sverige 1925, var syftet att på sikt ena den splittrade kyrkan. Ärendet brådskade efter världskriget. Hur kan kyrkan främja andlig och mental beredskap för fred? undrade Söderblom tillsammans med mötets delegater och många svenskar som följde diskussionerna. Den psalm som starkast svarade an på visionen var just Luthers psalm som sjöngs på fyra språk under den dryga veckan av gudstjänster och förhandlingar.

MED DENNA HISTORISKA tillbakablick kan frågan om mental beredskap ställas igen. När regeringen och Försvarmakten idag vädjar till svenska medborgare om mental beredskap så lämnas frågan obesvarad. Vad

Räcker det med vevradio, konserver, vatten och kontanter? Var och vem har svar på frågor som ”Vad skiljer liv från överlevnad”?

terlandet” samt ”Ofärdstider”. I den nuvarande officiella psalmboken i Svenska kyrkan, den sista under statskyrkotiden, finns det färre explicita rubriker som anknyter till krig. Psalmerna saknas inte men är invädda här och var, såsom reformationspsalmer

finns det som på ett motsvarande sätt som tidigare, har förmåga att mentalt och andligt ena befolkningen? Vad motsvarar den gemensamma sången av ”Stilla natt” från skyttegravarna 1914? Finns det något som har ersatt betydelsen av det gemensamma i ”Vår Gud är oss en väldig borg”? Jag efterlyser inte ett nostalgiskt tillbakablickande eller värnande av traditionen för dess egen skull. Vad jag undrar är vad som kan utgöra grunden för gemensam mental och andlig beredskap idag.

Kulturminister Parisa Liljestrand (M) antydde ett svar på frågan som hängde i luften efter Folk och försvars konferens i januari. I en intervju med Stina Oscarsson reflekterar Liljestrand över kulturens nödvändighet utifrån lärdomar i Ukraina: ”[J]ag tror att det är väldigt många som har fått upp ögonen för att Ukrainas försvarsvilja till stor del hängt upp på den gemensamma kulturen... kulturen har ett värde i sig själv men den bidrar också till samhällsliga värden som jag inte tror att vi riktigt har haft syn på i Sverige.” (SvD 3/2-24).

Jag delar Liljestrands bedömning men frågan om vad vi gemensamt bör få syn på kvarstår. ✨

ÖB Micael Bydén: ovälkomna budskap för många. FOTO: PONTUSLUNDAHL/TT

som har sjungits i Europa sedan 1500-talet. Den mest kända är Martin Luthers ”Vår Gud är oss en väldig borg”, som han skrev åtta år efter bannlysningen 1529.

*Vår Gud är oss en väldig borg,
han är vårt vapen trygga.*

På spaning efter ångest

Ett forskarlag i Australien gav en grupp friska 13-åringar psykosmedicin medan en annan grupp fick vanlig skolundervisning i hälsa. Till allas häpnad mårde de medicinerade barnen därefter sämre än kontrollgruppen.

Okej, jag ljög. De fick inte neuroleptika, de fick *dialektisk beteendeterapi*, en väl beprövad behandling för bland annat emotionellt instabilt personlighetssyndrom. Men sämre mårde de, mer ångest och depression, sämre relation till sina föräldrar.

Min egen djupt orädda vulgärtolkning är att det kanske inte är en genial idé att utbilda friska, glada individer i att känna efter, problematisera sina känslor och övertänka allting. Ändå kan jag inte befria mig från misstanken att det är exakt det här experimentet vi håller på att genomföra på samhällsnivå.

Köerna till BUP är oändliga, konsumtionen av psykofarmaka skenar och alla som läser tidningen är väl medvetna om att det beror på nyliberala nedskärningar och senkapitalismens rovdraft på människor. Men tänk om det inte bara beror på det?

Kanske ger realityserien *Gift vid första*

ögonkastet en vink om vad som pågår. De nygifta – oftast felmatchade med sadistisk noggrannhet – kan ibland vara rätt glada och lättsamma typer, mest intresserade av att ha lite kul. Sådant uppskattas inte av tv-psykologerna. Deltagarna åläggs då så kallat relationsarbete vilket innebär att man desperat ska leta upp något nedslående i sin bakgrund som man kan gräva ner sig i. Det kallas för att gå på djupet och är kungsvägen till genuin gemenskap.

I samhällsdebatten upprepas det som ett mantra att vi måste bryta tabut kring att prata om psykisk ohälsa, och det där kan få en att klia sig lite i huvudet. Det är möjligt att dysmorfofobi eller kataton schizofreni inte är självklara fikarumsämnen bland, låt oss säga, yrkesfiskare i Blekinge. Men i journalistkretsar och bland medvetna ungdomar i stadsmiljö är psykisk ohälsa ungefär lika tabubelagt som Melodifestivalen eller familjen Wahlgrens privatliv.

Man kan nog snarare tala om en ivrig patologisering av tidigare rätt normala tillstånd.

Stress målas till exempel upp som samhällets fiende nummer ett och sägs orsaka

krympande hjärna och livslångt lidande. Och det är förstås sant att långvarig stress och överbelastning är klart ohälsosamt. Men att jaga fram något slags stressfobi där tentångest eller olust inför ett arbetspass betraktas som allvarliga hälsofaror som till varje pris ska undvikas lär inte lösa problemet.

En bland tonårstjejer synnerligen inflytelserik influerare har det senaste decenniet framgångsrikt marknadsfört inte bara sitt veganska torrschampo utan framförallt sitt paniksyndrom. Hennes följare har grundligt influerats om detta tillstånds mångsidiga användbarhet och hur man ser till att odla och utveckla det. Genomslaget har varit enormt och har nog bidragit till populariseringen även av andra syndrom som social fobi och olika ångesttillstånd. Det finns tonårgång där en chic diagnos är en lika åtråvärd accessoar som en labradoodlevalp.

Inte vet jag om sådana saker kan ha någon liten marginell effekt på köerna till vården. Utöver de nyliberala nedskärningarna och senkapitalismens rovdraft på mänskor.

Wilhelm Behrman

TASAVALLAN PRESIDENTTI

Ryskan har försvunnit från gatorna i Helsingfors. Gränsen är stängd och turisterna från Sankt Petersburg får söka sig till andra resmål. Traditionellt har Ryssland brukat ses som både säkerhetspolitiskt hot och ekonomisk möjlighet men nu och för all överskådlig framtid betraktas landet som ett stängt alternativ.

Inför presidentvalets andra omgång förklarade den slutlige segraren Alexander Stubb till och med att han inte skulle ta samtalet ifall Vladimir Putin ringde och gratulerade. Det står i skarp kontrast mot gångna tider då en central uppgift för presidenten var just att upprätthålla kontakterna med Kreml och uttolka de ryska härskares signaler.

Framöver kommer förhållandet till Ryssland istället att utvecklas på ett indirekt sätt genom Finlands agerande inom Nato och EU. Presidenten ska utforma utrikes- och säkerhetspolitiken i samarbete med regeringen och det förefaller troligt att Stubb

Alexander Stubb.

FOTO: MARINA TAKIMOTO/TT

kommer att agera mer aktivt på den fronten än vad andra valomgångens förlorare Pekka Haavisto skulle ha gjort.

Åsiktsskillnaderna mellan de båda var inte stora, men skillnaden i temperament var desto tydligare, och det är svårt att tänka sig att den rastlöse Stubb ska nöja sig med att klippa band vid ceremonier. Han kommer att

ta initiativ och han kommer att vilja se Finland som engagerad kraft i det internationella samarbetet. Och eftersom EU-frågor är regeringsfrågor lär Stubb bli en utpräglad Natopresident.

Under de senaste decennierna har det skett en tydlig maktförskjutning i Finland från presidenten till riksdagen. En del spekulerar i att det ska fortsätta så under kommande år, men det är inte otroligt att det blir tvärtom. Kombinationen av att den nye presidenten är en energisk typ med stort internationellt kontaktnät, att det i och med Nato-medlemskapet ställs en helt ny spelplan till hans förfogande – och att många finländska väljare tycks vilja ha en president med större praktisk roll än att vara galjonsfigur – gör ett trendsifte möjligt.

Stubbs gamle partivän, statsminister Petteri Orpo, är säkert nöjd med att "hans man" vunnit valet. Fast snart kan de vara rivaler.

PJ Anders Linder

Nämndemannagnäll

Med ojämna mellanrum avslöjas att svenska nämndemän har uppträtt olämpligt eller obegripligt i våra domstolar. De har gjort politiska, ideologiska eller till och med religiösa bedömningar.

Vi har under senare tid också sett exempel där partiorganisationer inte har kunnat upprätthålla en rågång till "sina" (bara i den tanken ligger embryot till katastrofen) nämndemän. I den uppmärksammade "snippadomen" avsade sig två socialdemokratiska nämndemän sina platser i hovrätten efter "coachande" samtal. Mattias Jonsson, ordföranden i Socialdemokraterna i Göteborg, vidgick detta faktum med en spännande cocktail av perfekt aningslöshet och stolthet. Partiet hade "sökt upp" sina nämndemän.

KRITIKERNA SAKNAR INTE ammunition. Nämndemannasystemet anses hota domstolarnas oberoende och undergräva kvaliteten i rättstillämpningen. Nämnden sägs vara de politiska partiernas avstjälningsplats för de misslyckade, jobbiga och överåriga. Domstolarna blir ett dagis för verkliga och mentala pensionärer.

Jurister synes särskilt kritiska. De kan ju detta, är de inte sena att påpeka. Och det provocerar naturligen att någon utan erforderlig juridisk utbildning skulle ägna sig åt något så viktigt som att döma människor. Det är lätt att föreställa sig plågan i att ha malt ner tusentals timmar med näsan i lagboken och se någon glad Centerpartist ta en paus från slåttern och sladda in i rätten för att döma lite folk och lyfta arvode. Google har syligheterna: "Befria domstolarna från amatörerna." Det är som "kranskärloperationer utförda av vaktmästare". "Amatörerna dömer för hårt."

I EN VÄRLD AV experter är nämndemannen en anomali. Och det finns en föreställning om att vi kan nå perfektion inom områden som rör komplexa mänskliga relationer, om bara experter – befriade från diletteranternas enfald – får se till att det blir "rätt". Men nämndemannens uppgift är inte att briljera med finurligheter i processrätten. De ska bidra med omdöme, allmän rättskänsla och samhällelig förankring. Och i likhet med medborgare i allmänhet förekommer det att enstaka nämndemän saknar detta. Det avkunnades drygt 120 000 domar vid svenska tingsrätter 2022. Att det begås misstag är oundvikligt.

Men de lagfarna domarna är – trots all utbildning och erfarenhet – inte heller ofelbara. Två av

de tre lagfarna domarna i "snippamålet" var del av majoritetens uppfattning.

En domstols kanske viktigaste uppgift är att avgöra om det föreligger ett rimligt tvivel. Jag har bara läst spridda skurar affärsjuridik och några John Grisham-böcker, men ingendera gav en självklar föraning om att en juridisk bana skulle leda mig till särskilda insikter om hur rimliga tvivel kan skiljas från orimliga.

Nämndemannasystemet bygger på tanken att omdömet finns bland människorna (Var skulle det annars finnas?) och på idén att vi ska dömas enligt lagen, men också av våra likar.

ATT DOMARE OCH nämndemän har olika bas för sina utnämningar – de förra i regeringen som uttryck för statens roll i den dömande makten och de senare i kommun- eller regionfullmäktige för att representera medborgarna i domsagan – ger en maktindelning i och en lokal förankring av rättssystemet.

Nämndemännen utövar – inte minst när nämnden överlägger bakom lykta dörrar – medborgerligt deltagande i och kontroll av statsmaktens mest ingripande maktutövning. De är våra ögon och öron och en spärr mot osund kollektiviteten bland de lagfarna.

Om "amatörerna" inte kan avskaffas så borde de väl i alla fall "avpolitiseras"? Ett förslag är att fullmäktige ska utse nämndemän bland medborgare som anmäler intresse. Därmed behåller man den

folkliga förankringen, men partierna isoleras. Det visar på både brist i såväl praktisk som principiell insikt om partiets roll i den politiska maktutövningen. Partier är en del av civilsamhället, inte en del av staten. De är membranet mellan folkviljan och staten. Att kringgå dem är att kringgå en central del i demokratins spontana organisering.

POLITISKA PARTIER ÄR inte perfekta. Och det saknas inte exempel på fantastiskt omdömeslösa individer som biter sig fast i partiorganisationer. Men politiska partier är åtminstone hyggliga på en sak: att sortera bort dem som är verkligt olämpliga. Man kan ha synpunkter på både politiker och nämndemän, men då vet man inte vad som inte syns. Vilka som faktiskt filtreras bort. Att tro att det går att ersätta med en byråkratisk process är naivt. En utopi.

I en rättsstat sker maktutövningen under lagarna. Rule of law, not rule by men. Men människan går inte att skriva ut ur systemet. Vi lever i ett samhälle, inte i en maskin styrd av lagar. Nämndemannen är aldrig perfekt. Men i det är han inte ensam. ★

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

"Nämndemannen är aldrig perfekt. Men i det är han inte ensam."

Av Göran Frankel

Vilse i alternativa världar

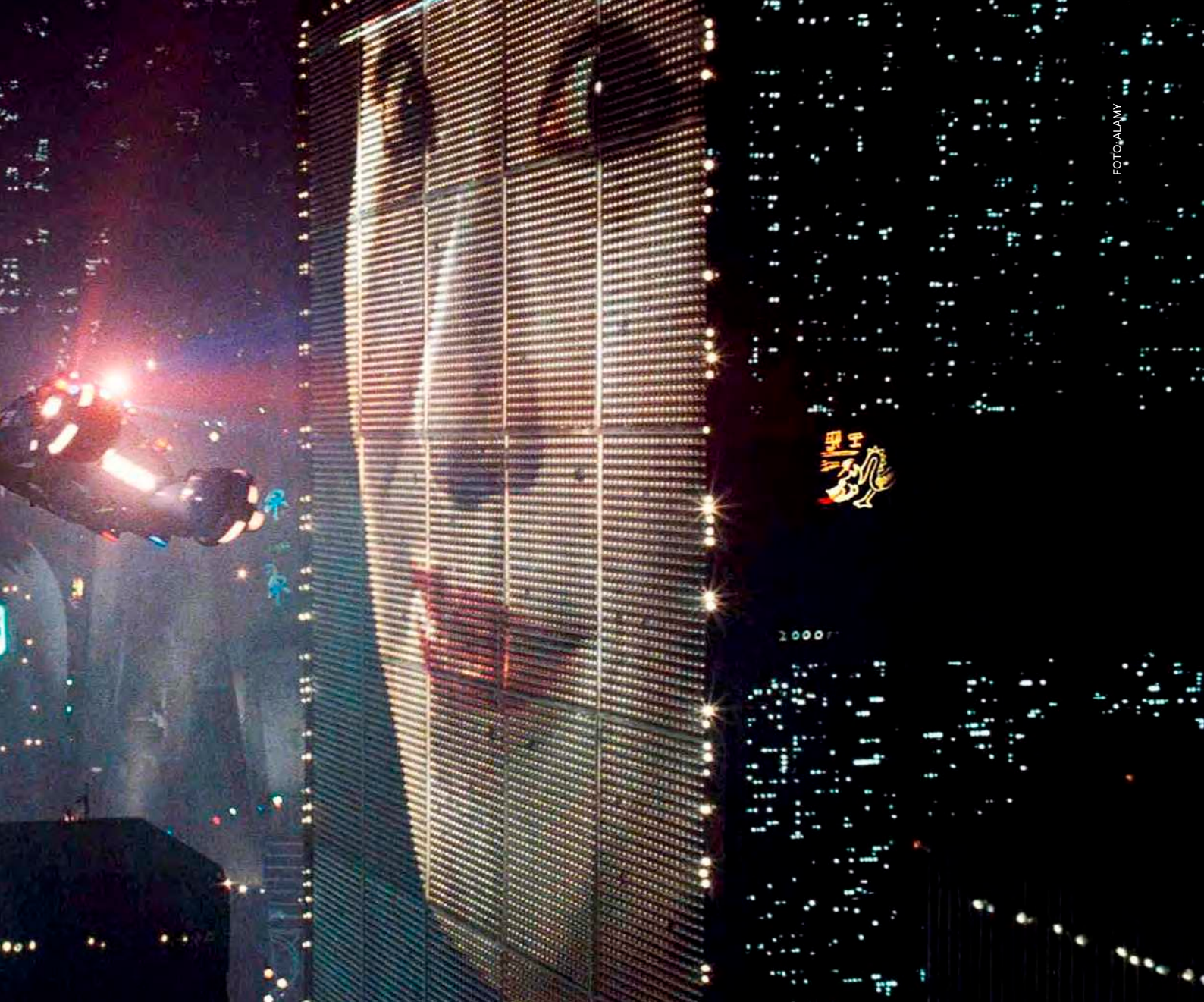
Philip K Dicks science fiction-romaner har blivit bästsäljare och Hollywoodfilmer men står långt ifrån sf-genrens stereotyper. Religiösa och metafysiska föreställningar blandas med populärkulturella uttryck.

Philip K Dicks science fiction-romaner har blivit bästsäljare och Hollywoodfilmer men står långt ifrån sf-genrens stereotyper. Religiösa och metafysiska föreställningar blandas med populärkulturella uttryck.

2018 års Nobelpristagare i litteratur, Olga Tokarczuk, har sagt: "Att skriva en roman är som en kontrollerad psykos." En författare som med största sannolikhet skulle ha instämt är Philip K Dick. Han arbetade i ett febrigt tempo. När han dog vid 53 års ålder hade han skrivit ett 40-tal romaner; tolv av dem tillkom under två års tid. Och man skulle kunna tillägga att *läsningen* av en roman av Philip K Dick också är att glida in i en kontrollerad psykos.

Dick var sciencefictionförfattaren som drömde om att få komma in i de litterära finrummen men aldrig blev insläppt. Men det finns något i hans mörkt konspiratoriska och grått paradox-

ala romanvärldar som är i djup resonans med vår samtid. Han fortsätter att fascinera och hans berättelser har filmatiserats mer än någon annan sf-författares – med titlar som *Total Recall*, *Minority Report*, *A Scanner Darkly* och den ikoniska *Blade Runner*. Vad är det unika hos denna udda författare? Det finns inget allmänt vedertaget svar på frågan. För egen del skulle jag vilja framhålla den märkliga effekten när klassiska metafysiska och religiösa föreställningar dyker upp i chockerande populärkulturella förklädnader. I *Divine Intervention*, den andra romanen i VALIS-trilogin, har den MS-sjuka Rybys blivit befruktad av Jahve på en främmande planet och färdas nu i en raket mot den av onda krafter besatta jorden. VALIS låter som en akronym för en teknisk rymdfärdskomponent. Och mycket riktigt står VALIS för Vast Active Living Intelligence System, en rymdsatellit av främmande ursprung som skickar ner informationsrika orangea ljusstrålar till utvalda hjärnor på jorden. Och varför är dödsriket så förvillande likt vårt vardagliga liv? Tingen

håller på att falla sönder men återställs med en mystisk sprejburk lanserad i tevereklamen under varumärket *Ubik*. Och så vidare.

Dicks livstid (1928–1982) sammanfaller med sf-litteraturens guldålder men för många inom genren var han en främmande fågel. John W Campbell, en tongivande redaktör som tog många knoppande sf-talanger under sina vingar, ansåg honom ”knäpp”. För Campbell var det viktigt att tekniska innovationer presenterades på ett något så när utförligt och trovärdigt sätt. Dick uppfann något bara när intrigen så krävde och ingen manual fick tynga berättandet. Den klassiska formeln för god sf är tankeexperimentet: Tänk om... Men hos Dick är volymknappen uppskruvad: Jisses *tänk om...*! En Philip K Dick-roman kan träffa en som ett knyt-nävsslag i magen redan på första sidan. I *Counter-Clock World* hoverar helikoptrar över en kyrkogård och ledsagar räddningspatruller på marken via radio. När de döda försöker ta sig upp ur graven

gäller det att snabbt omhänderta dem med filter och vätska. De ska nu börja sitt långa liv bakåt i tiden mot det embryonala stadiet.

Barndomen var olycklig för Dick. Hans mor Dorothy var intellektuell och drömde om att bli författare men klarade inte av att ta hand om tvillingarna Philip och Jane. De var undernärda och vanskötta och det sociala fick rycka in och stödja familjen. Philip överlevde men tvillingsystemen dog efter några månader. Fadern övergav senare familjen för en annan kvinna. Philips inställning till modern var ambivalent. Han förblev starkt bunden till henne men förlät henne aldrig. Jane som dött i hans ställe dyker upp i olika förklädnader i flera av hans verk.

Vid tolv års ålder slukade han Frank Baums böcker om sagolandet Oz och började läsa sitt första sf-magasin *Stirring Science Stories*. Med tiden växte travarna av magasin som *Amazing Stories*, *Astounding* och *Unknown Worlds*. Han förvarade dem livet ut i ett massivt

”

Men det finns något i hans mörkt konspiratoriska och gräsliga paradoxala romanvärldar som är i djup resonans med vår samtid.

»

”

Dick trodde att han nu skulle accepteras som en experimentell skönlitterär författare och lämna pocketboks-träsket.

Philip K Dick: släpptes aldrig in i finrummen.

FOTO: ALAMY

brandsäkert dokumentskåp som sannolikt skulle ha överlevt ett kärnvapenkrig och alla andra katastrofer han i sina romaner utsatte sitt Kalifornien för. Dessa så kallade pulp magazines (pocketböcker med dålig papperskvalitet) hade en guldålder i början av 1950-talet. Här kunde man läsa de klassiska Vilda Väster-äventyren i ny tappning. *Horse Opera* var nu *Space Opera*. Istället för att galoppera över prärien färdades hjälten med dragen strålpistol i rymdraket genom galaxen. Brygden kunde med fördel spetsas med en blondin i dödlig fara. Ingen bibliotekarie med självaktning vill ta i dessa tidskrifter ens med tång.

Collegestudierna fullföljdes aldrig. Dick blev biträde i en radio- och skivaffär och skrev reklamsnuttar för en lokal radiokanal. Han började också skriva noveller för pulpmagasinen. Trots de usla honoraren var skrivandet snart

hans enda födkrok. 1954 kollapsade pulpmarknaden när den största distributören köptes upp och omstrukturerades för andra ändamål. Dick satsar då på romaner men hans försök utanför sf-genren refuseras. Det finns inte mycket pengar att göra på sf-romaner som oftast bara gavs ut i pocket. Ett talande exempel är Ace Books som kunde ge ut två sf-romaner i samma volym där framsida och sistasida var omslagssidor.

Redan tidigt i livet led Dick av takykardi, astma och andra hälsoproblem. Det ledde till ett omfattande läkemedelsmissbruk också med droger som amfetamin. Han plågades också av torgskräck och det var sällan han tog mod till sig att möta sina läsare på sf-konferenser och vid föreläsningar. Desto livligare var han i kretsen av sina vänner. Där dominerade han i kraft av sin humor, sin belästhet och sin outsinliga spekulativa fantasi. Han brukade också sprida en hel del förvirring eftersom han kunde säga saker som ingen visste om det var allvar eller skämtsamhet. Han kunde t ex hävda att han kände sin tvillingsyster inuti sig och att han på grund av henne var lesbisk... Kanske var det en spark mot modern som hade oroat sig för att han skulle bli homosexuell.

Philip K Dick hade hunnit att bli en lovande sf-författare när det stora genombrottet kom 1962 med romanen *The Man in the High Castle*. Dick trodde att han nu skulle accepteras som en experimentell skönlitterär författare och lämna pocketboksträsket. Följande år belönades han med en Hugo, sf-världens prestigefyllda pris för årets bästa verk. Förvisso sålde boken väl. Men – som en av hans levnadstecknare uttryckte saken – han var kvar i sf-gettot även om han nu var gettots kung.

Handlingen är förlagd till vår tid som den skulle ha sett ut om axelmakterna vunnit andra världskriget. USA:s västkust är ockuperad av japanerna; på östkusten styr det nazistiska Das

En bladerunner: Harrison Ford som Rick Deckard.

FOTO: ALAMY

Reich. Det finns ingen given huvudperson. En rad protagonister ger sin bild av denna värld: en japansk byråkrat, en amerikansk antikhandlare, en tysk dubbelagent, en judisk smyckestillverkare med flera. Mannen i det höga slottet är sf-författaren Abendsen som skrivit en bok som skildrar världen som han föreställer sig att den skulle ha sett ut om de allierade vunnit kriget. Nazisterna har förbjudit boken men den tillåts av de något mer liberala japanerna. Och till slut kommer en av protagonisterna att hitta och konfrontera den gåtfulle Abendsen.

Romanens människor är maktlösa och söker även inför vardagliga problem vägledning i den kinesiska spådomsboken *I Ching*, *Förändringarnas Bok*. Dess svar är dunkla och öppna för många tolkningar. Dick påstod att han inte hade någon färdig plan när han skrev romanen utan låtit *I Ching* bestämma riktningen. Romanen skulle med andra ord ha skrivits av det kinesiska oraklet. Det är förmodligen en skröna. Men själva temat är något som ständigt återkommer hos Dick: verklighetens natur. Lever vi i en kollektiv illusion? Kanske Abendsens sf-roman är den sanna verkligheten? Eller en sannare verklighet?

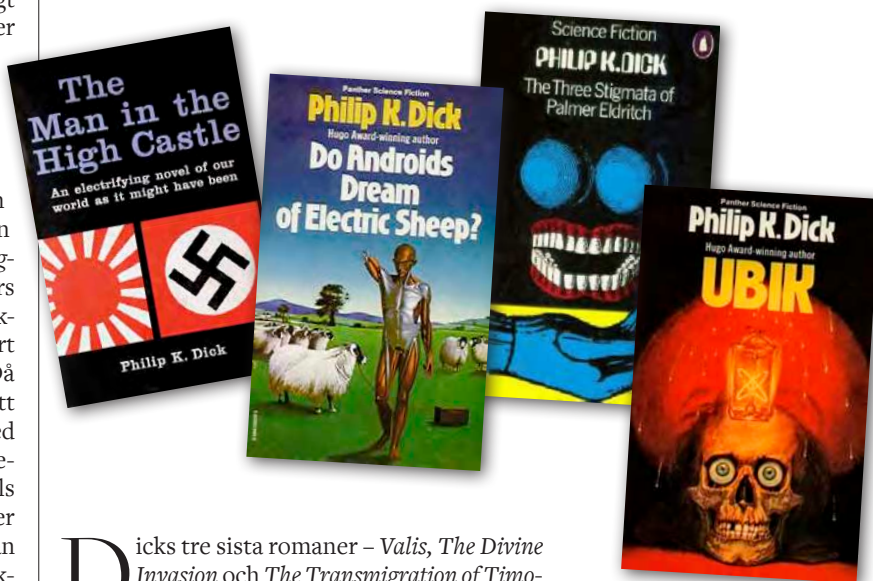
I Kalifornien frodades drogliberalismen men Dick blev inte frälst; de läkemedel han missbrukade förvandlade inte verkligheten utan förvred den. Det var den där smygande känslan av överklighet. Att något var *fel*. I *The Three Stigmata of Palmer Eldritch* lever kolonisterna på Mars ett hårt och eländigt liv. Med hjälp av små dockskåp och drogen Can-D kan kolonisterna en kort stund uppleva ett rosaskimrande Barbieliv. Då dyker äventyren Palmer Eldritch som alla trott var död upp från Proxima Centauri och har med sig den mystiska drogen Chew-Z. Den garanteras ha en längre verkan än Can-D. Ingen tid alls har förflutit från det man tar drogen tills man åter vaknar upp. Men i drogens alternativa värld kan man vistas så många år man vill. Chew-Z marknadsförs med slogan: "Gud har lovat evigt liv. Vi kan leverera det." En försäljare av Can-D provar den nya drogen och gör den fasansfulla upptäckten att allt omkring honom är infekterat av Palmer Eldritch. Han lämnar ruset – tror han. Snart inser han att han är kvar i Palmer Eldritchs värld. Vem är denne kannibal som kommer att äta upp mänskligheten bit för bit? Gud? Satan?

Men steget från skräcken och mörkret i Dicks romaner till svart humor är kort. *Ubik* har beskrivits som en "metafysisk slapstick". Gränsen mellan liv och död upphävs, eftersom dödsriket i sin vardaglighet inte går att skilja från livet. Man kan således inte vara säker på att man inte är död. *Ubik* har också uppfattats som en satir över konsumtionssamhället. Det gäller att alltid ha på sig växelmynt. En av romanens protagonister blir instängd därför att han inte kan följa den smarta dörrens uppmaning att stoppa in ett mynt. Han försöker argumentera med dörren men denna ger sig inte. Han börjar skruva loss låset. Dörren hotar då att stämma honom.

Vad är en människa? är den stora frågan Dick ställer sig. Bäst kommer den till uttryck i *Do Androids Dream of Electric Sheep?* Androiderna – de artificiella människorna – går knappt att skilja från de riktiga människorna. De används för att kolonisera Mars. Men nya och mer avancerade modeller tar sig på illegala vägar till jorden. Rick Deckard är en prisjägare som avslöjar och förintar förrymda androider. Till sin hjälp har han en testutrustning för att avgöra vem som är vad. Och den testade kan fråga: "Vad är jag? Säg som det är." Det avgörande kriteriet på mänsklighet är här förmåga till empati men *jisses tänk om* också androider kan känna empati? Det här är Dicks version av Turingtestet, det berömda tankeexperimentet som gick ut på att avgöra om en dator kan ha medvetande. Om datorn kunde lura tillräckligt många intervjuare att tro att den var mänsklig var den faktiskt det. I Dicks värld är frågan betydligt mer komplicerad. Filmatiseringen av romanen heter *Blade Runner*. Dick gillade dess gråmurriga visuella ton men inte manuset.

”

Han uppfann något bara när intrigen så krävde och ingen manual fick tynga berättandet.

Dicks tre sista romaner – *Valis*, *The Divine Invasion* och *The Transmigration of Timothy Archer* – handlar om religiös tro och tvivel. I början av 1974 hade Dick flera visioner, en upplevelse av Gud och av gudomlig vishet i form av strålar av ljus. Men för författaren som kunde svänga ihop en roman på en månad tog det flera år innan visionen fick litterär gestalt. Dick var kristen men föga ortodox. Han intresserade sig för gnosticismen och umgicks flitigt med James Pike, en biskop i den episkopala kyrkan som avsattes på grund av sina kätterska tankar kring treenigheten. Pike är förebilden för Timothy Archer.

Stanislav Lem, en annan ledande sf-författare, skrev essän "Science Fiction. Ett hopplöst fall – med undantag". Undantaget var Philip K Dick. "Ni förstår, Mr Lem", kommenterade Dick, "det finns ingen kultur här i Kalifornien, bara skräp. Och vi som växt upp här och bor här och skriver här har inget annat att inkludera som element i vårt verk [...] Man måste arbeta med skräpet, sätta det mot sig självt [...] Härav elementen i en sådan bok som *Ubik*. Om Gud manifesterade sig här för oss skulle han göra det i form av en sprejburk marknadsförd på teve." ✨

I tyranniets

Albert Engström och Artur Lundkvist skrev beundrande om Sovjetunionen efter att bjudits dit av regimen. Men medan Lundkvist var helt lojal mot systemet skrev Engström också om dess avarter.

Av Per Enerud

Albert Engström och Artur Lundkvist är två av de många författare som bjöds till Sovjet för att nyansera bilden av landet. Både Engström och Lundkvist var handplockade av Sovjet för uppdraget; båda skrev böcker om sina intryck, och både Engström och Lundkvist var angelägna om att beskriva Sovjetstaten som ett land av optimism och framåtanda. Egendomligt nog satt de båda på samma stol i Svenska Akademien – stol 18. Och båda besökte Ryssland kort före Sovjetledarnas död: Lenin dog bara någon månad efter Engströms resa, och Stalin – ungefär ett halvår efter Lundkvists.

Politiskt kan man konstatera att de båda Rysslandsresenärerna befann sig på olika politiska planhalvor. Engström var konservativ; en uttalad motståndare till allmän rösträtt; framförallt var han kritisk mot att ge kvinnor rösträtt. Artur Lundkvist var radikal och är häkommen som en vänsterintellektuell som engagerade sig för kampen mot kolonialismen och för en svensk ”tredje ståndpunkt” under kalla kriget.

Man kan konstatera att Lundkvist, generellt sett, var en mycket mer sofistikerad författare än Engström, men att Engströms bok, kanske just därför, känns betydligt mer insiktsfull och intressant än Lundkvists. Engström skildrar det han ser utan mycket baktanke, medan Lundkvist är angelägen om att anpassa skildringen av Ryssland till en skildring av en dröm om ett annat system. Lundkvist väljer bort allt som inte styrker bilden av en utopi, medan Engström glatt kastar sig ut i Sovjetsystemets bakgårdar och underjord.

Båda författarna har också exakt samma inställning till sin mission: att berätta sanningen om ett land som alla har en åsikt om, men ingen har tillgång till fakta. Och

båda lyfter fram hur de varnas inför resan: Engström misstänks för att ha sålt sig åt världsjuden; Lundkvist varnas för den mur av mörker, bakom vilken han riskerar försvinna. Båda understryker att de är pionjärer som, trots alla varningar, modigt ger sig av på resa till Ryssland – sanningen måste fram!

Albert Engström kom till Petrograd (som inte förrän året därpå får namnet Leningrad) på hösten 1923 och stannade fram till slutet av november. Han får erbjudande om att åka och titta på den döende Lenin, men avvisar inbjudan. Engström bor på den svenska handelsrepresentationen. När Lenin dött anser sig Sverige kunna erkänna bolsjevikerna som Rysslands lagliga regering men Engström verkar ha full tillgång till de ryska toppledarna: Leo Trotskij sitter modell för honom i Kreml, liksom flera andra Sovjetledare. Engström verkar också ha kunnat drälla omkring i Moskva som det behagat honom, även om han noterar att en förvänsamt språkkunnig ryss blir hans sällskap på Moskvapromenaderna.

Att det finns fattigdom och social misär i Sovjet, sex år efter revolutionen, är inget konstigt, inte heller att det finns kyrkor och präster överallt, trots en intensiv ateistisk propaganda. Engströms Ryssland är ett land som håller på att hämta sig efter inbördeskrig och svältkatastrofer. Bara två år tidigare har miljontals människor svultit till döds i en av Europas bördigaste jordbruksregioner, men nu har staten infört en ny ekonomisk politik där fri företagsamhet är tillåten. Lenins terror ligger bakom dem; Stalins terror – ännu – framför. Engströms värderingar är angelägna om att han ska berätta att Ryssland är normalt, progressivt, på väg uppåt. Kaoset från revolutionen och inbördeskriget är redan historia.

Bland det märkvärdigaste med Engströms bok *Moskoviter* är i hur stor utsträckning han har haft >>

tjänst

FOTO: ALAMY

”

Det är som att Engström kapitulerar inför artiga samtalspartner inne i Kreml. De poserar snällt inför honom och konverserar ämabelt.

Bolsjevikpropaganda.

FOTO: ALAMY

tillgång till Sovjets högsta ledning, och han tju-sas av deras gentlemannaegenskaper, språkkunskaper och manlighet. Engström var färgad av sin tids antisemitism och konstaterar att Trotskij är jude, men det kompenseras av hans "vitalitet och energi":

Mannen verkade helt och hållet vital och maskulin. Den sista egenskapen håller jag särskilt på. Intelligens lyser ur hans ögon och – om också hela Europa skulle reagera mot mina ord just nu, kunde jag avläsa godhet i dem.

Engström är angelägen om att skingra alla föreställningar om svält och misär i Ryssland: tågen är mycket mer komfortabla än i Sverige, restaurangerna serverar utsökta rätter och marknader-na är fulla med mat. Sovjetregeringen är engagerad i att arbeta för folkets bästa, men det tar tid att bygga upp landet efter krig, revolution och inbördeskrig; han förstår att "en revolution ej kan genomföras med sammetstassar":

Jag är övertygad om att man överdriver, då man tvivlar på högsta ledningens vilja att ställa tillrätta efter den fruktansvärda skakningen, om man måste ha sett dess arbete på nära håll för att förstå vilken börda som vilar på dess axlar. Ty dessa män arbeta med oerhörd intensitet och söka sig fram mellan svårigheterna, som möta dem på alla håll.

Man får alltså helt enkelt konstatera att de pengar som Sovjet kan ha lagt ner på att bjuda in Albert Engström till landet är väl investerade. Det Ryssland han skildrar är ett sårat land, men ett land som leds av entusiastiska och hängivna ledare, med en äkta känsla för kultur, humanism och anständighet. Det är som att Engström kapitulerar inför artiga samtalspartner inne i Kreml. De poserar snällt inför honom och konverserar ämabelt.

Här kan man infoga att många av dem han möter under sin resa kommer att vara avrättade inom en 15 år. Valerian Osinskij, Sovjetunionens första ambassadör i Sverige, och Edvard Gylling, den finlandssvenska socialdemokraten som blev regeringschef i Sovjetrepubliken Karelen, avrättades 1938. Diplomaterna Dmitrij Florinskij och Lev Chintjuk avrättades 1939, Trotskij mördades 1940. Lenin dog förresten i januari 1924, några veckor efter det att Engström återvänt hem till Grisslehamn.

Engström briljerar sannerligen inte i sin politiska analys av förhållandena i Sovjetunionen 1923, och det är lätt att konstatera att han inte imponeras av de kulturella experiment som präglar Ryssland vid den här tiden – Kandinskij, Majakovskij och Tatlins epok. Engström är en mycket konservativ konstnär som kallade Matisses måleri för ett "hängel med färg". Och kulturlivet i Moskva får inte mycket varmare lovord:

Jag såg "Prinsessan Turandot" spelad futuristiskt med futuristiska dekorationer, ett tokstol-leri, ovärdigt människor. Och jag såg en pjäs med ett namn som jag glömt, och vars innehåll jag ej förstod, spelad av folk, som ansträngde sig för att abstrahera allt mänskligt. De vindade med ögonen, trippade med fötterna inåt, sökte förvrida ansikten och lemmar till det yttersta; rullade sig, släpade, ville verka lytta och lama, hade lösmanschetter kring benen, kragar kring armarna, ansträngde sig för att vara dårhushjon, vrålade och väste. Jag kunde ej vara kvar, icke på grund av sjösjuka, men jag gick, ty det var tråkigt, tråkigt och dumt.

Äremot finns det andra delar som är oerhört mycket mer intressanta, och dessutom sällan uppmärksammade i andra samtida Rysslandsskildringar: sociala problem,

Två kuskar i Novgorod.

Albert Engströms teckning "Kuskar" från hans bok *Moskoviter*. FOTO: AUCTIONET/CRAAFORD AUKTIONER

Albert Engström.

FOTO: TT

fattigdom, hemlösa barn. Han följer en biltävling – Rysslands första rally – och får uppleva hur bondebefolkningen försöker sabotera tävlingen som för dem representerar Sovjetmakt och nymodigheter.

Engström blir lite uttråkad av alla möten med viktiga herrar, och ger sig ut i det gamla Moskvas värsta slum: Chitrovka. Här visar sig Engström som en lysande reportagetecknare; med snabba, beslutsamma pennndrag fångar han slummens invånare:

Vid en halvt sönderfallen tegelmur stötte vi på en hel koloni av män och kvinnor som lågo orörliga under trasor, pappbitar, takplåtar och de mest vidunderliga betäckningar. De tyckte sova, men när vi gingo fram till dem, visade det sig att de voro vakna och nakna, somliga fullkomligt nakna under paltorna. [...] Ett trasbylte höjde sig plötsligt som en bubbla ur dyn. Det var en ung kvinna som åtagit sig att omsätta miljardsedlarna. Då

såg jag hur de lågo – omslingrande på varandra, sökande värme med ben och armar, huvuden och bålur. Kvinnan hade svårt att komma upp ur trasslet av lemmar. Människorna voro minst dubbelt så många som jag trott från början. De lågo som en hög inälvor [...] Och deras sår! Deras bölder! Deras smuts! Detta var Inferno, Gehenna, Scheol.

Engströms slutsats är att den misär som han bevittnar är ett arv av tidigare missförhållanden, men att de bildade och kloka ledarna i Sovjet arbetar hårt för att skapa en rimligare tillvaro. Han är övertygad om att förnuftet kommer att segra även i Ryssland, och att Sovjet efter Lenins död kommer att slå in på en pragmatisk och sansad politik.

Lenin dör alltså i januari 1924 och efterträds av Josef Stalin, en person som inte alls förekommer i Engströms skildring, och då har han ändå träffat tjugtals av de högst rankade Sovjetfunk-

”

Engström blir lite uttråkad av alla möten med viktiga herrar, och ger sig ut i det gamla Moskvas värsta slum.

»

”

Engström tror att han besöker ett land med krigets och terrorns fador bakom sig.

tionärerna: krigsministern Trotskij, utrikesminister Tjitjerin och flera av landets ledande ekonomer. 1928 inleds femårsplanerna och all privat näringsverksamhet förbjuds. 1932 inleds kollektiviseringen av jordbruket. Miljoner självägande bönder dödas i en välorganiserad svältkampanj i Ukraina. 1935 inleds den stora terrorn som dödar många miljoner.

Engström tror att han besöker ett land med krigets och terrorns fador bakom sig. I själva verket står Ryssland inför än värre terror, än värre krig och än värre fador.

Artur Lundkvist reser i ett annat Ryssland. Segermaktens Ryssland våren 1952; ett Ryssland som visat en styrka ingen i väst väntat sig; ett Ryssland med kärnvapen och storslagna industrivisioner. Lundkvists första intryck från Sovjet präglas av hans syn på Stalin:

Inte av en slump har Sovjet-Unionens ledare blivit en symbol för lugnet, tryggheten, den

kloka besinningen. Vad som betonas är revolutionens bestående ordning under ett oemotståndligt, organiskt framåtskridande.

Även Lundkvists Ryssland har just upplevt svältår och terror. Artur Lundkvist reser runt i Sovjet, från Leningrad till Centralasien tillsammans med sin hustru Maria Wine och avnjuter banketter med uppburna Sovjetförfattare. Medan Lundkvist-Wine åhör högtidstal om folkvänskap och framsteg pågår en rättsprocess som Lundkvist väljer att inte nämna. 15 judiska författare och aktivister stod inför rätta i Moskva, anklagade för spioneri. 14 av de åtalade avrättades. Rättegången var offentlig och omtalades i de ryska medierna, men, som sagt, inget som Lundkvist och Wine valde att kommentera.

Lundkvist hade redan vid den här tiden profilerat sig på temat befrielse från kolonialismen, men då var det alltid frågan om brittisk eller fransk kolonialism. Rysk kolonialism, däremot, hyllar han oförblommerat i sin skildring av sovjetiska Centralasien. Här är kolonialismen civiliserande:

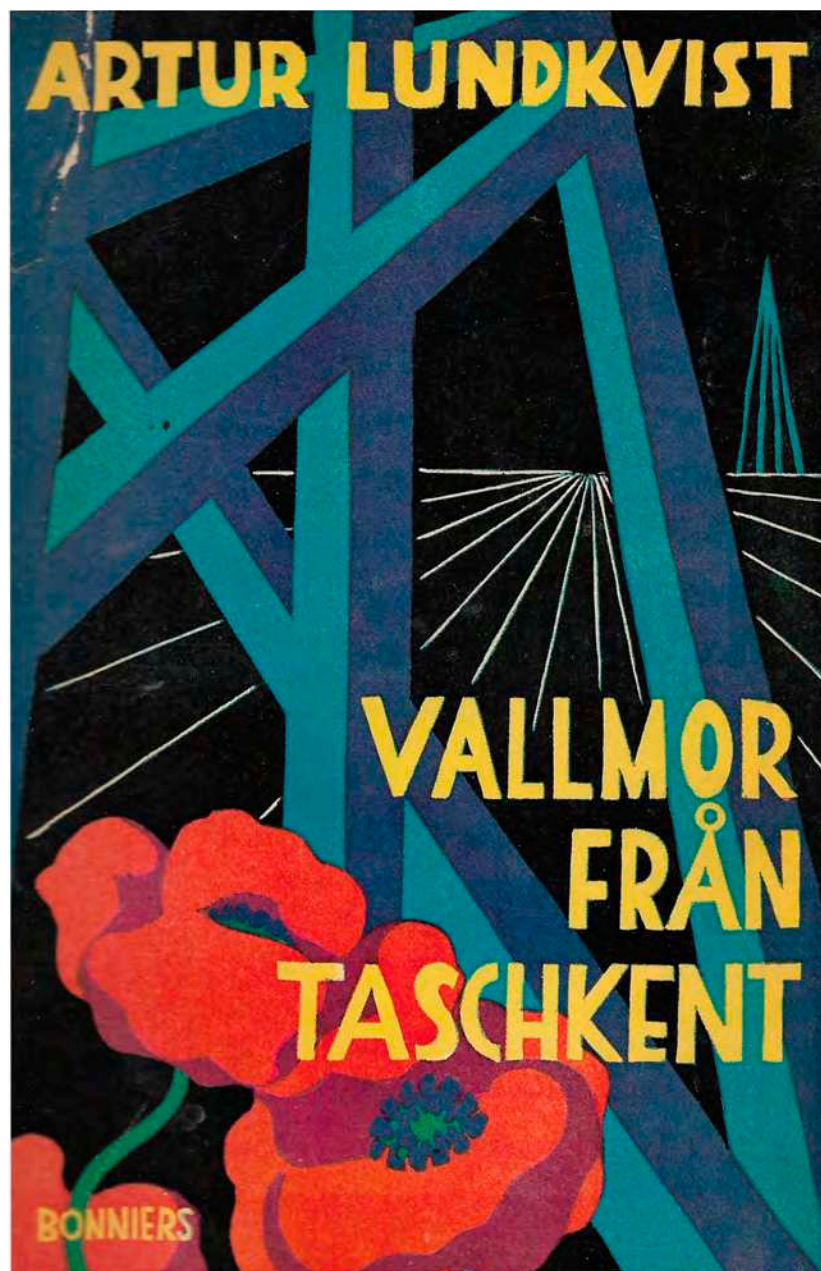
På gatan, i skuggan av träden, rider en gubbe förbi på en halvsovande åsna. Hans nakna, nästan svarta fötter hänger ner så att de snuddar vid gatan, men han blickar rakt fram som fången i en vision, oändligt oberörd av allt omkring sig. En kvarleva av det gamla Samarkand med dess likgiltiga, ödespräglade orientalism.

Lundkvist fortsätter med att hylla den sovjetiska rovdriften på naturresurser i Centralasien; de ambitiösa planerna på att vända Sibiriens floder; de gigantiska gruvprojekten. ”naturens underkuande, människans produktiva triumfer”, skriver han.

Lundkvist och Wine reser runt i Ryssland på en noggrant upplagd resrutt; det som kallas ”The Vodka Circuit”. En rundresa som Sovjet upprättat just för utländska högnivåbesökare. John Steinbeck har åkt ungefär samma ruta några år tidigare och skålat med ungefär samma idag bortglömda Sovjetförfattare. Lundkvist har knappast ett ögonblick av tid på egen hand, utan förs runt till kolchoser och mönsterfabriker och hänförs – han lyfter rentav fram kolchossystemet som något Sverige skulle kunna ta efter.

Man kan förresten notera att Lundkvist tröttnar på att hålla reda på vilka författare han möter allt eftersom resan fortgår. Författarmötena vid början av resan innehåller noggranna listor på dem han möter, men när han efter veckor av resande i Sovjet kommer till Centralasien så reduceras hans samtalspartner till ”ett tjugotal usbekiska diktare”.

Artur Lundkvists *Vallmor från Taschkent* är strängt taget en uppvisning i att resa med ögonen stängda. De enda kritiska synpunkter han framför rör de småborgerliga teaterföreställningar han tvingas bevista överallt: dammiga Tjajkovskijoperor med banala dekorationer:

Maria Wine och Artur Lundkvist: reste i Österled och lät sig bedåras.

FOTO: TT

– Men är egentligen ”Spader Dam” något lämpligt skådespel för folket? Det är ju ett dekadent stycke, som det förvånar mig att ni överhuvudtaget uppför i Sovjet.

– Dekadent, hur så? Det är ju Pusjkin! Tjajkovski!

– Ja, men vad är det vi bevittnar? Kortspelsdemoni och undergångsfatalism, som leder till dödsfall genom skrämsel och två självmord! Är det denna falska tragik man vill att Sovjetpubliken ska gripas av? Och för resten är inte salongsdansen där alla herrarna består av utklädda damer tydligen homosexuell?

Lundkvist belönades för boken med en sovjetisk utmärkelse – Lenins fredspris, år 1958, samma år som Boris Pasternak efter en förtalskampanj i Ryssland tvingades tacka nej till Nobelpriset. Flera av Lundkvists böcker gavs ut i ryska översättningar i stora upplagor. I det här sammanhanget är det intressant att notera att Lundkvist knappast någonsin kritiserats för det faktum att han lät sig – och sin sambo – bjudas av Kreml på en frikostig mutresa i syfte att hylla det sovjetiska systemet.

Dagens influerare tar kanske emot gratisprover på schampo eller kläder, men det är svårt att tänka sig att en seriös författare skulle låta Islamiska staten betala för en flera månader lång rundresa för att beskriva rörelsens sociala framgångar. ✨

Utanförskapet blir alltmer etnifierat. Det är uppenbart att bristande integration av utrikes födda underminerar välfärdsstatens legitimitet.

En fråga om moral

Av Johan E Eklund & Johan P Larsson

”

Vårt samhälles acceptans för att friska och arbetsföra människor inte försörjer sig själva är begränsad.

A tt Sverige under årtionden utvecklat vad vi kallar ett nytt utanförskap är idag knappast nödvändigt att debattera. Ett stort antal svenskar i yrkesverksam ålder är inte etablerade på arbetsmarknaden. Denna grupp har inte ökat nämnvärt i storlek sedan början av 1990-talet, men dess sammansättning har förändrats dramatiskt. Hög invandring – framförallt från Mellanöstern och Afrika – har gjort att gruppen idag är etniskt avgränsad från majoritetssamhället. Utanförskapet växlar därutöver med vår geografi och med det som ibland kallas utsatta områden.

Att dessa frågor är förhållandevis okontroversiella återspeglas i valdebatten. 2022 pekade moderatledaren och sedermera statsminister Ulf Kristersson på att 700 000 utrikes födda saknar självförsörjning. Den låga självförsörjningsgraden bland utrikes födda och dess tänkbara konsekvenser har motiverat oss att skriva boken *Det nya utanförskapet. Självförsörjningens utveckling och välfärdsstatens framtid* där vi uttrycker vår oro att ovan nämnda samhällsförändringar kan komma att hota välfärdsstaten genom att underminera dess inneboende logik.

UTANFÖRSKAP OCH avsaknaden av självförsörjning utgör ett problem för såväl individen som samhället. Om andelen självförsörjande stiger minskar utgifterna för olika bidrag och transfereringar samtidigt som skatteintäkterna stiger. De direkta omfördelningseffekterna mellan inrikes och utrikes födda uppgår enligt tidigare analyser

till motsvarande några procentenheter av BNP. Många läsare anser antagligen att dessa siffror inte är något att yvas över och att Sverige har råd att fördela några procent av våra inkomster för att hjälpa människor. Vore det så enkelt skulle vi omfamna ett sådant synsätt. De fördelningspolitiska och rent statsfinansiella kostnaderna utgör endast en bråkdel av utanförskapets kostnader.

Den övergripande frågan är i våra ögon om migration och dagens uppenbart bristande integration av utrikes födda underminerar välfärdsstatens legitimitet. Det finns såväl subjektiva som objektiva skäl att befara att så är fallet. Utanförskapets samtliga inkarnationer har en underminerad potential, men vi vill påstå att bristfällig ekonomisk integration är den enskilt starkaste kraften. Oavsett vilket tvingas vi hantera samhällsförändringar som maler långsamt men obönhörligt: när väl hjulen är i rullning är alla vägar tillbaka till hur det en gång var stängda.

De långa samhällsförändringarnas företräde gäller även geografiskt. När ett problem blir akut på nationell nivå har många lokalsamhällen lidit dess biverkningar i årtionden. Vissa kommuner försöker idag hantera att invandrare är på väg att dominera det lokala utanförskapet. På andra platser har detta varit vardagsmat i decennier.

UTÖVER RENODLAT ekonomiska aspekter finns en nog så viktig moralisk dimension. Denna fångas i arbetarrörelsens devis: ”Gör din plikt kräv din rätt.” De värderingsmässiga grunderna bakom devisen torde var representativa för bredare

En appell från
arbetarrörelsens
barndom.

FOTO: SÖRMLANDS MUSEUM

befolkningslager än arbetarrörelsen. Magnus Henrekson har här i Axess (nr 7/2021) påpekat att detta borde utgjort den moraliska grunden för alliansregeringens "arbetslinje". Henrekson menar att "svagheten med arbetslinjen var att den i allt väsentligt rättfärdigades med ekonomiska argument: alla måste jobba, betala skatt och bidra till välfärden. Men det kanske viktigaste skälet till arbetslinjen är moraliskt, att den åstadkommer contributiv rättvisa; alla arbetsföra får rätt att bidra till samhällsbygget – att bli 'samhällsbärare' – och därmed få anseende och värdighet." Bakom välfärdsstaten finns samhällsbärande värderingar och föreställningar som sträcker sig bortom höger-vänster-skalan.

VÄLFÄRDSSTATEN BYGGER SOM institution inte på altruism utan på reciprocitet. Vårt samhälles acceptans för att friska och arbetsföra människor inte försörjer sig själva är begränsad. Detta har bekräftats av många opinionsundersökningar och framstår för de allra flesta som självklart. Här finns också en nyckel till att förstå svens-kars inställning till invandring. I en intervjuundersökning ställdes frågan om vad som egentligen menas med integration. Näst efter att lära sig svenska var det vanligaste svaret: Att ha ett arbete, förmågan att försörja sig själv samt bidra genom att betala skatt.

Självförsörjning som norm bör ses som en integrerad del av den svenska samhällsmodellen. Vår välfärdsmodell har beskrivits som ett slags försäkrings-bolag som inkluderar alla medborgare. Viljan att ställa upp för andra bygger

på en förväntan om ömsesidighet. Från försäkringsteori vet vi att ömsesidiga riskdelningspooler fungerar under förutsättning att du kan *lita* på, eller kontrollera, att de som delar risk med varandra inte fuskas och är exponerade för ungefär samma risk. Människor kan till exempel enas om att hjälpa varandra på arbetsmarknaden med utgångspunkten: "Jag hjälper dig om du blir arbetslös, så hjälper du mig om jag blir arbetslös." Men en välfärdsstat är inte ett bolag, och enskilda försäkringstagare får inte leva i föreställningen att den utgör ett omfördelningsverktyg mellan identifierbara grupper. Om utan-förskapet etnifieras riskerar vi att hamna i en situation där den breda medelklassen inte längre ser välfärdsstaten som sin egen försäkringslösning.

FORSKNING KRING försäkringsmarknader har visat att ömsesidiga riskdelningspooler börjar ge vika när det blir tydligt att medlemmar utsätts för olika risker. När detta sker utvecklas parallella försäkringslösningar. Försäkringsmarknader bryter också ihop när det inte är möjligt att bedöma risker. När skillnaderna blir för stora och ömsesidighet saknas kollapsar riskdelningen. Jämförelser med välfärdsstatens funktionssätt är uppenbara. Om det blir tydligt att olika identifierbara grupper uppbär olika risker att bli arbetslösa, bidrar olika mycket till den gemensamma försörjningen, och så vidare, undermineras välfärdsstaten. Detta då de mindre riskutsatta grupperna har starka drivkrafter att bygga egna lösningar, och dra sig ur de befintliga. Detta är grindsamhällets själva grogrund.

Pensionsförsäkringar och sjukförsäkringar är exempel på områden där privata lösningar redan samexisterar med välfärdsstatens mer universella skydd. Det är enligt vårt sätt att se på saken oundvikligt att denna logik nu söker nya utlopp. Var drar vi gränsen? Vid våra barns skolgång? Vid hur mycket semester som ska anses normalt? Vid vem som ska erbjudas vilken vård?

EN SAK HÅLLER VI för självklar. Välfärdsstatens framtida funktionalitet och legitimitet är direkt avhängig av invandringens sammansättning idag. "Invandring" är i denna förenklade mening som "tillväxt": den påverkar så många samhällsområden att den förtjänar åtminstone en ärlig diskussion. Det finns stora möjligheter med invandring. Flera invandrargrupper – de från Balkan och Sydamerika ger ledtrådar – visar på detta. Men om det nya utan-förskapet permanentas står vi inför en ny framtid. Det är vår bestämda uppfattning att de flesta svenskar inte är rustade för en sådan utveckling, och att många hårt arbetande medborgare som trott att de är försäkrade kommer att bli varse motsatsen. Vi påstår oss inte ha några lösningar, men likt arbetarrörelsens devis "Gör din plikt, kräv din rätt", så tror vi att det finns en moralisk nödvändighet att låta samhället vägledas av en "självförsörjningslinje".

Johan E Eklund är professor och chefsekonom vid Sydsvenska Handelskammaren.

Johan P Larsson är ekonomie doktor i nationalekonomi, forskare vid Ratio och Associate Professor of Economics and Public Policy vid University of Cambridge.

TEMA

VÄST I TEST

Västvärlden plågas onödigt mycket av dåligt självförtroende.
Vad krävs för att dysterheten ska skingras?

En identitetskris

Västvärlden tyngs av tvivel. Det beror på liberalismens brist på självförtroende.

Av Catarina Kärkkäinen

Marcus Aurelius skriver i sin *Självbetraktelser* som tillsammans med hela stoicismen har fått ett uppsving de senaste åren både som filosofi och självhjälpsmetod betraktad: "Jag har ofta undrat hur det kommer sig att människan, som ändå älskar sig själv mer än alla andra, fäster mindre vikt vid sitt eget omdöme om sig än vid andras." Det är en ganska stabil ledstäng som den över 2 000 år gamla filosofin erbjuder: Kontrollera dina känslor. Gå dit förnuftet leder dig. Bortse från sådant som du inte råder över – till exempel vad andra tänker om dig.

På ett liknande tema lär populärpsykologin oss att skilja på självkänsla, självförtroende och självbild. Medan självkänsla är de grundläggande tankar och känslor som vi har om oss själva, är självförtroende vår uppfattning om vår förmåga att prestera, vilket kan vara situationsbundet, och självbild den samlade bild som vi har om oss själva utifrån både självkänsla och självförtroende kombinerat med erfarenhet, intressen och relationer.

Dryga trettio år efter Berlinmurens fall och Sovjetunionens upplösning dras västvärlden med en känsla av förlorad eller åtminstone vacklande självbild. Det handlar både om grundläggande tankar och känslor om den egna delen av världen, om uppfattningen om vår förmåga att lösa problem, och om ländernas relationer sinsemellan och med omvärlden. Möjligen är några av dessa saker mer naturligt föränderliga, och antagligen är det västvärldens mer grundläggande tankar om sig själv som borde bekymra mest.

Till exempel är det möjligen inte särskilt märkligt om självförtroendet i västvärlden får sig en törn när vår förmåga att utträta saker och lösa problem utmanas. USA har sina problem, inte minst med läkemedelsmissbruket och situationen i många av de större städerna som präglas av brottslighet, oroligheter och sociala problem.

Migrationskrisen innebar en prövning för stora delar av EU, och de efterföljande bekymren kopplade till arbetsmarknad, integration och kulturfrågor är långt ifrån över. Rysslands invasion av Ukraina blottade sårbarheter, däribland energiförsörjningen, i Europa. På det följde inflationen. Lågkonjunkturen, kriget och pandemin förde med sig att den ekonomiska standarden i Sverige år 2022 sjönk för första gången sedan 1990-talet.

Enligt en långtidsundersökning från Gallup har andelen amerikaner som är tillfredsställda med tillståndet i USA inte överstigit 50 procent på två decennier. För tillfället är andelen 20 procent. Många väljare i västvärlden uppger att de anser sina demokratier vara i sämre skick än för fem år sedan, enligt en undersökning av Ipsos.

Ungefär en av två är missnöjda med hur demokratin fungerar i deras länder. Missnöjet är högt såväl i USA (56 procent) som i Frankrike (50 procent) och Storbritannien (49 procent).

Bara i Sverige uppger en tydlig majoritet (58 procent) att de är nöjda med hur deras demokrati fungerar. Däremot anser många i Sverige att samhällsutvecklingen går åt fel håll – 67 procent enligt 2022 års nationella SOM-undersökning, vilket är den högsta nivå som uppmätts under den senaste tioårsperioden. (2012 var andelen 39 procent.) I en liknande undersökning av EU-kommissionen från 2023 är siffran ännu högre – 71 procent. Brottslighet, invandring och integration är några av de sakpolitiska områden vars betydelse verkar korrelera mest med den negativa synen på utvecklingen. I vissa undersökningar, till exempel ungdomsspecifika, anges även miljö- och klimatfrågor. Om västvärlden fått sig en törn i självförtroendet är det kanske naturligt och borde förhoppningsvis kunna vara en utgångspunkt för förbättring.

Möjligen är det heller inte förvånande att västvärldens självbild i relation till andra förändras när världen ser annorlunda ut. För tre decennier sedan trodde många att världen över tid skulle vara unipolär, och att länderna som hade utmanat USA och västvärlden naturligt skulle komma att röra sig i vår riktning. När nu världen snarare åter är bipolär eller multipolär har vi någonting annat att förhålla oss till.

Rysslands aggressivitet och det långsiktiga hotet från Kina medför att västvärlden på nytt behöver höja sin beredskap och engagera sig i allianser. Det försvåras möjligen av bakslaget för det den amerikanske statsvetaren Samuel Huntington benämnde som den tredje demokratiseringsvågen, och den utveckling i Europa som Fareed Zakaria varnade för i boken *The Rise of Illiberal Democracy*, men inte till den grad att USA, Storbritannien och EU inte även i fortsättningen kommer att ha stort inflytande i världspolitiken.

Om det bara vore för detta hade det varit en sak, och ibland är den bästa föreskriften just litet stoiskt lugn. Men därtill behöver tyvärr läggas den verkligt stora frågan om västvärldens självkänsla – de grundläggande tankar och känslor som vi har om vår del av världen. Den påverkar nämligen vår förmåga och håg att ta oss an allt det andra. Fareed Zakaria har rätt i sin essä i *Foreign Affairs* när han skriver att den mest oroväckande utmaningen för en regelstyrd internationell ordning inte kommer från Kina, Ryssland eller Iran, utan USA. Det gäller även Europa att alltför långtgående rädsla för den egna nedgången riskerar att leda till reträtt från den annars självklara rollen i världen. Tyvärr verkar det som >>

VÄST I TEST

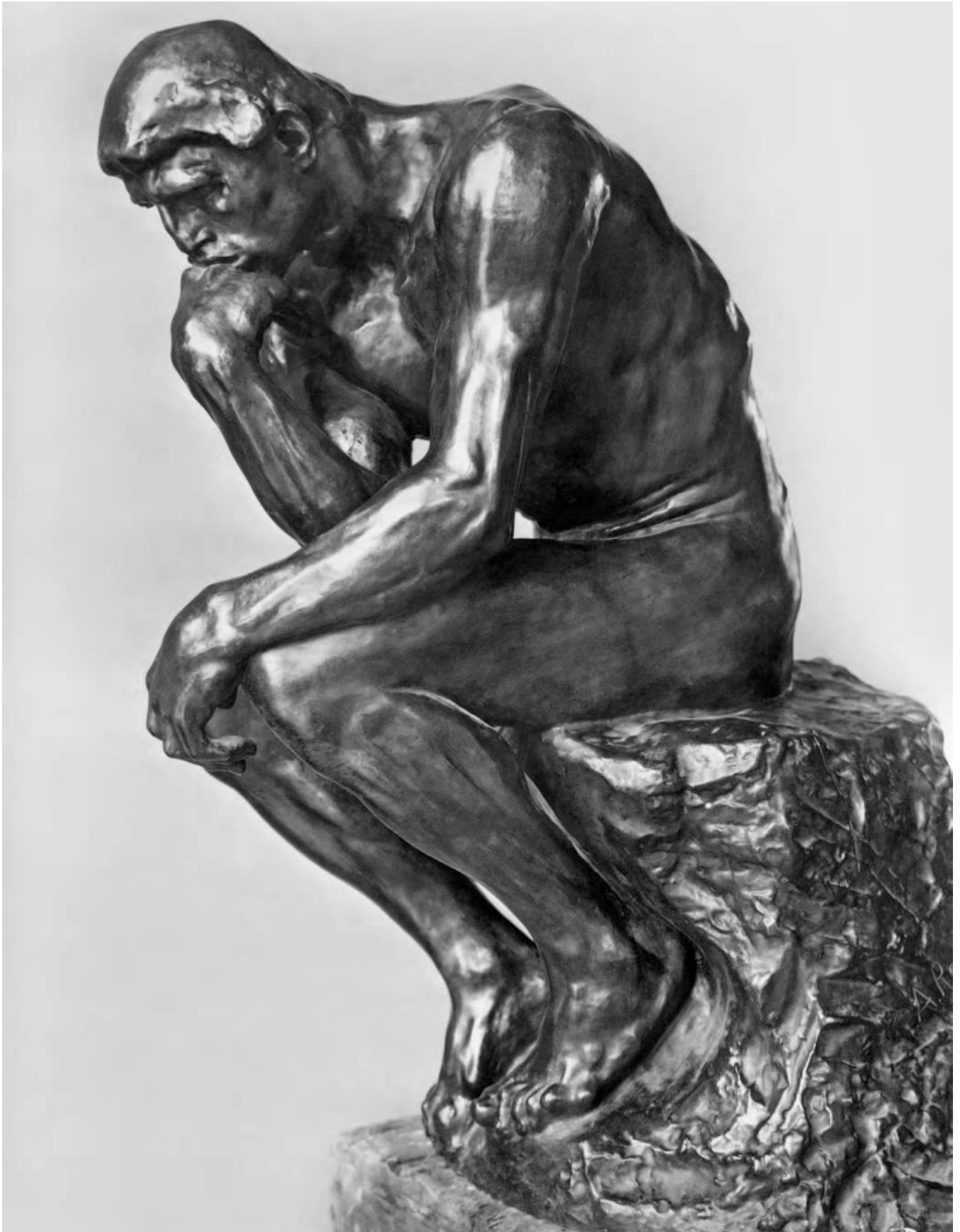

FOTO: GETTY IMAGES

att vi har valt en dålig tid för en identitetskris – vilket väl förvisso följer det gängse mönstret för sådana kriser.

Denna svacka i självkänslan handlar om någonting mer grundläggande än fentanylkrisen i USA eller integrationsproblemen i delar av Europa. Den handlar just om vad västvärlden är, och hänger samman med liberalismens självkänsla och självförtroende, eftersom det i politisk bemärkelse är just liberala institutioner som de senaste århundradena har varit utmärkande för denna del av världen.

I *Liberalism and Its Discontents*, som på svenska fått den möjligen litet missvisande titeln *Missnöjets tid. Den liberala erans slut* (Fri tanke, 2022) skriver Francis Fukuyama om hur missnöjet med hur liberalismen har utvecklats de senaste decennierna, framförallt i USA, har lett till krav på ett helt annat system. Till höger har det skett försök att manipulera det amerikanska valsystemet, auktoritära förskjutningar i och kring det republikanska partiet och uppvigling till våld. Till vänster reses krav på massiv omfördelning av både makt och välbefinnande, identitetspolitiska krav och långtgående reformförslag för att uppnå jämlikhet. Fukuyama skriver att hotet från vänster huvudsakligen är kulturellt och därför inte lika omedelbart, men bilderna från protester i en del amerikanska städer väcker frågan om han kanske är alltför överseende.

Europa upplever lyckligtvis inte riktigt samma polarisering som den som Fukuyama beskriver, och stödet för liberal demokrati ligger hyfsat stabilt över 50 procent i de flesta länder även i Öst- och Centraleuropa. I Sverige är stödet för fri- och rättigheter stort, och de flesta är dessutom nöjda med det sätt på vilket demokratin fungerar. Men frågar man istället vilka slags problem och frågor som motiverar inskränkningar av demokratin – som Widmalm och Persson gjort i ett kapitel i 2023 års nationella SOM-undersökning – får man en annan bild. ”Förvånande nog svarade en majoritet av respondenterna i samtliga exempel på samhällsproblem och kriser som de fick ta ställning till att de instämmer helt eller

”Många är de författare, forskare och intellektuella som de senaste åren har riktat hård kritik mot västvärldens utveckling.”

delvis i påståendet [att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas]”, sammanfattar författarna. Både pandemi, klimat- och miljökriser, brottslighet, finanskriser och integrationsproblem ger anledning att inskränka demokratin.

Fukuyama försvarar i sin bok den klassiska liberalismens grundläggande principer till viss del, men skriver också att den värld som framträdde under 2010-talet, på vilken den populistiska reaktionen följde, var en konsekvens av ”neoliberal politik” som innebar ökat välbefinnande men betydligt större klyftor, globalisering och minskade skatteintäkter till följd av fria kapitalflöden, och migrationskris i Europa.

Denna kritiska tendens märks inte bara hos aktivister och politiker långt ut till höger och vänster. Många är de författare, forskare och intellektuella som de senaste åren har riktat hård kritik mot västvärldens utveckling och vänt sig emot liberalismens grundläggande idéer. *Why Liberalism Failed* från 2018, skriven av Patrick Deneen, professor i statsvetenskap vid Notre Dame-universitetet i USA, är på många sätt boken i denna kategori. I den

argumenterar Deneen för att liberal demokrati, marknadsekonomi och individualism är orsaken till mycket av det som har gått fel i Europa och USA.

Hans kritik gör bland annat gällande att liberalismen förringar människans behov av sammanhang eftersom den vilar på en individualistisk människosyn som i grunden är falsk. Den har också förvridit frihetens betydelse till att innebära frånvaro av yttre begränsningar i kontrast till den förment traditionella synen i vilken frihet endast kan åstadkommas genom självstyre.

Liberalismen har, menar Deneen, misslyckats inte därför att den inte har lyckats leva upp till sitt löfte, utan just därför att den har varit sann mot sig själv. Den har misslyckats eftersom den har lyckats. Den politiska filosofi som lanserades för att främja rättvisa, försvara kulturell och religiös pluralism, skydda mänsklig värdighet och utvidga friheten ”genererar i praktiken enorm ojämlikhet, framtvingar enhetlighet och homogenitet, främjar materiell och andlig degradering, och undergräver friheten”.

Den enda anledningen till att liberalismens ”ädla lögn” inte är helt begravnen är att dess försvarare har gigantiska reservoarer av egenintresse i upprätthållandet av det nuvarande systemet, sammanfattar Deneen. Det är därför inte heller tänkbart att liberalismen skulle kunna reformeras inom ramarna för den liberala demokratin.

Det är ett ganska långtgående budskap. Boken fick mycket uppmärksamhet när den gavs ut, sålde slut i den första utgåvan och recenserades, och kritiserades i vissa fall hårt, i alla de stora amerikanska tidningarna. USA:s tidigare president Barack Obama skrev att den, fastän han inte håller med om alla slutsatser, ”ger övertygande insikter om förlusten av mening och gemenskap som många i väst känner, frågor som liberala demokratier ignorerar på egen risk”.

Det är ett sundhetstecken för ett samhälle att brister kan påtalas och kritik uttryckas, och det tillspetsade budskapet är naturligtvis en av anledningarna till framgången för *Why Liberalism Failed*. Men mycket av budskapet känns igen från annan samtida litteratur och debatt. Det vore mycket beklagligt om denna västvärldens och liberalismens försämrade självkänsla skulle

Vilket frihetsbudskap?

FOTO: HELEN SESSIONS/ALAMY

permanentas och få konsekvenser för vår förmåga och roll i världen – inte minst eftersom den i stora delar är obefogad.

Den kanske mest återkommande kritiken handlar om välstånd och fördelning. Det är väl inte mer än rätt med tanke på att löftet om välstånd genom historien har varit ett viktigt argument för liberalismen. Kritiken lyder i stora drag att detta löfte inte har infriats, eller att välståndsutvecklingen inte kommer tillräckligt många till del på ett tillräckligt jämnt sätt. Sambandet mellan liberalism och tillväxt är ovedersägligt. Mellan år 1800 och idag har produktionen per capita vuxit med nästan 3 000 procent i den fria världen. Det har genom historien kommit alla grupper i samhället till del i form av bättre hälsa, längre liv och i största allmänhet en behagligare tillvaro. Under början av 1900-talet kunde marknadsekonomin därtill kombineras med en begränsad välfärdsstat utan att en alltför stor hämsko lades på välståndsutvecklingen.

Man kan tycka att detta empiriska faktum är ointressant eftersom man värderar fördelningen av ekonomiska resurser högre – och någon kan i sin tur invända att dagens förmögenheter i regel är borta på ett par generationer och att kapitalinkomsternas andel av inkomsterna inte har ökat om man bara bortser från fastighetspriserna. Det är otvivelaktigt att mer skulle kunna göras för att öka den sociala rörligheten. Men frågan om liberalismens ställning måste snarare ställas om huruvida vi har goda skäl att tro att vi skulle uppnå ett bättre samhälle utan entreprenörer, risktagande och meritokrati, och om några alternativa styrelseskick är sannolika att ge en mer rättvis fördelning.

En annan återkommande kritik rör liberalismens individualism. Detta är nog den punkt som Deneen uppehåller sig mest vid, och det är han inte ensam om. Argumentet lyder ungefär att liberalismens individualism bygger på felaktiga antaganden om människan och har fjärmat henne från hennes naturliga närhet till familjen, andra närliggande gemenskaper, lokalsamhället, i vissa fall religionen och i vissa fall nationen. Det är på intet sätt en ointressant kritik som kanske framförallt träffar statsindividualistiska länder som Sverige.

Kritiken försämrar dock av sammanblandningen av två olika påståenden – liberalismens normativa argument om individuell frihet och kritikernas empiriska påstående om människan som relationell varelse. Dessa båda påståenden rör olika saker, och är dessutom sinsemellan förenliga. Det kan naturligtvis vara sant att människan bör tillerkännas frihet och samtidigt vara sant att hon är beroende av samarbete och gemenskap.

Liberalismens individualism innebär bara att de flesta relationer och sociala sammanhang i liberala samhällen kommer att vara frivilliga sådana, och att de åtminstone inte ska präglas av direkt tvång. Det verkar inte heller stämma empiriskt att liberala demokratier har en lägre grad av kommunitet eller känsla av gemenskap. Möjligen är fredliga samhällen baserade på ömsesidig respekt och frivillighet en ganska bra grund för mellanmännisklighet. Detta grundläggande löfte om respekt är dessutom någonting som de flesta människor alltså önskar sig.

Ytterligare en kritik kopplar an till både Fukuyamas betraktelse

*”Det har hänt förr, och
hittills har vi efter en
tid alltid velat komma
tillbaka till vissa
liberala grundvärden.”*

Den amerikanska författningen: maktindelning och självstyre.

FOTO: GETTY IMAGES

över den amerikanska polariseringen och Widmalms och Perssons undersökning av problem och frågor som anses motivera inskränkningar av demokratin. Liberala demokratier hindras till effektiv problemlösning av maktindelning och begränsningar av den offentliga makten, lyder detta argument. Det är förstås sant på många sätt. Det som inte nödvändigtvis är lika sant är den implicita slutsatsen att mer maktkoncentration på det hela taget skulle innebära bättre beslutsfattande och resultat. Det verkar utifrån erfarenheterna av Kinas pandemihantering, Rysslands krigföring eller för den delen en del av besluten i Europa och USA inte sannolikt.

På sätt och vis är all denna kritik liberalismens vägar som har gjorts till hinder. Det är naturligt när fler och fler har vuxit upp i en värld präglad av den och tycker att västvärldens sätt kanske börjar kännas föråldrat. Det har hänt förr, och hittills har vi efter en tid alltid velat komma tillbaka till vissa liberala grundvärden. Naturligtvis finns det mycket i västvärldens institutioner som behöver korrigeras och reformeras, men det görs bäst med känsla och tanke om allt det goda som finns i den fria världen.

Avslutningsvis – ett gott råd från en annan av stoikerna. Epiktetos förmanar i *Handbok i livets konst* (Bakåll, 2018) sin läsare: ”Om du till exempel tänker ta dig ett bad, påminn dig i förväg hur det går till i ett badhus: folk stänker ner varann, knuffas, grälar och stjälar från varann. [...] Om någonting stör dig när du badar, har du tanken aktuell att 'jag tänkte ju inte bara bada utan samtidigt också bevara min naturgivna balans, och det kan jag ju inte om jag blir retad av det som nu sker.'”

En sådan inställning bör västvärlden praktisera gentemot sina institutioner. Anledningen till att de har klarat tidens test, och bringar välstånd och balans, är just att de skapar viss ordning som vi sedan vänjer oss vid eller lär oss att bemästra. Om de inte hade tillåtit att göra det skulle också mycket av det som är västvärldens framgång ha gått förlorat. Det ligger i sakens natur, och Epiktetos säger: ”När du vill företa dig någonting, gör då klart för dig vad det du ger dig in på är till sin natur.”

Catarina Kärkkäinen är chef för ideologi på Timbro och rektor för Stureakademien.

Utan mål och mening?

Vi i väst har det bättre än någonsin men tror inte längre att vi kan förbättra situationen ytterligare. En känsla av att ha kommit fram har ersatt känslan av att vara på väg.

Av Nicklas Berild Lundblad

Västvärldens brist på både självkänsla och självförtroende är besynnerlig, på flera sätt. Dels är det klart utifrån alla någotsånär objektiva mått att det går ganska bra: ekonomiskt, tekniskt och även socialt tycks det självklart att livet i väst är unikt bra. Dels kännetecknas självbilden av en undergångston – och det tycks på alltför många sätt som om vi lever i den yttersta av tider. Pandemier, politisk splittring, krig, tekniska apokalypter av olika slag och allmänt vek demografi tas till intäkt för att vi står inför slutet på den epok som Västerlandet skapade.

Är det sant?

Det finns flera olika sätt att närma sig den frågan – och ett enkelt svar är att vi helt enkelt har fel: ingen annan region eller civilisation kan uppvisa det betygskort som vi kan och vi luras till att tro annat av dem som på olika sätt tjänar på undergångsretoriken – eller som använder den för sina politiska syften.

Här har en helt ny litteraturgenre sett dagens ljus: den rationella optimism som försöker muntra upp patienten genom att läsa statistik och visa diagram som ofta föreställer exponentiella förbättringar av olika slag. Ändå förändras inte självbilden till det bättre. Vi är mer pessimistiska nu än för tio år sedan, och evidensen tycks visa att oaktat att siffrorna inte ger oss skäl att vara det så blir vi alltmer misstänksamma mot vår framtid och samtid.

Andra menar att den rationella optimismen helt enkelt väljer ut de siffror som ser bra ut, och underlåter att se den verkliga bilden. Föreställningen om att krigen minskar och ekonomin blir bättre låter ju bra, men statistik är den kanske mest försåtliga formen av lögn – och det gäller också dessa exempel, hävdar den rationella pessimisten. Så vem har rätt? Det är egentligen inte viktigt – eftersom varken självförtroende eller självkänsla grundas på siffror och statistik, utan på något helt annat.

Ibland diagnosticerar västs självbild som driven av vad den engelske filosofen Roger Scruton kallade oikofobi – en rädsla, eller avsky, för det egna hemmet. Scruton använde termen som en sorts motsats till xenofobi, eller främlingsrädsla, och menade att den kännetecknar en stor del av västvärldens självförståelse – och dess självsyn. För Scruton yttrade sig oikofobin i att vi försvarar allt främmande – även när det är uppenbart mindre liberalt eller humant än våra grundläggande västerländska värden – och han utvecklade en sorts polemik mot politisk korrekthet ur analysen av begreppet. Problemet med Scrutons analys är att den egentligen inte förklarar varför vi landar i denna rädsla – eller hur den sprider sig. Han gestikulerar mot tänkare som Jacques

Derrida, men orsakssambanden förblir oklara, även om begreppet är intressant att utforska.

Om vår bristande självkänsla inte handlar om siffror eller om franska idéströmningar måste vi fråga oss var vi istället bör söka orsakerna till självkänslans upplösning?

En intressant möjlighet är att vår självkänsla i första hand handlar om vilka fiender vi speglar oss i. Nietzsche skriver i *Also Sprach Zarathustra* att vi må ha fiender vi hatar, men vi får inte förakta dem. Vi måste, fortsätter han, vara stolta över våra fiender och se deras framgångar med stolthet. Men, skulle Nietzsche kunna fråga, hur kan Västerlandet vara stolt över de fiender det har idag? Ett Ryssland försjunket i oligarkers korruption och ett Kina som valt att återvända ned i maoismens labyrinter? Hur kan väst vara stolt över en fiende som accepterat kapitalismen som medel, ersatt demokrati med auktoritära regimer byggda på byråkrati och där alla egentligen är beroende av en världshandel som bundit samman alla ekonomier till en enda? Hur kan man vara stolt över en fiende som egentligen mest ser ut som en lätt förvrängd spegelbild av en själv?

Det är en extrem analys, men det finns något här att gräva i. Det första vi måste säga, emellertid, är inte att det handlar om en svag eller ofarlig fiende – på många sätt och vis var Sovjetunionen en mer skör struktur, byggd på fantasier om planerad ekonomi och kommunistpartiets allomfattande visdom – utan det handlar kanske snarare om hur väl dagens fiender passar med väst.

1989 skrev den relativt okände professorn i familjemedicin Howard F Stein en fascinerande artikel om fiendskapen mellan USA och Sovjetunionen. Stein själv förklarar sitt projekt:

”I den här artikeln utforskar jag den psykologiska ’passformen’ mellan fiender och använder mig av konflikten mellan USA och Sovjetunionen för att illustrera denna process och struktur. Jag hävdar att gruppens självdefinition och sammanhållning uppnås genom kontrast till och opposition mot en historisk fiende som uppfattas genom projektion som bärare av den egna gruppens förkastade egenskaper. Jag beskriver denna psykokulturella klyfta och undersöker vilka funktioner detta gap fyller. Specifikt argumenterar jag för att motstånd uppstår där omedveten likhet inte kan erkännas.

Som ett resultat är motståndarna låsta i en permanent ’dans’. De är i själva verket ett kulturellt ’par’, eftersom självdefinition är omöjlig utan hänvisning till den andre. Odlingen och tillgängligheten av en sådan outhärlig fiende är ett återkommande drag

»

VÄST I TEST

Friedrich Nietzsche: på jakt efter en värdig fiende.

FOTO: ALAMY

i en grups egen interna självreglering. Följaktligen kan konflikter mellan grupper inte lösas så länge som intragruppernas stabilitet köps genom intergruppens fiendlighet, och en grups kunskap om den andra styrs till stor del av projektion. Denna dynamik mellan grupper är ömsesidig, vilket resulterar i vad jag har kallat 'fiendskapens symbios' (Stein 1982, 1987)."

Tanken på en särskild *psykologisk passform* mellan fiender, en passform som gör det möjligt att köpa stabilitet i den egna gruppen genom fiendskapen mellan olika grupper, ger oss en vidareutveckling av Nietzsches tanke på de fiender som vi föraktar och dem vi är stolta över. En fiende som vi kan vara stolta över gör det möjligt för oss, som grupp, att sluta oss samman och enas – och ger oss en självkänsla. En fiende vi föraktar är i stort värdelös för detta syfte. Sovjetunionen hade en psykologisk passform som fungerade för väst, dagens Ryssland och Kina har det inte.

Det märker vi inte minst på jakten efter fiender med bättre passform – ofta främlingar i allmänhet, utlänningar eller invandrare. Som fiender är de dock inte heller särskilt effektiva när det gäller att bygga upp en självkänsla: de är redan här och dagens politiker spelar mer med förakt än stolthet när de beskriver främlingen som fienden.

Vad händer då med en kultur som saknar fiender med psykologisk passform? En möjlighet är just att en sådan kultur förlorar den självkänsla som följer av att ha en fiende vi är stolta över. Processen är inte särskilt komplicerad. Vi söker definiera oss i motsats till något annat, och när det inte finns något som passar så drar vi slutsatsen att vi inte längre har något att kämpa mot – och därför inte heller något att kämpa för.

En kultur som saknar en fiende att dansa med, för att använda Steins bilder, känner sig i någon mening ensam, och i ensamheten smyger tvivlen in, självkänslan börjar vittra och undergången ter sig nära. Berättelser stannar av utan konflikt, utan antagonister som för handlingen framåt.

Den tyske filosofen och politiske teoretikern Carl Schmitt hävdade i sina skrifter att den mest grundläggande politiska spänningen var den mellan fiende och vän. Schmitt var här, som

Där står vi nu och tittar ned.

FOTO: ISTOCK

*"Vi är mer pessimistiska
nu än för tio år sedan,
och evidensen tycks visa
att oaktat att siffrorna
inte ger oss skäl att vara
det så blir vi alltmer
misstänksamma mot vår
framtid och samtid."*

i många andra fall, djupt problematisk – inte minst för att han tycks göra fiendskapen till rättslig grund för regelrätta vidrigheter i nazismens namn – men samtidigt går det att läsa Schmitt som en sorts kommentar till Nietzsche: den västerländska politikens avsaknad av en utomstående fiende har lett till en allt djupare fiendskap mellan olika grupper i Västerlandet, till en sorts polarisering som ständigt söker sig inåt istället för utåt. Det är inte orimligt att anta att även detta självdestruktiva letande efter fiender inifrån urholkar självkänslan.

Problemet för väst är dock mer komplicerat än så – eftersom det inte bara är självkänslan som saknas. Även självförtroendet tycks ha sjunkit undan och urholkats. Om självkänslan handlar om att gilla sig själv, så handlar självförtroendet om att ha tilltro till sin egen förmåga – och även här tycks det finnas klara problem.

Dagens västerländska politik sysslar alltmer sällan med framtiden, utan söker sig snarare ned i nostalgi och skeva bilder av ett idealiserat förflutet. Politiken och staten ses alltmer sällan som projekt, och allt oftare som *system* – och i dessa system har politi-

kern förvandlats från visionär till rörmokare. Systemet måste fungera för alla – men något djupare syfte eller mål med det står inte längre att finna, ingen minns varför systemet byggdes eller hur det skulle kunna utvecklas vidare.

Självförtroende är inte en funktion av ett välfungerande system, utan är nära kopplat till mening i projekt. Mening, i sin tur, är kopplat till en känsla av handlingsförmåga och inflytande över vår egen verklighet, till vår grundläggande autonomi. Det är nog här vi borde söka ursprunget till det försvagade självförtroendet: vi lever idag i en värld som är mer sammankopplad än någonsin och samtidigt ock-

så mer komplex än tidigare, åtminstone i den meningen att våra beslut sker i tätt sammantvinnade nätverk av beroenden och konsekvenser. Samtidigt som vårt välbefinnande ökat i en mängd olika dimensioner har vår individuella handlingsförmåga försvagats – vår förmåga att påverka världen vi lever i har lösts upp i globalisering, teknikutveckling och – ja – framsteget självt.

Vi har det bättre än någonsin, men upplever inte att det beror på något vi gjort eller – rättare sagt – tror inte att vi kan förbättra situationen ytterligare. En känsla av att ha kommit fram har ersatt känslan av att vara på väg.

Kanske handlar det här om något så enkelt som att både självkänsla och självförtroende är förknippade med en känsla av att ha förtjänat sin egen framgång? De studier som visar att den som tjänar sina pengar är lyckligare än den som vinner dem tycks ge vid handen att hur vi kommit att åtnjuta vår egen framgång spelar roll för vår upplevelse av oss själva.

Västsvärldens berättelse är till stor del en berättelse om hur vi gjort framsteg till priset av en ökande komplexitet, och sedan litat till teknik och globalisering för att hantera denna komplexitet i en spiral som skapat mer välbefinnande än någonsin tidigare i mänsklighetens historia. Det vi kanske inte till fullo utforskat är hur komplexiteten inverkar på vår egen roll i berättelsen – hur vi glider från dess författare till enkla bifigurer fast i en process som

En ovärdig fiende?

FOTO: MIKHAIL SVETLOV/GETTY IMAGES

vi inte till fullo förstår. Allt blir bättre, men varför? Hur? Framsteg har blivit ogenomskinligt, främmande för oss – och det framsteg vi inte förstår upplevs som både hotande och olycksbådande.

Vi förstår inte vår egen framgång – i populärpsykologin kallas det *bedragarsyndromet*: känslan av att någon när som helst kommer att komma på att vi egentligen inte hör hemma på det fina jobbet, med den goda karriären eller har förtjänat den sociala status vi åtnjuter. Rötterna till detta märkliga psykologiska tillstånd är oklara – men en del har att göra med hur vi växt upp och vad vi lärt oss att värdera: dagens västerland växte upp i upplysningen, och de dygder som kännetecknar denna – och förankringen i det autonoma jaget som skapar sin värld – är just de dygder som är svåra att nu finna några bevis för i vår egen alltmer komplexa vardag.

Med en självkänsla som vittrat samman i avsaknad av fiender vi kan vara stolta över och ett självförtroende förlorat i komplexitetens virvlar står vi nu i den märkliga situationen att vi har det bättre än vi någonsin haft det samtidigt som vi upplever det som om vi står på randen till en avgrund.

Finns det något vi kan göra åt detta? Eller måste vi acceptera att den hitintills mest framgångsrika civilisation som mänskligheten producerat sitter fast i sin egen undergångsmyt?

*”Det är inte förrän
vi ställs inför mer
omedelbar fara som vi
kommer att återvinna
vårt förnuft och se
att Västerlandet är
värt att försvara.”*

Kanske är svaret på den frågan att det inte är upp till oss – utan vad vi behöver är bättre fiender och en ännu djupare kris. För närvarande har vi – som strategiestorn Edward Luttwak noterar – segrat oss sönder och samman, och passerat den kumulativa punkt där framgångar vänds i nederlag. Luttwaks tanke på en sorts nödvändig logik som vänder varje seger i förlust är lockande som förklaringsmodell: Västerlandet har segrat på så många punkter att det nu driver fritt utan några konkreta, omedelbara hot.

Klimatförändringar, accelererande teknikutveckling och auktoritära stater är visserligen enorma utmaningar, men de är inte konkreta hot. De är inte fiender vi kan vara stolta över, de ger inget att ta spjårn emot. Det är inte förrän vi ställs inför mer omedelbar fara som vi kommer att återvinna vårt förnuft och se att Västerlandet är värt att försvara.

Det vore i så fall ett oroväckande och ganska osmakligt svar.

Nicklas Berild Lundblad är fil dr i informatik.

Fångna av en stormvind?

Kanske står vi i början av en ny och turbulent era i den civiliserade mänsklighetens historia. Det finns skäl att vara orolig.

Av Robert Dalsjö

Missnöje och missmod råder på många håll i Västerlandet. Undersökningar vittnar om att många tycker att deras land är på väg åt fel håll och på nedgång. De västliga ekonomierna går fortfarande hyggligt, men i ett längre och vidare perspektiv hotar vi att passeras av Kinas formidabla ekonomiska tillväxt. Populistiska rörelser kanaliseras ett folkligt missnöje med eliterna, globaliseringen, brottsligheten och migrationen, som sprids och förstärks via de nya digitala medierna. Marken skakar under de etablerade maktpartierna och det politiska landskapet förändras dramatiskt. Ett kulturkrig rasar om värderingar och livsstil, och debatten är nu så polariserad att det på flera håll lett till politisk paralyt och att demokratin sägs vara i fara.

Inte då att undra på att det på sina håll talas i dystra termer om Västerlandets svaghet och nedgång, och om demokratiernas svaghet i konkurrensen med förment mer robusta och handlingskraftiga regimer. Samtidigt bör man komma ihåg att vi har hört den här sortens budskap förut. Dels har det återkommande funnits en fascination bland intellektuella för ämnet Västerlandets nedgång och fall, dels har den demokratiska västvärlden två gånger under 1900-talet gått igenom liknande själskriser, men i slutänden ändå återfunnit kraft och självtillit.

Det första sådana tillfället var decennierna efter "urkatastrofen" i europeisk historia, det vill säga det första världskriget. I det kriget förlorades inte bara en hel värld – bitterljuvt skildrad av Stefan Zweig – miljoner man och de europeiska stormakternas maktställning, utan också de överlevandes tillit till framtiden och sina styrande. I Storbritannien talade man om "the lost generation", ironisk, cynisk och uppgiven, i Tyskland och Frankrike, med proportionellt större förluster och förstörelse, var nog situationen än värre.

De västliga ekonomierna växte under 1920-talet, men när borsrekylen kom 1929 förvandlades den till en depression som kom att prägla hela 1930-talet, och de flesta regeringar och experter stod handfallna inför krisen. I USA tog visserligen Roosevelt initiativet till *New Deal*, men eftersom USA vid denna tid var isolationistiskt och protektionistiskt hade det inte stor effekt på Europa. Så när några av de auktoritära ledare som kommit till makten gjorde sig breda hade de europeiska statsmännen inte mod att sätta

hårt mot hårt. Det som sedan i elfte timmen räddade den europeiska demokratin och civilisationen var att Churchill mobiliserade Storbritannien till motstånd och att USA drogs in i kriget.

Det andra fallet av storskalig västlig mjältsjuka kom under 1970-talet, när ett misslyckat krig i Indokina fick stora delar av den amerikanska allmänheten att ta avstånd från sina ledare och tvivla på vart USA var på väg. Supermakten som nyss verkat oövervinnerlig hade genom sitt övermod kommit till korta mot ett litet land i tredje världen. Idealen om demokrati, transparens och framsteg hade solkats av en smutsig praxis med alltför många övergrepp.

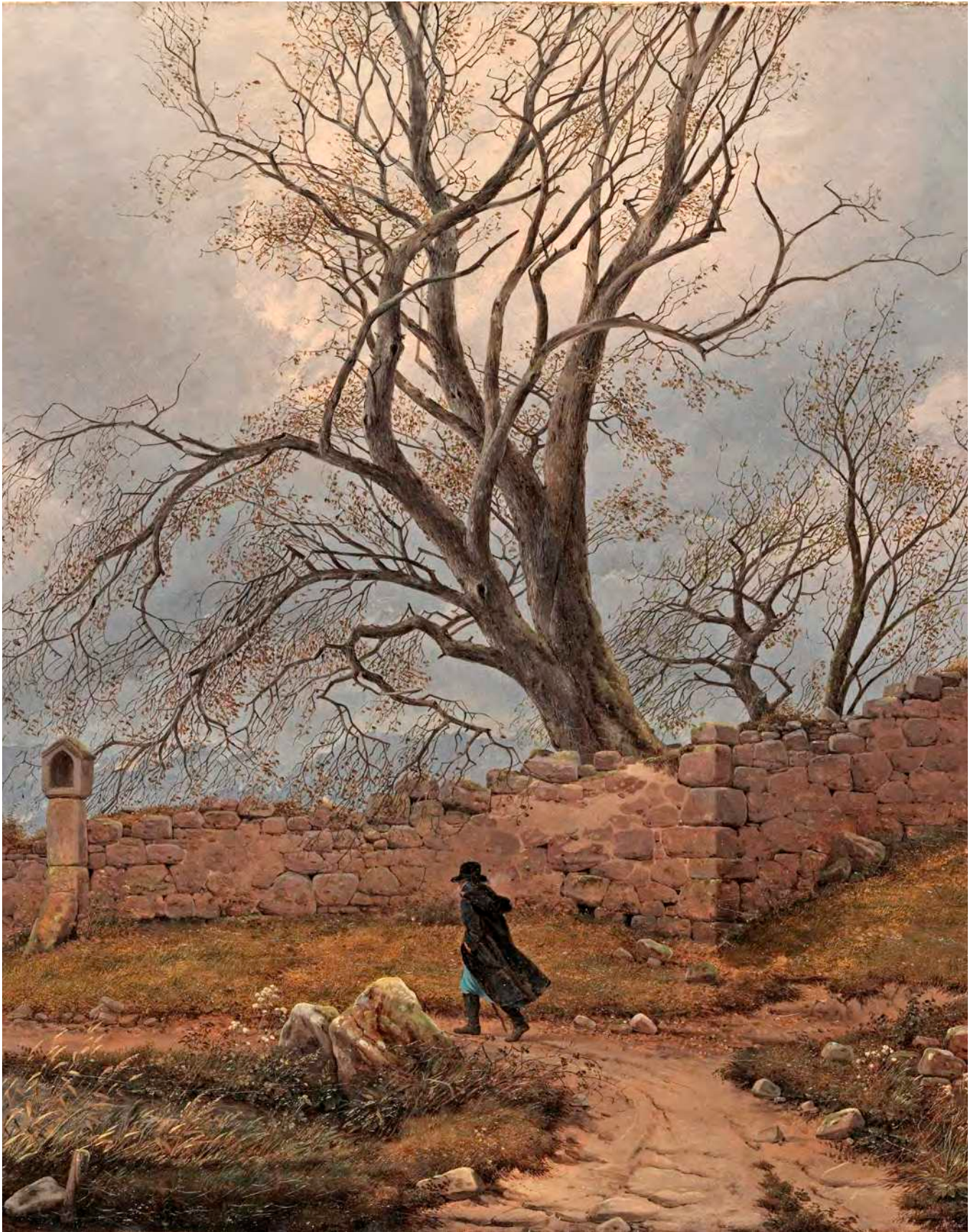
Dessutom inträffade vid denna tid flera strukturella ekonomiska skiften eller chocker. Efterkrigstidens tillväxtmodell hade nått vägs ände, keynesiansk politik fungerade inte längre, och utgifterna för Vietnamkriget skapade en inflation som ledde till att USA unilateralt övergav Bretton Woods valutasystem. Ovanpå detta kom två oljeprisschocker som gjorde saker efter värre. Regeringar och de flesta experter stod återigen handfallna, och eländesindex – summan av arbetslöshet och inflation – blev en ny modeterm.

När katten är borta dansar råttorna på bordet säger ordspråket, så när USA och hela västvärlden var försvagad och inåtvänd passade dess fiender på att flytta fram positionerna, med en storskalig sovjetisk upprustning och nya kärnvapenrobotar i Europa, med upptrappat stöd till kommunistiska gerillor i södra Afrika, med den islamistiska revolutionen i Iran, och med Sovjetunionens invasion av Afghanistan. Den som läser Henry Kissingers memoarer från denna tid slås av hur djupt pessimistisk, närmast Spengleriansk, han är om västvärldens framtidsutsikter. Kissinger tror sig därför bedriva en västlig reträttstrid där det inte finns någon utsikt att väst ska vinna kampen.

Vägen ut ur detta svaghetsstillstånd blev dock förhållandevis snabb: Jimmy Carters mer moraliska presidentadministration blev ett snabbt reningsbad, de sovjetiska framstötarna fick Carter att överge avspänningen och istället satsa på upprustning, och sist kom Ronald Reagan och återskapade självförtroende och framtidstro.

>>

VÄST I TEST

Vandrare i stormen. Av Julius von Leypold (1835).

FOTO: ALAMY

Historien kanske inte upprepar sig, men ibland rimmar den, lär Mark Twain ha sagt. I vilket fall kan man i backspegeln urskilja ett mönster i dessa båda fall: en lång period av framgång leder till högmot hos de styrande, vilket leder till ett misslyckat krig och elände, vilket i sin tur leder till folklig desillusionering avseende officiella ideal och till misstro mot överheten, samt till politisk och ekonomisk turbulens. Externa ekonomiska chocker slår hårt varvid regeringar och experter står handfallna, vilket ytterligare reducerar de styrandes legitimitet. Den gemensamma kontexten och de sammanhållande krafterna försvagas. Slutligen tar man sig i elfte timman ur knipen genom en kombination av ett tvingande yttre hot och en politisk impuls som återskapar tillväxt och optimism.

Så låt oss se hur väl – eller inte – detta mönster passar på dagens läge. Den period efter Berlinmurens fall då västvärlden utklassade konkurrenterna, då den liberala demokratin och marknadsekonomin triumferade – ”historiens slut” – och då USA framstod som oövervinnerligt – *the unipolar moment* – visade sig bli kort med historiska mått. När George W. Bushs korståg mot terrorn kört fast i Irak i mitten av 00-talet förutspådde jag att när väst framstod som svagt, splittarat och med bristande självförtroende skulle västvärldens fiender gå på offensiven och ta för sig. Vilket också skedde, då Ryssland 2007 på olika sätt började riva upp den ordning som skapats efter kalla krigets slut, för att året därpå börja rusta och invadera Georgien, en operation inför vilken det då skadskjutna USA stod maktlöst. Nästan exakt samtidigt sprack västvärldens stora finansbubbla, stora banker kraschade och många miljoner fick gå från jobb, hus eller hem. Därtill följdes den första finanskraschen av en serie ekonomiska

”Inte då att undra på att det på sina håll talas i dystra termer om Västerlandets svaghet och nedgång, och om demokratiernas svaghet i konkurrensen med förment mer robusta och handlingskraftiga regimer.”

kriser som varade i flera år. Den liberala utopin hade havererat, för att låna en formulering av Henrik Berggren.

För när västs vapen inte längre var oövervinnerliga och när marknadernas guld blev till sand bröts mycket av den förtrollning som skapats efter Berlinmurens fall, en period när liberal politik verkade ha vad som i Asien kallas för ”himlens mandat” att leda mänskligheten mot en lycklig framtid. Liksom på 1970-talet reagerade de amerikanska väljarna på den tidigare ledningens excesser genom att välja en moraliskt högsint president – Barack Obama – som ville bryta med den tidigare krigspolitiken, men som nog var bättre på principer än på praktisk politik.

Dessutom kunde det folkliga missnöjet med den liberala politikens avigsidor, såsom invandringen och jobbförluster på grund av globaliseringen, bubbla upp till ytan och bli en överraskande mäktig politisk kraft. Denna fick ytterligare energi genom ett stigande missnöje med de liberala eliter som styrde och deras kulturradikala agendor i värderingsfrågor, och deras klimataktivism. Därmed fanns ett kompakt missnöje med den förda politikens innehåll och med den styrande eller tongivande eliten som yttrade sig i framgång för populistiska rörelser till höger och vänster. Som lök på laxen kom sedan covid-19-pandemin som försatte världen i en kris som ledde till ytterligare polarisering av samtalsklimatet och på sina håll ännu djupare misstro mot de styrande och tongivande.

Medan västvärlden var försvagad och upptagen med inbördes tråtor passade dess motståndare mycket riktigt på att flytta fram positionerna. Ryssland annekterade Krim, intervenerade framgångsrikt i Syrien, lönnmördade fräckt kritiker i västvärlden, och fuskade med rustningskontrollavtal. Kina rustade upp kraftigt, skramlade krävande med vapnen och knöt fattiga länder till sig genom jättesprojektet *Belt and road*. I Mellanöstern svepte Islamiska staten/Daesh fram som en svart stormvind, medan väst flydde från Afghanistan med svansen mellan benen.

Om man zoomar ut lite kan man se att västvärldens ledare, i tron att ha historiens mandat i ryggen, för tredje gången på hundra år blev övermodiga och spände bågen tills den brast genom att föra krig som knappast kunde vinnas. För tredje gången hade man också missbrukat folkets förtroende och solkat de högstämnda ideal som sades motivera kriget, så att dessa förlorade sin bärkraft – 1914 handlade det om *King and country*, under kalla kriget om *Containing communism*, och på 00-talet om *Spreading democracy and defeating terrorism*. Och utan en gemensam ”sak” och ett trovärdigt och hyggligt accepterat narrativ som ramade in den nationella eller västliga gemenskapen började denna fransa i kanterna, och öppna för apati och splittring inom den desillusionerade allmänheten.

På ett liknande sätt som inom storpolitiken missbrukade den agendasettande och kommenterande eliten, som trodde sig ha framtidens mandat i ryggen, oblygt sin ställning för att driva sin egen kulturradikala agenda och försöka ”uppfostra” konservativare delar av folket och driva det framför sig till ett ekologiskt, identitetspolitiskt och HBTQ-certifierat drömland. Vi fick en medial överhet full med prussiluskor och vajande fingrar som

Berlinmurens fall: en kort tid av liberal lycka.

FOTO: GETTY IMAGES

Gutenbergs tryckpress: Inledningen på revolutionen.

FOTO: EDDIE GERALD/ALAMY

skulle uppfostra det vanliga folket. Men i en demokrati får alla rösta, inte bara den intellektuella eliten, och identitetspolitiken visade sig vara ett betydligt kraftfullare vapen i händerna på vanligt folk och konservativa nationalister än på kulturradikalerna.

Så istället för uppfostran och en samlad marsch mot framtiden fick vi uppror, både till höger och till vänster – Trump, brexit, Gula västarna och Sverigedemokraterna, respektive Podemos, Syriza och Greta Thunberg. Marken skakar under maktpartierna och den politiska kartan ritas om. Åtta år efter att Trump först valdes till president ser han åter ut att kunna väljas till Vita huset, det republikanska partiet är helt omvänt till populism och isolationism, och kulturkriget rasar med full kraft i nästan alla västländer. Mellan styrande och styrda råder på många håll ett ömsesidigt förakt. Att ett riktigt storkrig rasar på Europas förstukvist, där Ryssland invaderat demokratin Ukraina för att utradera landet från kartan, verkar de flesta inte riktigt orka bry sig om.

En viktig faktor bakom denna djupa polarisering, som dessutom hotar att göra den långvarig, är en revolution inom kommunikationstekniken som man skulle kunna kalla Gutenberg 2.0. De digitala och sociala medierna helt har förändrat förutsättningarna för det offentliga och mellanmännsliga samtalet. På mellankrigstiden och särskilt under 1970-talet fanns i många västländer dominerande och etablerade medier med god täckningsgrad, samtidigt som trösklarna för nya aktörer att komma in på banan var höga. Dessa medier hade ofta en vänster/liberal tendens som kunde vara nog så irriterande för meningsmotståndare men fungerade ändå någorlunda väl som gemensamt torg för nyheter och åsikter. De etablerade medierna hade också grindvakter som ibland gjorde det svårare för meningsmotståndare att få utrymme, men också fungerade som ”därfilter” och hindrade folk med alltför aparta idéer från att få tillträde till offentligheten. Kommunikation enskilda människor emellan skedde genom samtal eller brev.

Internet, digitaliseringen och sociala medier förändrade emellertid snabbt denna situation i grunden. Digitaliseringen sänkte dramatiskt ribban för att etablera egna alternativa mediekkanaler, internet gjorde distributionen enkel, snabb och nästan kostnadsfri, och sociala medier gjorde det möjligt att utbyta inte bara kattvideor utan också nyheter och åsikter med vänner och likasinnade. Det nya medielandskapet har snabbt skapat ekokammare för likasinnade, både i form av alternativmedier och facebookgrupper, och där meningsmotståndare kan utmålans som fiender eller förrädare. Missstro mot etablerade röster och kanaler sprids, liksom konspirationsteorier och ren desinformation. Tilliten till överheten minskar medan den paradoxalt nog ökar mellan folk i nätgrupper som aldrig setts i verkligheten.

Dagens kulturkrig skulle knappast vara möjligt, eller i alla fall betydligt mer stillsamt och lättare att övervinna, utan de digitala och sociala medierna. Kommentarsfält och textmeddelanden har gjort det möjligt för folk att säga riktigt hemska saker om och till varandra i skydd av anonymiteten. Den nya verkligheten gör det också möjligt för allehanda knäppgökar att finna varandra och digitalt göra resan från byfåne till medlem i en global alternativ åsiktsgemenskap, ofta samlad runt konspirationsteorier. Till råga på allt följde annonsörerna med i flytten till nätet, varför traditionella medier dränerades på intäkter. Nu kämpar allt fler så kallade gammelmедier med räckvidden och med ekonomin, samtidigt som de digitala jättarna gör rekordvinster.

”Medan västvärlden var försvagad och upptagen med inbördes trätor passade dess motståndare mycket riktigt på att flytta fram positionerna.”

Det finns inte anledning att idealisera det gamla medielandskapet, det hade sina påtagligt dåliga sidor, och både redaktioner och enskilda journalister har säkerligen missbrukat den ställning och det förtroende de hade för att driva egna åsikter, vilket drivit på folks avståndstagande från etablerade medier. Men den gamla tidens höga trösklar, bistra

grindvakter och dyra distribution hade också fördelar.

Två gånger under 1900-talet drabbades västvärlden svårartat av missmod och handlingsförlamning, men lyckades ändå skaka av sig defaitismen och finna ny kraft, även om det 1939–41 var i sista minuten och till ett mycket högt pris. Utsikterna att vi även en tredje gång snabbt ska återfinna självförtroende och handlingskraft ser dock tyvärr dystrare ut.

Det kan vara så att vi bara står i början av en ny era i den civiliserade mänsklighetens historia, en era som kan bli turbulent, våldsam och långvarig. Förra gången en uppfinning revolutionerade kommunikation var när Gutenberg uppfann tryckpressen, och därmed bröt kungarnas och kyrkans monopol på det skrivna ordet, på kunskap och på förmedling av budskap. Även om makten gjorde motstånd så öppnades därmed dörrarna för snabb och bred spridning av allehanda budskap, såväl kloka och viktiga som dåraktiga eller subversiva. De två sekler som följde blev fulla av framsteg i Europa, men också särdeles turbulenta och våldsamma, med reformation och motreformation, religionskrig, häxprocesser och bondeuppror. Det behöver inte gå så nu, historien är inte lagbunden, men nog kan det finnas anledning att vara orolig.

Robert Dalsjö är försvars- och säkerhetspolitisk expert på FOI, Totalförsvarets Forskningsinstitut.

På ett sluttande plan

Stämningsläget i Europa och USA präglas av dåligt självförtroende och framtidspessimism. Men historien visar att profetior om västs förestående undergång brukar komma på skam.

Av Jan Arild Snoen

Västvärlden, såväl USA som Europa, plågas av bristande självförtroende. Det är inte första gången. Och det underliggande tvivlet låter sig inte vederläggas av det faktum att väst alltid har tagit sig ut ur sina problem.

Det finns alltid nya och gamla orsaker till pessimism. Nuförtiden handlar det mycket om Kina, Trump och kriget i Ukraina. Men på längre sikt är ett minst lika allvarligt hot att de två viktigaste delarna av väst, USA och Europa, ska gå skilda vägar. Vår ekonomiska framgång är beroende av teknisk utveckling. I Europa hämmas denna av alltför stark tro på regleringar.

Efter andra världskrigets slut blev USA världens ledande makt: ekonomiskt, militärt och genom sin kulturella påverkan. Så har det varit i snart 80 år. Ändå har varningarna om landets snart förestående nedgång kommit med jämna mellanrum. På engelska har fenomenet kommit att kallas *declinism*.

Fenomenet uppstod inte under efterkrigstiden. USA drogs motvilligt in i första världskriget, men följde inte president Woodrow Wilsons önskan att bygga en ny USA-ledd världsordning för att hindra fler storkrig. Landet drog sig istället tillbaka över havet och den stora depressionen på 1930-talet ledde till framtidspessimism.

Amerikanska pessimister verkar i en europeisk tradition, knuten framförallt till tysken Oswald Spenglers bok *Der Untergang des Abendlandes* – på svenska *Västerlandets undergång*, som kom ut i två band 1918 och 1922. Han förutspådde Storbritanniens och Frankrikes undergång. Det är härifrån som själva begreppet *declinism* stammar. Men inställningen är äldre än så och kan spåras åtminstone till Edward Gibbons *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* från 1788, på svenska *Romerska rikets nedgång och fall*.

I en artikel i *Foreign Affairs* 1988 beskrev statsvetaren Samuel Huntington fem perioder efter andra världskriget med den här sortens domedagsprofetior. Först 1957, efter att Sovjetunionen hade sänt upp den första satelliten i en bana runt jorden, sedan under slutet av 1960-talet, då Richard Nixon uttalade att världen blivit multipolär. Oljekrisen 1973 och Sovjets expansion mot 1970-talets slut, tillsammans med USA:s nederlag i Vietnam 1975 och gisslantagandet i Iran 1979, gav upphov till två nya rundor.

Ronald Reagan gick till val 1980 på att vända nedgången och 1984 på budskapet att han hade lyckats. Hans optimistiska beskrivningar av världen bemöttes av deklinisterna med oro för ökade försvarsutgifter och stora underskott i budgetar och handelsbalans mot 1980-talets slut – och inte minst börskraschen 1987: den femte fasen.

Huntingtons mer optimistiska genomgång var ett svar på den brittiske historikern Paul Kennedys bok *The Rise and Fall of the Great Powers* från 1987. Under de här åren var det först Sovjetunionen och därefter Japan som USA skulle förlora emot. Framförallt var många amerikaner imponerade av Japans industripolitik precis som många är över den kinesiska motsvarigheten idag.

Europeisk undergångslitteratur var ofta konservativ till sin natur. Huntington pekar på att de amerikanska undergångsprofeterna ofta, men inte alltid, var vänsterliberaler. Deras pessimism utlöstes inte sällan av en tillfällig ekonomisk nedgång som tolkades som ett systemfel. Det speglade en misstro mot det kapitalistiska systemet, som självfallet var ännu starkare bland marxister.

Dessa var övertygade om att det kapitalistiska systemet inte var hållbart utan beroende av utsugning av arbetarklassen och av kolonierna genom imperialism – och idag beroende av att förstöra naturen. Medan marxisterna alltid såg revolutionen som oundviklig inom en ganska nära framtid, spådde deklinisterna för det mesta en mer gradvis söndervittring.

Den ekonomiska nedgången skulle leda till militär försvagning och därmed till geopolitiska förändringar som gynnade USA:s rivaler. Kennedy varnade för ”imperial overstretch”, det vill säga att USA skulle försöka upprätthålla en geopolitisk roll som landet inte längre hade råd med. Lösningen var att begränsa denna roll innan man blev tvungen att göra det.

Det är slående att precis samma argument förs fram idag, när försvarsbudgeten uppgår till cirka 4 procent av USA:s BNP, medan den utgjorde omkring 10 procent från 1945 till 1970 och knappt 7 procent när Kennedy och Huntington skrev sina böcker. Reagans upprustning bidrog till Sovjetunionens sammanbrott och kan ses som en investering som gjorde det möjligt att i ett senare skede minska försvarsutgifterna.

Att USA:s viktigaste geopolitiska rival försvann ledde till en period med optimism på 1990-talet, symboliserad av den amerikanske statsvetaren och nationalekonomen Francis Fukuyamas teori om historiens slut och den liberala demokratins triumf. Många talade om ”the unipolar moment”, i vilket USA stod ensamt kvar på toppen. Men det varade inte länge.

I en genomgång av undergångsprofetierna, som skrevs 2010, pekar den amerikanske diplomaten Eric S Edelman på en ny fas i deklinismen runt millennieskiftet, som nådde en topp under

>>

VÄST I TEST

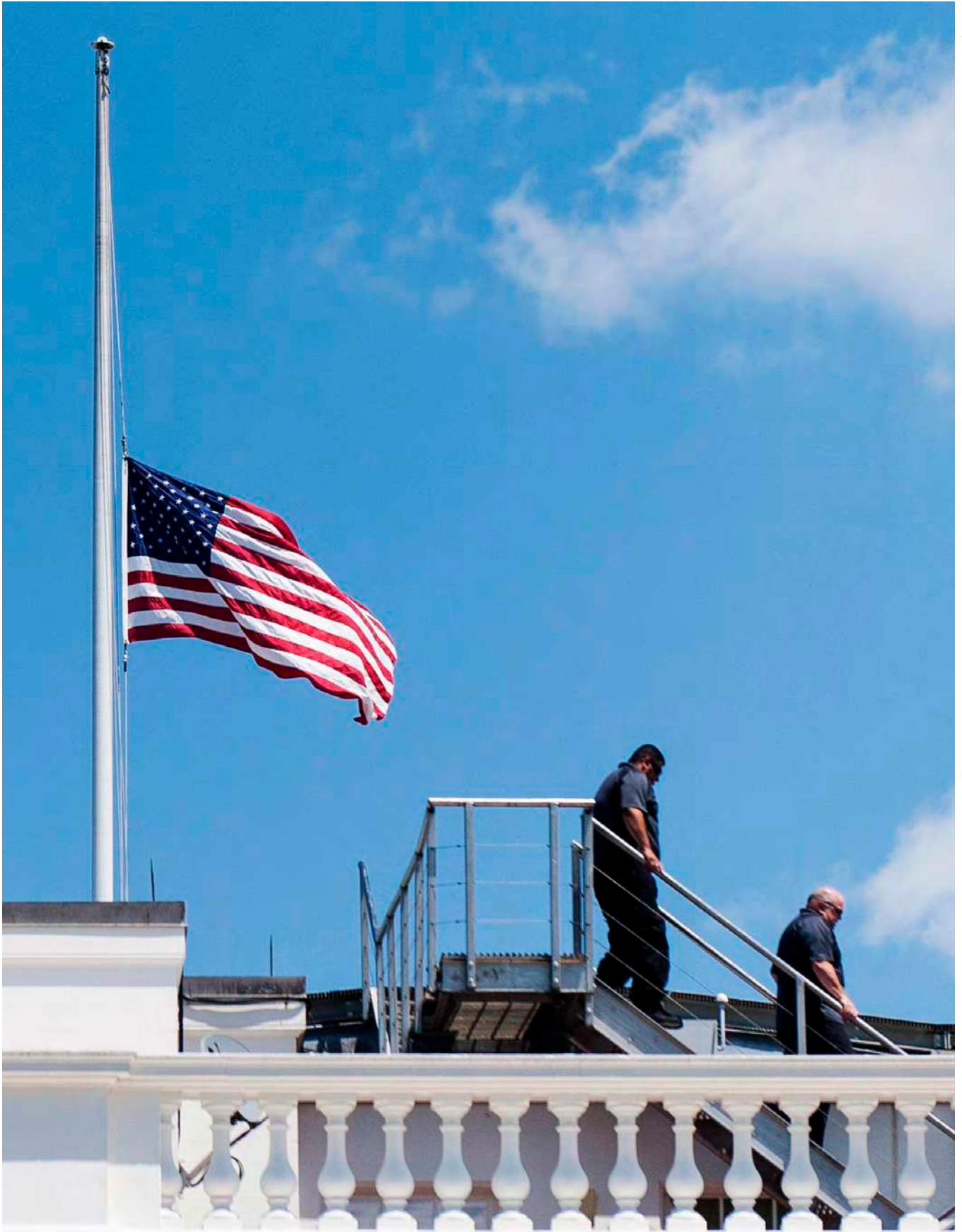

FOTO: PETEMAROVICH / ALAMY

finansskrisen 2008–2009. Den här gången var det ett ständigt starkare och mer enat EU som skulle ställa USA i skuggan. Nyindustrialiserade tillväxtländer utmanade USA och samlade sig i Brics. Kinas ekonomiska tillväxt var spektakulär.

Samtidigt kom talet om "imperial overstretch" på modet igen och jämförelserna med romarrikets fall var många, inspirerade av den amerikanska författaren och journalisten Cullen Murphys bok *Are We Rome? The Fall of an Empire and Fate of America* från 2007.

Trumpperioden gav upphov till en ny omgång av förfallstänkande. Donald Trump själv menade att USA var bättre förr och bröt därmed med en lång tradition bland amerikanska politiker, som alltid har framhållit USA:s makt och framtidsutsikter. Han blev USA:s förste deklinistiske president.

När Trump lanserade sin kandidatur 2015 slog han fast att "den amerikanska drömmen är död" och att bara han kunde åtgärda läget och "Make America Great Again". Hans budskap är likadant idag, med det undantaget att USA upplevde en ny guldålder 2017 till 2020 som avbröts av en katastrof efter att Biden stulit valsegern.

Huntington ansåg att risken för att USA skulle hamna i varaktigt förfall var liten så länge som medborgarna med jämna mellanrum blir övertygade om att landet är i utförsläge. Föreställningarna om nedgång fungerar som varning och leder till förändring.

Men det finns skäl att vara bekymrad över i vilken riktning som ropen om förändring pekar under Trump. Hela den europeiska säkerhetsordningen är nu hotad, som jag skrev i min fjolårsbok *Europa uten USA? Antiamerikanismen og dens følger*. Trumps "Make America Great Again" är inte bara kulturellt nostalgiskt utan baserar sig på en uppfattning om politik och ekonomi som går rakt på tvärs mot det som faktiskt gjorde USA stort och mäktigt.

Öppenhet mot omvärlden har ersatts av krav på att bygga murar. En liberal handelspolitik, som USA också fått allt fler länder att ansluta sig till, har ersatts av en merkantilism från tiden innan Adam Smith revolutionerade nationalekonomin. Det leder till en accelererande protektionism, som under mellankrigstiden. Sommaren 2023 vädrade Trump tanken att införa en tio procentig tull på alla varor från hela världen.

USA var arkitekten bakom den liberala världsordning som har gett ekonomiska framgångar till allt fler länder och ökat utbredningen av demokratin. Donald Trump har en långt snävare idé om hur de amerikanska intressena ser ut och visar föga intresse för det transatlantiska samarbetet. I värsta fall blir Sverige medlem av ett Nato som Trump gör till ett tomt skal.

Världen har klarat sig undan storkrig sedan 1945. Många mindre krig har utspelat sig, men trenden har varit positiv, som den kanadensisk-amerikanske författaren och psykologen Steven Pinker påpekat. *Pax americana* har på det stora hela fungerat. Men det syns redan tecken på att detta håller på att ändras. Konflikterna mellan stater ökar åter i antal och en världsordning utan USA som ankare kan göra läget värre.

Hösten 2021 gav jag ut boken *Den nye kalde krigen. USA mot Kina*. I många år har det varit en utbredd uppfattning att det bara handlar om tid, och ganska få år, innan Kina passerar USA ekonomiskt och så småningom militärt och blir världens främsta supermakt.

Jag satte frågetecken inför detta och under den tid som har gått sedan dess noterar jag att ständigt fler experter och kommentatorer gör samma sak.

Kinas tillväxtmodell fungerar sämre och sämre. Ett huvudskäl är att den i så hög grad är baserad på enorma investeringar i fastigheter och infrastruktur med därmed följande skuldbubblor hos både privat sektor och lokala myndigheter. Fastighetsmarknaden är mättad och det är bara statliga ingripanden som förhindrar massiva konkurser, som skulle skaka finanssektorn. Infrastrukturprojekten handlar i allt högre grad om olönsamma, politiska projekt som höghastighetståg till Tibet och Laos.

Kommunistpartiet har under Xi Jinpings ledning kopplat ett allt hårdare grepp om ekonomin och inte heller det är till hjälp för tillväxten. Därtill kommer att arbetskraften har minskat under tio års tid och att befolkningen numera faller även i sin helhet, samtidigt som landet står inför en explosiv ökning av antalet gamla.

"Vår ekonomiska framgång är beroende av teknisk utveckling. I Europa hämmas denna av alltför stark tro på regleringar."

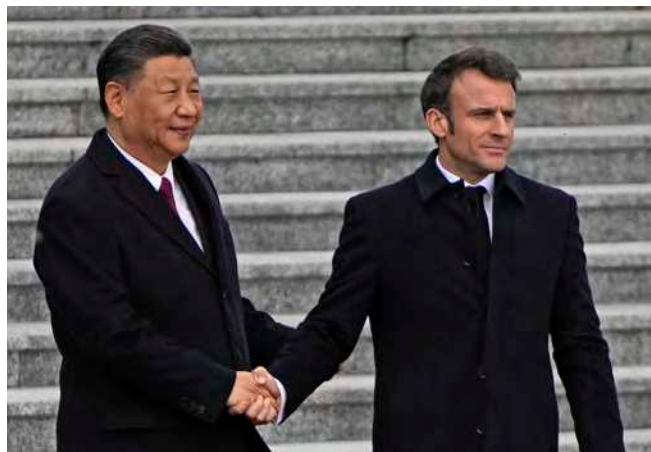
Kinas makt kommer nog att fortsätta att öka i några år till, men det är bara om USA självt avsäger sig sin ledarroll som Kina kommer att bli världens ledande makt.

Spenglers europeiska pessimism har fått många arvtagare, och de har haft mer fog för sin sak eftersom Europas ekonomiska, politiska och militära tyngd i världen har varit

stadd i ganska jämn nedgång efter andra världskriget. Snart kommer Europas befolkning att börja krympa.

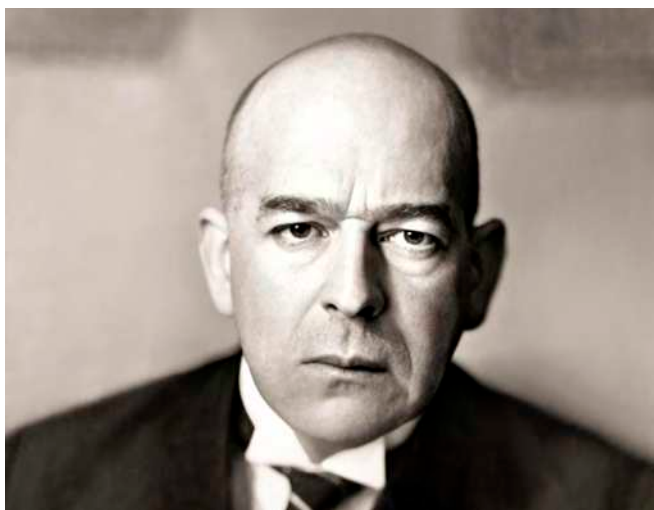
Det ekonomiska enandet av först Västeuropa och sedan stora delar av Östeuropa genom EEC och EU har gjort att Europa framstår mer som ett samlat block än tidigare. Fast samtidigt kommer de underliggande spänningarna inom EU ofta upp till ytan, och tider med optimism å EU:s vägnar växlar med pessimistiska perioder, då kritiker gärna använder uttrycket *euroskleros* som beteckning på den bristande dynamiken i europeisk ekonomi. EU går igenom återkommande kriser som finansskrisen 2008, flyktningkrisen 2015 och kriser med auktoritära regimer i Polen och Ungern. Ändå har EU visat sig vara robust trots att Storbritannien lämnade unionen.

Den ekonomiska tillväxten i Västeuropa är genomgående lägre än i USA och EU har inte blivit den stora succé många hoppades

Maktkamp: Europa mot Kina.

FOTO: NG HAN GUAN/GETTY IMAGES

Ungångsprofet: Oswald Spengler.

FOTO: ALAMY

på – men heller ingen katastrof. Amerikanerna talar ofta om att det i deras ofullkomliga politiska system ändå brukar sluta med att man ”muddles through” – det ”haglar og går” som vi säger på norska. Detsamma gäller kanske i ännu högre grad för EU.

Även Europa har haft sina perioder med ekonomisk optimism om att det ska gå bättre än i USA. Europeerna betraktar gärna sig själva som mer civiliserade och sin ekonomiska modell, med större inslag av statlig styrning och offentlig välfärd, som överlägsen. Teknokratisk planering och aktiv industripolitik, förr om åren inspirerad av Japan, numera av Kina, ska ge Europa ökad tillväxt. Denna tro är särskilt stark i Frankrike.

EU vill gärna bli en regleringsgivande stormakt genom att ligga i framkant och etablera standarder som övriga världen anpassar sig till. Tanken är att det ska bli alltför dyrt att hantera skilda regleringsregimer och att stora företag därför kommer att anpassa sig till dem går före. Vad GDPR beträffar har detta i stor utsträckning skett. Men för att metoden ska lyckas måste EU-länderna väga tungt i världsekonomin och vinsterna med mindre betungande reglering får inte vara alltför stora.

Problemet för den europeiska regleringsmodellen är att innovationerna sker på andra ställen. Därav talesättet att ”USA innoverar, Kina kopierar, Europa reglerar”, som Greg Ip återgav i *Wall Street Journal* den 31 januari i år. Kanske bör vi ställa oss frågan om det är Bryssel som är dagens Rom?

Alla de största företagen på New York-börsen – de så kallade sju stora: Google, Amazon, Facebook, Apple, Microsoft, Tesla och Nvidia – är relativt nya och baserade på ny teknik. Så är det inte i Europa.

Som de svenska ekonomerna Fredrik Erixon och Björn Weigel påpekade i sin bok *The Innovation Illusion* från 2016: Då var bara två av de 30 företag som ingår i tyska börsens DAX-index grundade efter 1970, i Frankrikes CAC 40 rymdes bara ett sådant nytt företag. De största bolagen på Parisbörsen producerar lyxvaror – LVMH, Hermès och Christian Dior med massmarknadens L'Oréal däremellan. I Sverige grundades 30 av de 50 största företagen före

första världskriget. Inget av Europas etthundra mest värdefulla företag har grundats under de 40 senaste åren.

Enligt Erixon och Weigel är det en ökande regelbörda som hämmar innovation och tillväxt och utgör en central förklaring till att produktivitetens utvecklingen har avtagit betydligt på senare år. Problemet är större i Europa än i USA. Ip hänvisar till data från McKinsey som säger att de amerikanska storföretagen lägger ungefär dubbelt så mycket av sina intäkter på forskning och utveckling som de europeiska. USA dominerar dessutom bland världens högst rankade universitet.

USA leder även vad patentansökningarna beträffar. Kina har visserligen gått förbi när det kommer till antalet patent men släpar fortfarande efter om man även beaktar kvalitet och relevans. Detta återspeglas i den internationella handeln med intellektuell egendom. Enligt uppgifter från Världsbanken gav denna USA ett överskott på mer än 70 miljarder dollar, medan Kina hade ett underskott på 30 miljarder. För Sverige och Frankrike går det ungefär jämnt upp, medan Tyskland gör ett ansenligt överskott.

De amerikanske nationalekonomen Robert Gordon, som 2016 gav ut boken *The Rise and Fall of American Growth*, oroad sig för att ny teknik är mindre transformativ än vid tidigare genombrott: elektriciteten, förbränningsmotorn, inomhus vatten och avlopp, antibiotikan, telefonen, plast.

Förhoppningen är nu att artificiell intelligens (AI) ska leda till just ett sådant stort genombrott. Det råder inga tvivel om att USA ligger i täten även här. Ip påvisar att venture capital-investeringarna i AI under de senaste tre åren har varit omkring fyra gånger högre i USA än i Europa och Kina.

”Problemet för den europeiska regleringsmodellen är att innovationerna sker på andra ställen.”

Frankrike är känt för sin ”dirigism” – en förkärlek för att låta teknokrater styra ekonomin. Men i slutet av januari kommenterade Emmanuel Macron EU:s förslag till AI-reglering så här: ”Vi kan välja att reglera mycket snabbare och mycket hårdare än våra viktigaste konkurrenter. Men

vi kommer att reglera saker som vi inte längre producerar eller uppfinner.” Ifjol sade den tyske näringsministern Robert Habeck apropå AI-reglering att ”i det fall Europa har de bästa regleringarna, men inga europeiska företag, har vi inte vunnit mycket”.

Det är ingen slump att områdena runt Washington är de rikaste i USA eller att lobbyhuvudstäderna Washington och Bryssel har upplevt den högsta inkomsutvecklingen på senare tid. Kampen om regleringarna blir ständigt viktigare och stora, etablerade företag har lättare att få sin vilja igenom eller anpassa sig till allt hårdare reglering.

Dessutom har kapitalisterna, med undantag för delar av tech-sektorn, blivit mindre entreprenöriellt orienterade. Det privata, nyskapande ägandet har ersatts av portföljförvaltare som följer med strömmen, något som Erixon och Weigel kallar ”grå kapitalism” eller ”kapitalism utan kapitalister”...

Väst ska nog ta sig igenom även denna period av pessimism. Men då måste USA avvisa Trump och omfamna sin roll som garant för den liberala världsordningen. Och Europa måste lägga sina ambitioner åt sidan att bli världsmästare i regleringar.

Jan Arild Snoen är författare.

Översättning från norskan: PJ Anders Linder

Låt ljuset bryta fram

Vad står vi för? Likt en gång Ronald Reagan måste västlänternas ledare möta undergångsstämningarna med optimism och tro på det egna landets framtid.

Av Elisabeth Braw

För 40 år sedan hjälpte budskapet "Morning in America" Ronald Reagan att bli omvald. Presidentens tv-reklam-snutt, och mottot om en ny morgon över Amerika, visade sådan optimism och tilltro till landets framtid att väljarna helt enkelt inte kunde välja motståndarkandidaten. Idag är det dock ingen morgonstämning i Amerika: istället härskar, trots optimism på börsen, politisk melankoli, avbruten endast av hätska angrepp som gör dialog och kompromiss närmast otänkbara. Som alla amerikanska trender sprider sig även denna till Europa – medan de utrikespolitiska problem väst kollektivt behöver ta sig an växer snabbt.

"Det är morgon igen i Amerika. Idag kommer fler män och kvinnor att gå till jobbet än någonsin tidigare i vårt lands historia." Så började "Morning in America", med harmoniska scener av en soluppgång, män och kvinnor på väg till jobbet, en bonde på sin traktor och en pojke som delade ut tidningar. Ja, när amerikanerna såg denna valreklam kändes det verkligen som morgon i Amerika, och det var inte bara påhitt, för de senaste fyra åren, med Reagan som president, hade verkligen varit ganska bra. Ekonomin hade förbättrats, och den karismatiske Reagan hade gett landet ny tillförsikt och självkänsla. Det var inte konstigt att han vann valet. Inte ens valutgången kom egentligen som någon överraskning: Reagan besegrade demokraternas Walter Mondale i 49 av USA:s 50 delstater.

40 år senare går den amerikanska ekonomin också bra, mycket bra till och med. Under 2023 års tredje kvartal ökade BNP med imponerande 4,9 procent. Amerikanska konsumenter är alltmer tillfreds med ekonomin. Under Joe Bidens tre år vid makten har USA klarat sig undan större katastrofer, och han har dessutom fördelen att inte vara Donald Trump. Ändå är amerikanerna missnöjda med honom: bara 39 procent tycker att han har gjort väl ifrån sig, medan 55 procent tycker motsatsen. I november visade University of Michigans Consumer Sentiment Index att endast 61,3 procent av amerikanerna hade tilltro till ekonomin. I november 2019, under Trumps turbulenta styre, nådde siffran otroliga 96,8 procent. När januari-indexet kom ut visade det en ökning på 29 procent, den största ökningen sedan 1991. Trots att den var helt logisk – den amerikanska ekonomin går ju bra – var den så överraskande att den blev en stor nyhet: Tycker befolkningen verkligen att något går framåt i samhället?

Sanningen är att många amerikaner inte bara är missnöjda med Biden utan med det mesta: varandra, landet, världen. Amerikanerna har helt tappat tilltron till sitt land, konstaterade en europeisk ambassadör i Washington när vi nyligen åt lunch tillsammans. Samma intryck har de flesta av oss, och särskilt tydligt syns

denna försvinnande tilltro bland republikanerna. Under kalla kriget stod partiet för en aktiv utrikespolitik. Nu är det mer och mer MAGA (Donald Trumps slagord "Make America Great Again") – eller värre. Vissa av partiets valda företrädare i Washington verkar överhuvudtaget inte vara intresserade av någon konstruktiv politik utan ägnar sig åt att angripa politiska motståndare av alla de slag. Politiker som den republikanske kongressledamoten Matt Gaetz har precis som Trump blivit kända (och skapat sig en ekonomisk bas) genom att vara aggressiva mot demokrater och sina egna partikamrater.

Under året som gick lyckades Gaetz till och med avsätta kongressens talman. Han behöver inte sina partikamrater för att få makt, den får han genom sociala medier och direktkontakt med väljarna. Det berör honom inte heller att han skadar USA:s rykte i världen och dess förmåga att genomföra en vettig politik. Detta är politikergenerationen som Trump har skapat eller släppt lös och som fått republikanernas moderata och sansade medlemmar på reträtt. Senatorn Ben Sasse ställde inte upp i förra valet; Mitt Romney ställer inte upp i nästa. Kongressledamoten Liz Cheney förlorade i primärvalet 2022 mot en kandidat som fungerade som Trumps högtalare. "Liz Cheney borde skämmas över sig själv, över hur hon handlade och över sina illvilliga, skenheliga ord och handlingar mot andra. Nu kan hon äntligen försvinna in i djupet av politisk glömska där hon, det är jag säker på, kommer att vara mycket gladare än hon är just nu. Tack WYOMING!" skrev Trump efter Cheneys förlust. De moderata republikaner som finns kvar är påfallande tysta, för ingen vill bli utsatt för den sorts hatkampanj som Romney, Cheney och de andra har fått utstå. Inte ens Floridas guvernör Ron DeSantis, som står för ungefär samma politik som Trump, har undgått Trumps verbala sadism. Vi behöver inte hans röster, meddelade Trump efter att DeSantis dragit sig ur republikanernas primärval och lovat att stödja just Trump.

Ambassadören var orolig, för detta hat håller på att förgifta det amerikanska samhället. Den vänskapliga stämning som till största delen rådde när jag först kom hit på 1990-talet håller på att försvinna och ersätts i ökande takt av fientlighet inte bara bland politiker utan också vanliga medborgare emellan. Det är inte konstigt att amerikanerna förlorar tilltron till sitt land på samma gång som de högljutt förklarar att just deras falang kämpar för att rädda landet.

Men ambassadören var inte bara orolig för USA:s skull: han var orolig för vad detta missmod och denna ilska kan betyda för hans eget land. Om Ryssland skulle bli än mer aggressivt i Europa, kan

VÄST I TEST

Ronald Reagan: höll humöret uppe.

FOTO: WALLY MCNAMEE/GETTY IMAGES

vi räkna med hjälp från USA? undrade han. Han tänkte på hur vi europeer skulle kunna förbereda oss så mycket som möjligt för en eventuell situation där USA inte längre fungerar som ankaret i vår säkerhet.

Det är klart att vi bör förbereda oss. Men kan vi? Sanningen är att vi också har drabbats av den amerikanska nedstämningen. Men vi har delvis också förlorat självkänslan utan amerikansk hjälp. Ewa Skoog Haslum, Sveriges enastående marinchef, talar ofta om att försvarsvilja börjar med samhällsvilja, och hon har så rätt. Om befolkningen inte har känslan av att tillhöra ett samhälle är det också svårt att skapa försvarsvilja hos dem. Lyckligtvis har vi i Sverige en lång historia med ett samhälle som alla sorters medborgare var med om att bygga och i vilket alla sorters medborgare kände sig delaktiga.

Under 1990-talet spred sig dock den trend som statsvetaren Robert Putnam kallar att bowla ensam: folk började tillbringa mindre tid tillsammans i organiserade former, om detta nu var bowlingklubbar, studieföreningar eller körer, och göra mer ensam eller i ad hoc-former. Sjunker man i kör lär man känna alla möjliga slags medmänniskor. Går man till gymmet gymmar man mest ensam. Även om trenden var starkast i USA fanns den överallt i hela väst, för den globaliserade livsstilen var ju inne. Ideell verksamhet började kännas lite gammaldags. Men om alla är upptagna med att leva det (mer) spännande och ganska egocentriska liv den globaliserade världen erbjuder, vilka ska då se till så att samhället hänger samman?

Nej, det blev inte så många kvar som gjorde det. Nu, när vi behöver ett starkt samhälle som kan ta sig an de många hot våra fiender och geopolitiska rivaler ställer oss inför, finns det i de flesta

europiska länder lyckligtvis många som vill vara med och hjälpa till, men vi är liksom inte längre vana vid att göra saker tillsammans. Det är som en familj som inte träffats så ofta på ett tag: det tar ett tag att vänja sig vid varandra igen, och det hela känns lite stelt och motigt. I USA är det inte bara en stel och motig känsla utan rentav en fientlig sådan. Denna stelhet märker våra motståndare naturligtvis, och de är inte sena att utnyttja den genom att försöka bidra till inbördes osämja.

Vad står ett land egentligen för? Vad står Sverige för? Den frågan har inte bara Sverige utan de flesta andra västländer inte behövt

ställa under de senaste tre-fyra årtiondena, för vi stod ju för demokrati och mer välstånd. Men mer välstånd räcker inte. Amerikanernas välstånd växer och växer (fast den inte är så välfördelad som den borde vara), och ändå är de inte tillfreds med sitt land och varandra. Det var just sådan pessimistisk stämning som Ronald Reagan lyckades vända, både under sin första mandatperiod och med budskapet "Morning in America". Reagan var förvis-

so ingen strategisk tänkare, men han visste att folk behövde tro på sitt land och behövde höra att det stod för något – något positivt. Tyvärr förmår hederliga ledare som Olaf Scholz, Rishi Sunak och Ulf Kristersson inte förmedla denna optimism och tro på landet. I USA sprider Trump ett klart och tydligt budskap som är så destruktivt att det skapar undergångsstämning bland alla som hör det.

Tänk vilket gehör den politiker skulle få som kunde tala om Morgon i Sverige. Eller Morgon i Tyskland. Eller Morgon i Amerika. Nog borde det gå att hitta några arvingar till Reagan både till vänster och till höger om mitten?

"Sanningen är att många amerikaner inte bara är missnöjda med Biden utan med det mesta: varandra, landet, världen."

Elisabeth Braw forskar i försvars- och utrikespolitik vid American Enterprise Institute i Washington.

Vänstern banade väg för högerpopulismen

Vänsterns samhällskritik i västvärlden kokar nästan alltid ned till marknadskritik. Den krattar manegen för högerpopulismen.

Av Andreas Bergh

Det är en tacksam uppgift att idka samhällskritik i västvärldens liberala demokratier med välfungerande marknadsekonomi och välfärdsstat. Yttrandefrihet råder. Befolkningen i allmänhet är rik och välutbildad, läser böcker och ser på film. De flesta har goda möjligheter att förkovra sig. Kombinationen av frihet, marknad och sociala skyddsnät bäddar dessutom för en snabb teknisk utveckling. Den skapar en strid ström av tekniska nymodigheter som samtidskritiker kan varna för, problematisera och analysera ur – exempelvis – ett jämlikhetsperspektiv. En snabb teknisk utveckling innebär dessutom att nuet raskt omvandlas till ett förflutet att vara nostalgisk kring.

Vad som kan te sig paradoxalt är med andra ord bara logiskt: I blomstrande samhällen, frodas även samhällskritiken. Förutom Marx själv är det inte mycket som bidragit så kraftigt till ökningen av marxistisk samhällskritik som välståndsökningen i västvärldens kapitalistiska välfärdsstater.

I grunden är fenomenet oproblematiskt och i vissa avseenden önskvärt. Samtiden behöver kritiker, skrattspeglar och häcklare. Alla kan inte bänka sig i utvecklingens lokomotiv och entusiastiskt ropa ”fortare!” Välgrundad och mångsidig kritik bidrar till att göra samhället mer robust. Men all samhällskritik har inte välgörande effekter. Ogrundad och ensidig kritik som upprepas av många under lång tid kan i värsta fall bidra till att underminera en eller flera av de institutioner som utgör blomstrande samhällens fundament. En hel del tyder på att just detta nu sker i stora delar av västvärlden. Men låt oss börja från början: Vilka är de institutioner som utgör välståndets fundament?

Trots oenighet i väldigt många dimensioner finns ett genomgående tema i historisk, statsvetenskaplig och nationalekonomisk forskning kring vad som kännetecknar framgångsrika samhällen. Samma tema återkommer i flera av de populärvetenskapliga böcker som har (över-)ambitionen att förklara mänsklighetens framgångar: Yuval Noah Hararis *Sapiens*, Johan Norbergs *Open* och Joseph Henrichs *The Secret of Our Success* är tre läsvärda exempel i denna genre. Det gemensamma temat: Att samhällen lyckas bättre när människor samarbetar.

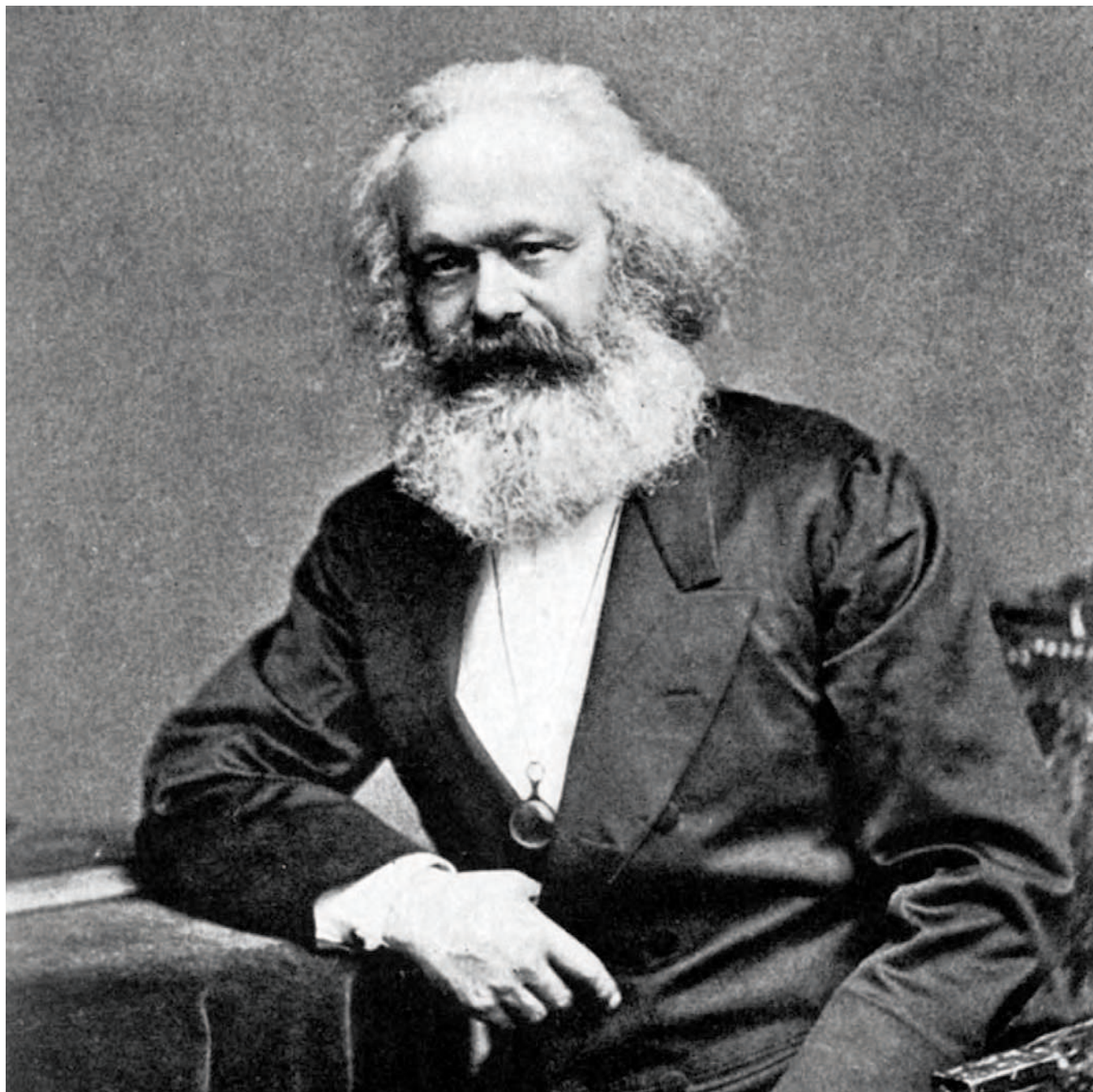
Ett antal institutioner är avgörande för välståndsutvecklingen just för att de främjar och koordinerar mänskligt samarbete:

demokratin, rättsstaten, välfärdsstaten och marknadsekonomin. Genom att koordinera människors beteende hjälper de oss att lösa konflikter, fördela resurser och upptäcka ny kunskap. Det råder ingen enighet om hur den bästa utformning av dessa institutioner ser ut, och meningarna är delade kring vilken av de fyra – om någon – som är viktigast. Men det är ett obestridligt faktum att ett land som i någon variant har samtliga dessa institutioner på plats med hög sannolikhet kommer att vara framgångsrikt nästan oavsett vilket framgångsmått som används.

Självfallet hyser västvärldens samhällskritik en mängd olika förhållningssätt till dessa fyra institutioner. Det är emellertid ingen överdrift att hävda att i kritikens huvudfåra har marknadsekonomin länge behandlats avsevärt mer kritiskt än de övriga tre. Visst händer det att intellektuella tar till orda i syfte att kritisera välfärdsstaten, rättsstaten eller demokratin. Men det händer inte särskilt ofta, i synnerhet inte jämfört med hur ofta det skrivs om samhällsproblem som på olika sätt kopplas till marknadsekonomin. Inom den del av akademien som kallas kritisk forskning finns en särskilt påtaglig tendens att skylla alla möjliga problem på marknadsekonomi, marknadstänkande och kapitalism.

I vida kretsar kokar alltså samhällskritik nästan alltid ned till marknadskritik, och har så varit länge. Redan i mitten av 1800-talet slog den amerikanske filosofen och naturforskaren Henry David Thoreau an tonen med att kritisera konsumtions-samhällets överdrivna materialism och kapitalismens skövling av naturen. Thoreau sägs vara en av de första som i protest mot ny teknik och konsumtionshets bestämde sig för att flytta till skogs för att leva av naturen, då han 1845 bosatte sig i en timmerstuga vid sjön Walden Pond i Cambridge, Massachusetts. Motståndet mot civilisationen var emellertid inte större än att Thoreau två senare återvände för att ge ut en bok om livet i skogen (*Skogsliv vid Walden*, 1854).

1867 kom första utgåvan av Marx *Kapitalet*, med välkänd kritik av exploatering, kapitalackumulation och varufetischism under kapitalismen. I början av 1900-talet kritiserade Max Weber kapitalismens rationalisering och avförtrollning.

Han fick många efterföljare: Karl Marx.

FOTO: ALAMY

Efter Weber kom Frankfurtskolan som på 1940-talet bland annat kritiserade kulturens kommersialisering. Senare välkända samhällskritiker är Pierre Bourdieu som på 1970-talet kritiserade kapitalismens tendens att reproducera ekonomisk och kulturell ojämlikhet, Saskia Sassen som runt 1990 såg problem i den av kapitalismen framdrivna urbaniseringen, och Thomas Piketty som på 2010-talet kritiserade kapitalismens tendenser till kapitalkoncentration och ojämlikhet. Ett aktuellt exempel är den tyske sociologen Hartmut Rosa som i sin bok *Resonans* (2016) kritiserar det kapitalistiska samhällets acceleration inom teknik och

kultur, vilken enligt Rosa riskerar skapa främlingskap och alienation.

All kritik som riktas mot marknadsekonomin är inte obefogad eller felaktig. Däremot finns flera exempel på att kritik som är kvalitativ eller anekdotisk till sin karaktär motsägs av kvantitativ forskning. Egoism, miljöförstöring, långa arbetstider och dålig arbetsmiljö är exempelvis inte vanligare i länder med större inslag av marknadsekonomi, och i flera fall tycks sambandet vara det motsatta.

Det är i grunden inget problem att marknadsekonomin får kritik, inte ens när viss kritik visar sig vara felaktig. Men det kan vara »

Sinnebilden för kapitalismen: Svårt att hitta positiva narrativ.

FOTO: ALAMY

ett problem när ensidig och ogrundad kritik upprepas av många under lång tid samtidigt som positiva narrativ kring marknad och kapitalism är sällsynta. I det läget är risken stor att kritiken bidrar till att erodera stödet för marknadsekonomi och kapitalism. I värsta fall tvingas vi då lära oss den hårda vägen att alternativen (fortfarande) är sämre.

Tyvärr är det svårt att veta hur det är ställt med stödet för marknadsekonomi, både i västvärlden som helhet och i enskilda länder. Samhällsvetare har sedan länge använt enkätundersökningar för att på ett någorlunda standardiserat och jämförbart sätt mäta exempelvis människors tillit till demokratin, till rättsstaten och viljan att betala skatt till välfärdsstaten. Liknande etablerade standardmätt när det gäller människors syn på marknadsekonomi saknas. Enbart detta faktum är i sig en indikation på hur oviktig marknadsekonomi anses vara jämfört med demokratin, rättsstaten och välfärdsstaten.

Även andra varningslampor indikerar att vi bör vara oroliga. Sedan murens fall har högerpartier i allt högre utsträckning försummat försvaret av marknadsekonomi för att istället ägna sig åt olika former av kulturkrig. Därmed kan partier på vänsterkanten fortsätta att skylla alla möjliga problem på marknaden,

”Tyvärr är det svårt att veta hur det är ställt med stödet för marknadsekonomi, både i västvärlden som helhet och i enskilda länder.”

samtidigt som de slipper försvara socialismen. Inte ens nationalekonomer försvarar marknadsekonomi som de gjorde förr. Forskningstrenderna har svängt ämnet bort från jämförelser av länder med olika ekonomiska system i riktning mot så kallad beteendekonomi och reformutvärdering med hjälp av data på individnivå.

”Are free markets history?” frågade *Economist* på sitt omslag i oktober 2023. Tidskriften grundades i mitten av 1800-talet (bara några år innan Henry David Thoreau flyttade till skogs), och tog då tydlig ställning för marknadsekonomi och frihandel. Båda har sedan dess bidragit till att skapa ett enastående välstånd i stora delar av världen. Likväl måste tidskriften nu konstatera att frihandelsförsvar inte bara har blivit impopulärt, det är också nästan helt frånvarande i den politiska debatten.

En vanlig typ av feldiagnos är att missnöjet med marknadsekonomi, den bristande framtidstron och den växande populismen i många moderna marknadsekonomier beror på att det kapitalistiska samhällssystemet i någon bemärkelse har misslyckats med att leverera. Det kan onekligen låta rimligt att människor vänder sig mot marknadsekonomi och blir nostalgiska kring det förflutna som en konsekvens av att marknadsekonomi slutar fungera. Förklaringen stämmer dock dåligt med verkligheten.

VÄST I TEST

Dystopiker.

FOTO: JOE RAEDLE/GETTY IMAGES

Författaren och journalisten Fareed Zakaria påpekar i sin essä i *Foreign Affairs* att Donald Trumps retorik om att USA är ett land på dekis med en dysfunktionell ekonomi motsägs av fakta. När amerikaner nostalgiskt blickar tillbaka mot 1980-talet ser de en tid då fyra av

världens tio högst värderade företag var amerikanska. Det var onekligen bra. Men idag är nio av tio amerikanska. När det gäller materiellt välstånd (mätt som BNP per capita) har USA de senaste decennierna dragit ifrån både Japan och Västeuropa ytterligare. USA:s arbetsmarknad fortsätter att vara en av de mest dynamiska i västvärlden, med en arbetslöshet på 3,7 procent i december 2023. Trots detta är många väljare uppenbarligen mottagliga för Trumps dystopiska retorik, och liknande politiker i andra länder har liknande framgångar med liknande retorik. Västvärldens bristande framtidstro är i hög grad en retorisk konstruktion och endast i begränsad utsträckning en faktabaserad känsla.

2017 sammanfattade journalisten Dylan Matthews på vox.com budskapet i de 12 böcker Donald Trump släppte innan han kandiderade i USA:s presidentval 2016. Böckerna är röriga och ofta motsägelsefulla, men Matthews lyckades likväl hitta en tydlig röd tråd, nämligen nollsummetänkande.

När någon får det bättre sker det enligt nollsummetänkandet på någon annans bekostnad (och enligt Trumps retorik ofta på USA:s bekostnad). Tydligast uttrycks det kanske i boken *Think Big and Kick Ass* där Trump explicit tar avstånd från tanken att en bra affärssuppgörelse innebär att båda parter vinner: "That is

a bunch of crap. In a great deal you win – not the other side. You crush the opponent and come away with something better for yourself." Utifrån detta synsätt har Trump format sin migrationspolitik, sin handelspolitik och sin utrikespolitik. Det är oroväckande i sig, men desto värre är att Trumps retorik byggd kring dystopism och nollsummetänkande tycks ha blivit ett generellt framgångsrecept i västvärldens demokratier.

Den situationen har högerpopulisterna inte skapat på egen hand. 150 år av marknadskritik från olika vänsterintellektuella har krattat manegen genom att erodera stödet för marknadsekonomin.

Andreas Bergh är välfärdsforskare och docent i nationalekonomi vid Lund universitet och Institutet för näringslivsforskning (IFN).

"Västvärldens bristande framtidstro är i hög grad en retorisk konstruktion och endast i begränsad utsträckning en faktabaserad känsla."

Livius och sanningen

Titus Livius verk är en av de viktigaste källorna till Roms tidiga historia. Men i modern tid har han kritiserats för att inte alltid vara pålitlig.

Av Karin W Tikkanen

Titus Livius historiska storverk *Ab urbe condita*, "Från stadens grundläggning", förblir en av de viktigaste källor vi har till Roms tidiga historia. Livius är inte den enda romerska

historiker som bevarats till våra dagar, men han är särskilt betydelsefull eftersom han sammanfattade nästan 800 år av historia, från stadens mytiska grundande år 753 f Kr ned till Augustus död år 14 e Kr.

I modern tid har dock kritiken mot Livius varit hård. När Livius berättar gör han det med ett målande och livligt språk, och med detaljer vars korrekthet inte sällan kan ifrågasättas. Han har också klandrats för bristande källhantering och för att inte bry sig om att göra ordentlig grundforskning. Med andra ord återger han inte all-

tid händelser så som de verkligen ägde rum, eller *"wie es eigentlich gewesen"* ("hur det egentligen var"), som den tyska historikern Leopold von Ranke (1795–1886) formulerade saken i en berömd passus.

Historikern Livius lever, kort sagt, inte upp till dagens moderna standard, och i ljuset av den diskussion som nyligen har förts i svensk press om faktainnehållet i sakprosans språkräkt kan det vara värt att dyka djupare ner i Livius och försöka ta reda på var "felet" egentligen ligger.

Om man följer den franske kritikern Roland Barthes och anser att text ska läsas fristående från sin skapare, är det inget större problem att mycket lite är känt om Livius liv och leverne, men eftersom denna text sällar sig till samtalet om författarintentioner behövs ändå någon sorts porträtt av författaren i resonemanget.

DET MAN KAN SÄGA med något mått av säkerhet är att Livius växte upp i Patavium (Padua), den då största staden i norra Italien. Det är oklart exakt när han föddes och dog,

men han var ungefärligen samtida med Julius Caesars systerson och arvtagare Octavianus, senare kallad Augustus (63 f Kr–14 e Kr). Livius lär ha skrivit ett par traktat om retorik och filosofi, men det enda vi har kvar från hans skrivpulp är hans historia, och tyvärr långt ifrån allt av den. Idag finns bara en knapp fjärdedel kvar; de

första tio böckerna, om händelser från år 753 f Kr ned till 292 f Kr, samt bok 21–45, om det andra puniska kriget (218–202 f Kr) och krigen i öster (201–167 f Kr). Detta är ändå mycket nog för att i mängd och detaljrikedom överträffa alla andra romerska historiker vi känner till från republikansk tid. Det finns också korta sammanfattningar av samtliga böcker, även de som har gått förlorade, vilket gör det möjligt att bilda sig en uppfattning om deras innehåll.

Livius blev vida läst och omtalad redan

>>

Karin W Tikkanen är docent i latin, journalist och översättare. Hon har skrivit boken *Flykten genom Berlin* (2019) och utkom 2021 med en översättning av Livius *Hannibalkriget*. Bok 21–22.

Staty av Livius vid Österrikes parlament.

FOTO: ALAMY

under sin livstid. Det sägs till exempel att en man reste hela vägen från Gadir (Cádiz) till Rom, bara för att få se författaren i levande livet, varefter han nöjd reste hem igen.

En anledning till att Livius fick en sådan genomslagskraft är att han var en riktigt skicklig berättare. Andra tidiga historiker trade-
rade ofta Roms historia i form av sakliga och faktabetonade års-
krönikor, annales, med uppräknings av vilka män som valts till
vilka ämbeten och så vidare. Livius tillät sig istället en mer litte-
rär stil. Han tilltalade också sina läsare eftersom han hyllade den
romerska storheten, och framförallt virtus romana, den romerska
dygden och ståndaktigheten. I Livius historia finns ett tydligt
cykliskt berättande, där Rom återkommande genomlidit mycket
svåra ting – belägringar, förluster, nederlag – men varje gång rest
sig på nytt just tack vare *virtus*.

Det är inte svårt att förstå att detta togs emot av en romersk läse-
krets som nog törstade efter berättelser om stadens självskrivna
storhet, särskilt i efterdynningarna av orolighe-
terna efter mordet på Caesar år 44 f Kr.

Livius litterära stil är ett medvetet fram-
mejslat berättande som bygger på den aris-
toteliska principen om den dramaturgiska
kurvan, där händelser har en tydlig början, en
mitt och ett slut, och där berättandet har en
tydlig klimax. Detta skapar en annan dyna-
mik i texten jämfört med det mer traditio-
nella berättande som vi ser hos till exempel
Polybios.

Under det andra puniska kriget led den
romerska armén flera förödande nederlag. Ett sådant slag stod vid
Trasimenska sjön (21 juni 217 f Kr), då den romerske konsuln Gaius
Flaminius lät bli att skicka ut spejare i förväg, och därför ledde hela
den romerska hären in i ett kartagiskt bakhåll. Polybios skildrar
händelserna tämligen prosaiskt: "Dagen var ovanligt dimmig.
Då Hannibal fått in största delen av det fientliga tåget i dalen och
romarnas förtrupp redan var i kontakt med honom gav han tecken
till anfall och skickade order till dem som låg i bakhåll och angrep
fienden samtidigt från alla håll. Fiendens plötsliga uppdykande tog
Flaminius med fullständig förvirring." (Översättning I A Heikel,
med mindre justeringar.)

Livius har med stor sannolikhet utgått från Polybios skildring
men genom att kasta om innehållet bara en liten aning åstadkom-
mer han en större spänning i berättandet:

"När marschkolonnen börjat breda ut sig på det mer öppna fäl-
tet såg konsuln bara så mycket av fienderna som befann sig mitt
emot honom; de ovanför honom och i ryggen låg i listiga bakhåll.
När punern hade fienden instängd av sjön och bergen och omgiven
av sina trupper, precis som han haft för avsikt, gav han signal åt alla
att attackera samtidigt. Soldaterna sprang fram där det var närmast
för var och en, och striden framstod desto mer plötslig och ovän-
tad för romarna eftersom en dimma stigit upp från sjön och sänkt
sig tätare på fältet än i bergen." (Min översättning.)

Ett element i Livius dramatisering är också att han gör de his-
toriska gestalterna till tydliga karaktärer. Han låter både romarna
och deras motståndare hålla långa tal där de beskriver hur de reso-
nerar kring sina handlingar.

LIVIVS SPRÅK ÄR OCKSÅ stilistiskt danat enligt de ciceroniska prin-
ciper som låg i tiden, med till exempel allitteration ("*Abydeni [...]
adeuntes aditu arcebant*", "invånarna i staden Abydos tvingade bort
de kommande från ingången"), tretal ("vägen var tvärbrant, trång
och slipprig") och korsställning ("Hat stred de med, snarare än
med krafter"). Resultatet blir en text som utmanar sina läsare att
hänga med i grammatiken men som också erbjuder ett ytterligare
djup för den som behärskar sitt latin.

Det som uppfattats som problematiskt med Livius är hans käll-
hantering. När Livius skrev sin historia fanns det en mängd tidi-

gare verk för honom att utgå ifrån, på både latin och grekiska, och
han hämtade material ur flera av dem.

Den grekiska historieskrivningen inleddes på 400-talet f Kr,
medan romersk historieskrivning tog fart på 200-talet, efter det
andra puniska kriget. Legenderna om Roms mytiska grundande
hade titintills traderats i huvudsak muntligt och skrevs då ned
för att bevara stadens historia. Sammandrabbningarna mellan de
två stora civilisationerna Rom och Kartago i tre krig, från 264 till
146 f Kr, erbjöd också en tacksam kuliss att beskriva Roms framväx-
ande storhet mot. Flera historiker, såväl romerska, som grekiska,
gav sig i kast med uppgiften.

En del av det Livius återberättar framställs som en gängse histo-
riemedvetenhet, som när han skriver *aliqui ferunt*, "vissa berättar",
eller *dicitur*, "det sägs att". Ibland nämner han en specifik förfat-
tare som källa men det är sällan, och man kan behöva gräva djupt i
andra texter som citerar samma innehåll för att kunna slå fast pre-
cis varifrån han har hämtat sin information.

En av Livius viktigaste källorna var den
grekiske historikern Polybios (c. 200 – någon
gång efter 118 f Kr). Polybios *Historiai*, i sam-
manlagt 40 böcker (bara de fem första åter-
står intakta), började med det första puniska
krigets utbrott år 264 f Kr och skildrar händel-
serna i Medelhavsområdet fram till Kartagos
fall år 146 f Kr.

Livius nämner Polybios åtskilliga gånger,
men det är uppenbart att han har använt
honom som källa också när han inte nämns
vid namn. Långa partier framstår som mer eller mindre översätt-
ningar, av växlande kvalitet, från grekiska till latin.

För att vara tydlig: problemet är inte att Livius kopierade seg-
ment ur andra författares verk utan att ange källa, tvärtom var
det länge en utbredd praxis att man fick låna och kopiera fritt ur
andras verk. Problemet är istället att Livius inte gör något försök
att harmonisera det han samlat in för att skapa en sammanhäng-
ande berättelse. Ibland återberättar han samma innehåll först ur
en källa och sedan en annan, utan att reflektera över att det blir en
upprepning. Detta kallas "*Nissen's law*", efter den tyske historiker,
Heinrich Nissen, som först konstaterade detta.

DET HÄR ORSAKAR flera problem som författaren inte tycks medve-
ten om. Livius noterar till exempel inte om källorna berättar olika
versioner av händelseförloppet, vilket gör att han ibland måste
korrigera sig själv. Han slarvar också när det gäller dateringen,
bland annat eftersom han inte översätter korrekt mellan grekisk
och romersk tideräkning (det grekiska året började i augusti, det
romerska i mars). Dessutom saknade Livius egna sakkunskaper om
politik och krigsföring och förstod inte alltid själv det han berät-
tade om.

De många stridsscenerna i hans böcker består ofta av att infante-
risoldater strider i mitten medan kavallerierna drabbar samman på
sidorna. Alla soldater skriker högt, vapnen glimmar i solljuset, och
så livas allting upp med perifera detaljer: en jordbävning, vinden
som piskar damm i soldaternas ögon, eller någon annan anekdot.
Det spännande berättandet till trots finns alltså en lång rad fakta-
fel som solkar framställningen, vilket drar ned på trovärdigheten.

De många talen av olika personer som Livius kryddar sin fram-
ställning med är högst troligen skapade i efterhand, men vad ska
man tro om allt det andra han berättar om? Hur mycket är uppdik-
tat och vad ska vi tro verkligen har hänt?

Kritiken mot Livius som historiker började under renässan-
sen och fortsatte sedan. När idéerna om de europeiska national-
staterna tog form letade man efter bevis för att ett visst folk hade
förtur till ett visst område med utgångspunkt i olika tidpunk-
ter i historien, och argument hämtades inte sällan ur de antika
historieverken. Germanen Arminius seger över den romerske fält-

herren Varus i Teutoburgerskogen år 9 e Kr kom till exempel att läsas som en symbol för germanernas befrielse från romarna och blev en begynnelsemyt för människor i de tysktalande områdena. (Livius skildring av slaget har gått förlorad, men vi har kvar Suetonius redogörelse.)

Detta sätt att läsa lade grunden för ett djupare skärskådande av de forna historikerna. Livius kom också att ifrågasättas på ett nytt sätt: återger han sanningen eller är det bara påhitt, och hur var det egentligen med källorna?

I jämförelse med Livius klassas Polybios som en av de mest trovärdiga historikerna från antiken. Mycket beror på att Polybios vistades flera år i Rom i början av 100-talet f Kr, där han hade förmånen att lära känna flera av de stora familjer vars släktingar hade varit delaktiga i det första och andra puniska kriget. Innan han skrev sin *Historiai* samtalade han också med ögonvittnen som varit med i det andra kriget, och färdades till exempel själv genom det pass i Alperna där Hannibal sades ha tågat. Polybios blev också ögonvittne till händelser under det tredje puniska kriget (149–146 f Kr).

Men även Polybios påstår saker som inte riktigt kan stämma. Till exempel berättar han att det tog Hannibal fem månader att marschera med hela den kartagiska armén från Gadir genom Pyrenéerna och över Alperna, där de föll romarna i ryggen på italisk mark. Det här är svårt att få ihop med det faktum att han också anger att Hannibal bröt upp från vinterlägret ”i början av våren”, vilket på den iberiska halvön betyder mars, samtidigt som armén kom fram till Italien i november (det första stora slaget, vid Ticinus, stod i slutet av november 218). Livius anger samma siffra, fem månader.

Lösningen för kritikerna här, när även den store Polybios tar fel, blir att försöka harmonisera berättandet på det sätt som går. Det har till exempel föreslagits att uppgiften ”fem månader” stämmer och kommer från en extern källa (okänt vilken), och att både Polybios och Livius själva broderat ut berättandet för att skapa en livligare skildring.

En viktig aspekt att ha i åtanke när man granskar antikens historieskildringar på det här sättet, är det faktum att diskussionen om gränsen mellan fiktion och sakframställning i prosan inte existerade när Polybios och Livius skrev sina historier. Frågan blir alltså om man kan bedöma och kräva absolut korrekthet av en författare som aldrig ens övervägt den rena faktasanningen som alternativ till att börja med. Såvitt det går att utröna tycks inte heller de antika läsarna ha kritiserat Livius sätt att hantera sina källor, eller ifrågasatt

om alla målande beskrivningar stämde eller inte. Det var andra aspekter hos Livius än faktatrohetsen som slog an hos läsare, nämligen berättarglädjen.

Och här knyter diskussionen an till det som sagts om mer samtida sakprosaskribenter, vare sig det är Truman Capotes dokumentärroman *Med kallt blod* eller mer samtida rese- eller släktkrönikor: läsarna gillar en bra berättelse! Vad spelar det då för roll om författaren slirar lite på sanningen? Jo, det beror ju helt på vilket värde vi fäster vid det vi kallar ”sanning”.

I sin bok *Uncertainty in Livy and Velleius. Time, Hermeneutics and Roman Historiography* (2018) beskriver Anna Domainko hur läsare av sakprosa kan uppleva en spänning mellan den egna kunskapen om faktainnehållet och det estetiska eller litterära uttrycket i de specifika redogörelser man läser. Domainko talar om ett historiskt raster (faktakunskapen) och ett estetiskt raster (läsupplevelsen).

Domainko menar också att Livius i olika delar av sitt berättande medvetet laborerar med kontrasterande perspektiv och låter karaktärer med olika ståndpunkter komma till tals. Karaktärerna själva vet ingenting om vad som kommer skall, och syftet med berättandet är att få läsaren att uppleva samma existentiella osäkerhet. Livius fäster på så vis fokus vid insikten att historien mycket väl hade kunnat gå åt ett annat håll och att mycket handlar om hur vi tolkar det i efterhand.

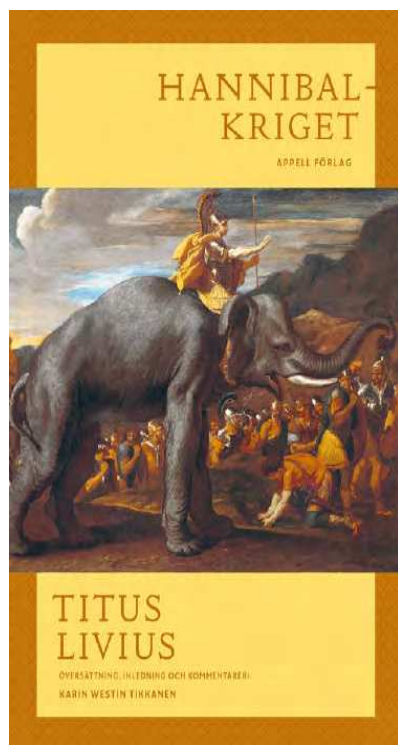
Om man vill kan man ursäkta Livius faktamisstag som slarv. Eftersom hans föresats var att skildra *hela* den romerska historien från början till slut ansåg han sig kanske inte ha särskilt mycket tid till kritiska studier av de olika verk han utgick ifrån när han samlade ihop sin information. Han behövde ju skriva mycket

för att komma igenom alla sekler av Roms historia. Till en början skrev han dock inte ohemult snabbt. De första fem böckerna antas ha publicerats omkring 27–25 f Kr, nästa fem först omkring 16 år senare, cirka år 9 f Kr. Resterande 132 böcker gick det däremot snabbare med, på dem lade Livius omkring 25 år. Däremot skrev han inte på ett särskilt slarvigt sätt, utan han lade ner mycken möda på gestaltningar, formuleringar och detaljer. Slarvighet är alltså knappast en förklaring.

När Polybios skrev sin historia var syftet att förklara för en grekisk läsekrets hur det kom sig att det romerska imperiet växt fram som det gjorde. Det är en annan sorts redogörelse än den vi finner hos Livius. Livius historia skrevs i syfte att lära ut romerska moraliska värden, med en sedelärande och undervisande funktion. Han använde medvetet olika litterära strategier i sitt berättande, och tycks anse att det estetiska uttrycket i texten är viktigare eller i varje fall mer intressant än faktainnehållet, när det gäller att deklarera den enskilda människans förmåga att fatta korrekta och moraliskt godtagbara beslut. De fakta han plockar ur sina olika källor blir på så vis det skelett han bygger upp sitt berättande kring, men de olika källornas respektive sanningsvärde värderade han inte var för sig.

Syftet med *Ab urbe condita* var inte att förmedla ren information, utan snarare att locka läsaren att göra egna reflektioner i den rätta, romerska andan och under påverkan av *virtus romana*. I förordet talar Livius själv om att med ”skrivkonst överträffa den konstlösa forntiden” (*scribendi arte rudem vetustatem superare*), och att dra försorg om (*consuleo*) det romerska folkets gärningar. Det framstår som en nog tydlig deklaration om hans drivkraft.

Det är i ljuset av detta man måste läsa Livius historia, som uppfostrande underhållningslitteratur snarare än en faktabaserad redogörelse. Kort och gott: Kan vi inte bara nöja oss med att läsa Livius som en riktigt bra berättare? ✨

Livius på svenska.

Inte bara Narnia

Netflix ska filmatisera C S Lewis Narniaböcker. Också andra av hans verk förtjänar att uppmärksammas, skriver **Jacob Rudenstrand.**

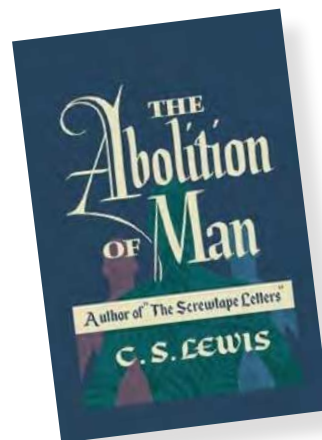
SÄG C S LEWIS och de flesta tänker på böckerna om landet Narnia som har sålt i över hundra miljoner exemplar och översatts till ett femtiotal språk. Nyligen rapporterades dessutom att Netflix, som köpte rättigheterna till Narniaböckerna 2018, ska börja spela in nya filmer under 2024. Oavsett om Netflix faller för samma identitetspolitiska frestelse som drabbade Amazons tolkning av *Sagan om ringen*, ökar det förhoppningsvis intresset för C S Lewis.

För värd större uppmärksamhet, det är han. Clive Staples Lewis (1898–1963) var nämligen betydligt mer än en fantasifyrfattare för barn med kristna förtecken. Han var även en av sin tids mest kända akademiker och *public intellectuals* – och övertygad kristen. Och till skillnad från många av sina samtida engagerar han än. Nyligen återutgavs exempelvis Lewis *Lidandets problem* (Libris). Förlaget planerar ytterligare utgivningar.

Just det intellektuella samtalet kring Gud, det goda, lidandet och människan var Lewis signum. Till sin profession var han litteraturvetare och undervisade i både Oxford och Cambridge, där han även blev professor i medeltids- och renässanslitteratur. Han var dessutom lekman, nateolog och författare med en imponerande utgivning. Han skrev om allt från teologi, filosofi och samhällskritik till fantasy och science fiction.

UNDER ANDRA världskriget höll Lewis flera uppskattade radioföreläsningar i BBC om kristen tro (som sedermera blev boken *Kan man vara kristen?*). Hans röst var kanske den mest identifierbara i hela Storbritannien – näst efter Winston Churchills – då omkring 600 000 lyssnare följde hans sändningar. "Vilken pastor eller präst som helst kan avundas denna kristna lekmanens publik", konstaterade *Time* år 1947 i det nummer som pryddes av Lewis ansikte. Själv ogillade han uppmärksamheten. Just artikeln i *Time*, som även cementerade hans kändisskap, var enligt han själv "en härva av snömos och rena falskheter".

När Winston Churchill i december 1951 ville nominera Lewis till den brittiska imperieorden för sina insatser i tal och

The Abolition of Man.

skrift under kriget, i det som skulle bli kung Georg VI:s sista ordensföreläsning, tackade Lewis dock nej. Anledningen var att det riskerade att utmåla hans skrivande om kristen tro som "förtäckt antivänsterpropaganda" bland hans kritiker. Privat föredrog han dock Churchills politik framför Labours Clement Attlees.

För kritiker, det hade Lewis. Rubriken på *Time*-numret var trots allt "Oxfords C S Lewis, hans kätter: kristendomen". Bland sina kolleger sågs hans tro som "en typ av akademiskt kätter". Dagens progressiva cancelkultur inom den brittiska universitetsvärlden har med andra ord gamla anor.

Och som bekant: en profet blir sällan erkänd i sin hemstad – inte heller i den akademiska. För profetisk, i betydelsen samhällskritisk, var denna professor.

I en tid präglad av modernitetsdyrkan

I en tid präglad av modernitetsdyrkan varnade han för den okritiska tilltron till att det nya och progressiva per automatik är bättre och mer moraliskt högtstående än det gamla.

Uruguays Kafka

64 Henrik Nilsson läser Mario Levrero

Det Myrdalska släktedramat

65 David Andersson om en stökig familj

Varjehanda grymheter

67 Peter Luthersson läser en dagbok från Napoleonkrigen

Burlesk idéroman

68 Jakob Sjövall läser Jurij Andruchovytj

Teaterns tyska

70 Erik Thyselius om språket på tyska scener

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson om skådespelare som tänker

I korthet

71 Catta Neuding surar

Från *Berättelsen om Narnia. Häxan och lejonet* (2005).

FOTO: ALAMY

varnade han för den okritiska tilltron till att det nya och progressiva per automatik är bättre och mer moraliskt högtstående än det gamla. I *Av glädje överfallen* kallar han det för "kronologiskt snobberi". Det vill säga, "det okritiska acceptandet av vår egen tids intellektuella klimat och antagandet att allt som blivit föråldrat måste förkastas av detta skäl". Att en övertygelse var "omodern" eller "medeltida" var enligt Lewis inget som avgjorde att den var falsk. Hans egen samtid var trots allt också "en 'period' som, liksom varje annan period, definitivt har sina egna karakteristiska illusioner".

Enligt dagens intersektionella debattklimat skulle Lewis viftas bort som en vit, äldre man. Men även det debattkneppet synade Lewis och myntade ett ord för: "Bulverism" (i en essä med samma namn), vilket innebär antagandet att ett påstående är felaktigt på grund av identiteten eller motivet hos den som framför den: "Den moderna metoden [att argumentera] är att utan diskussion anta att [din motståndare] har fel och sedan avleda hans uppmärksamhet från detta (den enda verkliga frågan) genom att flitigt förklara hur han blev så dum."

I DEN UPPMÄRKSAMMADE *Människans avskaffande* från 1943, en bok som jag själv ofta återkommer till, tar sig Lewis an värdesubjektivismen och dess konsekvenser i en engelsk lärobok. Den "Gröna boken", som han kallar den, reducerar värdeomdömen till enbart känslor, vilket leder till en kultur

av "människor utan bröstorg" – det som enligt medeltida tänkande utgjorde länken mellan intellekt och drifter – där människan sorterar mellan begär, ädelmod och andra dygder:

"I en slags kuslig naivitet lyfter vi bort organet men kräver att det ska fungera. Vi skapar människor utan bröstorgar och väntar oss att de ska visa karaktär och ambitioner. Vi skrattar åt heder och blir indignerade när vi finner förrädare ibland oss. Vi kastrerar folk och begär att kastraterna ska vara fruktsamma."

Lewis identifierar även inkonsekvensen hos författarna till den "Gröna boken". De gör egna värdeomdömen "som de fullständigt okritiskt gör till dogm". Lewis dekonstruerar därmed dekonstruktionismen:

"Deras skepticism i fråga om värderingar är ytlig. Den gäller andra människors värderingar. Om värderingarna i sin egen krets är de absolut inte tillräckligt skeptiska. Och detta är ett mycket vanligt fenomen. Många av dem som 'genomsådar' traditionella eller (som de uttrycker det) 'sentimentala' värderingar har själva värderingar i ryggen som de tror är immuna för avslöjanden."

Även om *Människans avskaffande* inte är menad som ett försvar för gudstro, är den ett försvar för naturrätten. Det är förkastandet av objektiva värden som Lewis varnar för. Som Rhys Lavery skriver i brittiska *The Critic* i samband med Lewis 125-årsdag, där han jämför honom med bland andra Jacques Maritain och

T S Eliot: "Lewis såg en framtid där förkastandet av transcendent värden skulle göra det möjligt för en teknifierad elit att omskapa naturen efter eget tycke och slutligen kullkasta den mänskliga naturen själv – en process som möjliggjordes genom den idémässiga kontrollen av utbildning."

Lewis är här inne på samma spår som Aldous Huxley, som händelsevis dog samma dag som honom, den 22 november 1963 (båda dödsfallen överskuggades dock av mordet på John F Kennedy), i hans bok *Du sköna nya värld*. Frigörelsen från alla former av begränsningar innebär till slut att "det som vi kallar människans makt över naturen är en makt som utövas av vissa människor över andra, med naturen som instrument [...] människans seger över naturen visar sig i själva verket vara naturens seger över människan".

I den nihilistiska och teknifierade kultur som Lewis såg framför sig är människan ett medel, inte ett mål: "Det sista stadiet kommer när människan genom rashygieniska åtgärder, genom manipulation av foster och genom utbildning och propaganda, grundad på en totalt tillämpad psykologi, har fått full kontroll över sig själv. Den mänskliga naturen blir den sista del av naturen som underställs människan."

NÄRDE DÅ DEN gudstroende Lewis tanken på en anglosaxisk teokrati istället för teknokrati – är inte naturrätten ett svepskäl för att lagstifta om tio Guds bud? I en replik på kritik som han fick för *Människans avskaffande* skriver han utförligt:

"Jag är demokrat eftersom jag anser att ingen människa eller grupp av människor är tillräckligt goda för att anförtros okontrollerad makt över andra [...] Därför är teokrati den värsta av alla regeringar. Om vi måste ha en tyrann är en rövarbaron mycket bättre än en inkvisitor. Baronens grymhet kan ibland dämpas, hans girighet kan vid något tillfälle bli mättad; och eftersom han dunkelt vet att han gör fel kan han möjligen ångra sig. Men inkvisitorn som misstar sin egen grymhet, maktlystnad och rädsla för himlens röst, kommer att plåga oss oändligt mycket mer eftersom han plågar oss med sitt eget samvetes godkännande och hans bättre impulser framstår för honom som frestelser [...] ju närmare en regering närmar sig teokrati, desto värre kommer den att vara."

I takt med att allt fler modernitetsdyrkare och progressiva väckelsepredikanter sätter sin prägel på samhällsdebatten finns det skäl att dra lärdom av det sunda tvivlet och andra av Lewis tankar. Att avfärda honom som vit äldre man vore "kronologiskt snobberi". ✨

Uruguays Kafka

Cortázar, Fuentes, García Márquez och Vargas Llosa räknas till den latinamerikanska boomen. Också Mario Levrero skrev ett kapitel i den stora romanen, menar **Henrik Nilsson**.

KÄRNAN I DEN latinamerikanska boomen utgjordes av en kvartett prosaförfattare – argentinarerna Julio Cortázar, mexikanerna Carlos Fuentes, colombianerna Gabriel García Márquez och peruanerna Mario Vargas Llosa. De båda senare belönades med Nobelpriset, men också de övriga hade förtjänat utmärkelsen. Vargas Llosa är den enda som ännu är vid liv; efter en roman i fjol och en planerad essä om Jean-Paul Sartre kommer han enligt egen utsago att avsluta sin mer än sex decennier långa författarbana. García Márquez postuma kortroman *Vísces i augusti* kommer i svensk översättning senare i vår.

Boomens storhetstid inföll under 1960-talet då dessa författare översattes och lästes över världen, understödda av den legendariska litterära agenten Carmen Balcells i Barcelona. De fyra var också nära vänner, och när delar av gruppen sammanstrålade vid någon prisutdelning eller författarkongress resulterade det i ett riktigt ”pachanga” (partaj), som García Márquez kallade återföreningarna. Även om de inte underordnade sig något kollektivt estetiskt program, under-tecknade de gemensamma manifest och lyfte fram varandras verk i offentligheten.

Denna innerliga intellektuella gemenskap framträder tydligt i den nyutkomna *Las cartas del Boom* (”Boomens brev”, Alfaguara), som för första gången samlar deras brev till varandra, med tyngdpunkten på de avgörande åren 1955–1975. I ett av breven från Fuentes till Cortázar, daterat 1967, menar mexikanen att de alla skriver olika kapitel på samma stora latinamerikanska roman.

Till en början fanns det också en gemen-

sam ideologisk grund. Den kubanska revolutionen 1959 välkomnades av alla fyra, men deras olika åsikter om den fortsatta utvecklingen på ön skulle bidra till att banden försvagades. Särskilt känslig blev den så kallade Padilla-affären 1971, då den kubanska poeten Heberto Padilla fängslades för sin regimkritik. Knytnävsslaget som Vargas Llosa gav García Márquez på en mexikansk biograf 1976 satte definitivt punkt för deras långa vänskap, men ska dock ha haft personliga motiv.

Mitt under kvartettens glansdagar debuterade en uruguaysk författare långt från rampljuset med romanen *La ciudad* (Staden, 1966). Mario Levrero (1940–2004) skrev sammantaget ett tjugotal romaner och novellsamlingar. Med åren blev han en kulturförfattare i vissa litterära kretsar i hemlandet och i Argentina. Först efter sin död har han emellertid blivit känd för en något bredare allmänhet i den spanskspråkiga världen. Levrero förde ett tillbakadraget liv och gav sällan intervjuer. Under vissa perioder drog han sig nästan helt tillbaka till sitt hem. Tidvis försörjde han sig på att konstruera korsord och skriva manus till serietidningar. Men det fanns också faser med mer livaktiga kontakter med omvärlden. Under en tid drev han en liten bokhandel i Montevideo. Skrivarcirkelarna som han höll i sitt hem samlade ett antal yngre adepter, varav några själva har blivit uppmärksammade författare, som Pablo Casacuberta och Fernanda Trias, som för ett par år sedan kom i svensk översättning med *science fiction*-dystopin *Rosa släjm*. En annan av dessa studenter har axlat hans arv och håller numera kurser i

Barcelona enligt hans ”levereriska” metoder.

Vissa bedömare föredrar den första fasen av Levreros författarskap, som ibland gett honom epitetet ”Uruguays Kafka”. Andra läsare tilltalas mer av det autofiktiva stråket i hans prosakonst, som blommade ut mot slutet av hans liv och som huvudsakligen ligger till grund för hans postuma berömmelse. Personligen tycker jag inte att man måste välja mellan det ena och det andra spåret; de griper in i varandra och ter sig båda som oundgängliga delar av ett verkligt betydande författarskap i de senaste decenniernas latinamerikanska litteratur.

DEN TIDIGA NOVELLSAMLINGEN *La máquina de pensar en Gladys* (”Att tänka på Gladys-maskinen”, 1970) präglas av surrealism, underfundig humor och märkliga premisser som för tankarna just till Kafka. Att boken länge var närmast omöjlig att få tag på, säger något om hur Levreros verk under en tid var på väg att falla i glömska och främst utgjorde en angelägenhet för ett fåtal hängivna följare och samlare av sällsynta böcker. Sedan några år tillbaka har emellertid också hans första böcker börjat komma i nyutgåvor.

Så småningom drogs Levrero alltmer till den autofiktiva dagboksromanens form. Tendensen mynnade ut i Levreros idag mest lästa och omskrivna bok, den omfångsrika och postumt utgivna *La novela luminosa* (”Den bländande romanen”, 2005). Vid första anblicken är det svårt att greppa bokens tillkomst och sammansättning. Den består nämligen av två delar, skrivna vid helt olika tidpunkter – en prolog och själva romanen. Prologen är dock i allra högsta grad en del av romanen, och dessutom dess längsta del. Den heter ”Stipendiedagbok” och har tillkommit under ett års tid, mellan augusti 2000 och augusti 2001. Bakgrunden är att Levrero efter en lång period av knaper ekonomi – under en tid säger han sig inte ens haft råd att köpa papper att skriva på – tilldelats ett Guggenheimstipendium. Pengarna ska användas för att slutföra eller utvidga hans självbiografiska *Den bländande romanen* som skrevs 1984 och som utgör den sista delen av boken.

Vi får veta att Levrero några år tidigare genomgått en skilsmässa och nu bor ensam i en lägenhet i Montevideos gamla stadskärna. Vid det här laget har han en lång litterär bana bakom sig, som dock stagnerat. Hans sociala umgänge är reducerat men flera kvinnor – som benämns endast genom förkortningar eller initialer – har spelat eller spelar fortfarande en viktig roll i hans liv.

Detta måste vara en av världslitteraturens mest ingående skildringar av så kallad prokrastinering. Ibland vänder han sig urskuldande direkt till ”Herr Guggenheim” i sina anteckningar, samtidigt som han ständigt skjuter upp romanskrivandet till Dagen D. Han redogör utförligt och tålmodsprö-

Detta måste vara en av världslitteraturens mest ingående skildringar av så kallad prokrastinering.

vande för olika problem med programvaran på datorn, där han lägger patiens eller porr-surfur. Det omgivande samhället – politik och världshändelser – lyser med sin frånvaro. På valdagen går han inte och röstar, dels för att det regnar, dels för att klockan redan har blivit 18 när han kommer upp ur sängen.

Samtidigt växer den dagbok vars tillblivelse och utveckling han själv hela tiden kommenterar.

Centralt är det underliggande resonemanget om så kallade ”experiencias luminosas” – en sorts enastående eller bländande händelser och erfarenheter. Levvero vill försöka fånga dem med språket utan att deras lyster går förlorad – det är grunden för själva hans romanidé. Det finns en förhoppning om att detta estetiska projekt ska sammanfalla med ett existentiellt uppvaknande ur den djupa leda han befinner sig i. Det talas om en återkomst – som är ingenting mindre än ”återkomsten till mig själv”.

I den äldre och kortare delen av projektet, som – liksom helheten – har titeln *Den bländande romanen*, blir läsaren rikligt belönad i form av några skarpt lysande händelser av det slaget titeln syftar på. Utgångspunkten är fortfarande en existentiell vilsenhet, och han talar om sitt konstnärliga projekt som ”gagnlöst” – men just därför måste han genomföra det. Med underbar konkretion berättas episoder som författaren alltså betraktar som ”enastående” eller ”bländande”. Till dessa hör den gången när han i förbigående under en cykelfärd fick se en flicka med gröna ögon som satt lutad mot en mur; senare på natten ser hon kärleksfullt på honom i en dröm.

Även om det i år har gått 20 år sedan han gick bort, är det svårt att se hur uruguayas kulturbyråkrater skulle kunna initiera ett jubileumsfirande av en så udda och svårdefinierad författare som Levvero. Den begynnande internationella uppmärksamheten har fått vissa att jämföra med chilensen Roberto Bolaños postuma berömmelse efter millennieskiftet. Men de svenska översättningarna låter ännu vänta på sig. Hos Levvero är det långt till totalromanerna, de historiska synteserna och breda samhällsfreskerna hos boomens författare. Mario Levreros kapitel är skevare, vilsnare och mer intimt. Men nog förtjänar det sin plats i den stora latinamerikanska romanen. ✱

HISTORIA

Familjen samlad.

FOTO:TT

Det Myrdalska släktdramat

En ny bok vill rentvå makarna Myrdal. Deras politiska förslag präglades dock av en förmyndaraktig inställning, menar **David Andersson**.

PÅ 1980-TALET utkom några svenska memoarböcker som fick stor uppmärksamhet, Olof Lagercrantz *Min första krets* (1982), Ingmar Bergmans *Laterna Magica* (1987) och Jan Myrdals *Barndom* (1982). Myrdal följde upp *Barndom* med *En annan värld* (1984) och senare självbiografiska böcker.

De tre författarna var inte allierade, Lagercrantz och Myrdal gick till uppmärksammade angrepp på Bergman. Men det finns intressanta likheter mellan verken. Alla är briljant skrivna, författarna var skickliga stilister. Samtliga ger en starkt negativ bild av barndoms-

miljön. Lagercrantz påstår till exempel att det var hans far som orsakade moderns psykiska sjukdom. Jan Myrdals angrepp på sina världsberömda föräldrar blev mycket uppmärksammat. Gunnar framställs som kolerisk och elak medan Alva är oempatisk, hon förstår varken barn eller djur.

Dessutom beundrade de tre författarna August Strindberg. Myrdal såg honom närmast som ett alter ego. Lagercrantz utkom 1979 med biografin *August Strindberg*. Den skiljer sig från tidigare forskning genom att Lagercrantz understryker att Strindberg var diktare, också >>

när han skrev förment självbiografiska texter. Det innebär till exempel att en bok som *Tjänstekvinnans son* inte duger som källmaterial. Det Strindberg där påstår om barndomen är antingen "oanvändbart eller klart vilseledande".

HUR VÅL LAGERCRANTZ tes stämmer på Strindberg skall jag låta vara osagt. Men den framstår som tänkvärd om man vill förstå de tre Strindbergslärjungarnas memoarböcker. Att Bergmans *Laterna Magica* till stor del är fiktion har blivit allt mer uppenbart. Det gäller allt från påståendet om att Bergman som nyfödd var i så dåligt skick att han nöddöptes till att han skulle ha varit nazist under andra världskriget.

Myrdal gav ganska motsägelsefulla besked om sina verk. Å ena sidan underströk han att det inte var ett memoarverk, att han hade ändrat fakta för att de skulle passa bättre in i berättelsen: "Jag skriver ingen självbiografi, texten utger sig inte – falskt som ett polisprotokoll – att vara objektiv", skriver han i *Barndom*.

Å andra sidan hävdade han att han kunde skriva en sannare barndomsskildring än de flesta andra, "ty jag lät dörrarna stå öppna när jag växte upp. De rummen är därför inte stängda. Jag kan gå in i dem och vet hur där ser ut." Myrdal underströk ofta att han inte distanserat blickade tillbaka på en förgången tid utan befann sig inne i den epok han skildrade: "Jag skrev inte om ett då. Jag gick in i ett då. Öppnade dörrarna."

ETT SYFTE MED UTGIVNINGEN av *De hemliga breven. Den politiska familjen och vardagens samtal* (Albert Bonniers) är uppenbart att ärerädda Alva och Gunnar. Boken innehåller ett antal brev mellan Jan och hans föräldrar, vilka visar hur engagerade Alva och Gunnar var i sin son, också sedan han hade blivit vuxen. På 1960-talet skaffade de ett hus åt honom i Mariefred. Jan visar ingen tacksamhet utan kommer istället med klagomål. Då brister något hos Gunnar, som skriver ett ovanligt känslomässigt svar. Av breven framgår även hur tidigt Jan Myrdal fascinerades av våld och politisk extremism, något som senare skulle utmynna i hans hyllningar till Pol Pots Kambodja och den kinesiska kulturrevolutionen.

Boken innehåller en lång text, nästan 150 sidor, av journalisten Bosse Lindqvist, som tidigare bland annat har gjort den fina radiodokumentären *Tystnaden i Phnom Penh*, om Jan Myrdal och andra svenskar som valfärdade till terrorns Kambodja. Det finns ett förord av Jans syster Kaj Fölster och ett efterord av hans son Janken. Jan Myrdal bröt inte bara med sina föräldrar utan också med sin son.

Janken skriver att brytningen berodde på att han inte ville bli medlem i Jan Myrdal-sällskapet. Dessutom kallade en Jan närstående person Janken för "jävla jude", utan att Jan tog avstånd från det. Janken diskuterar om fadern var antisemit: "Han skrev flera gånger fördömande om nazisternas folktrotning [...] Men jag minns också att han ibland sa 'levantinerna kommer att lura oss alla', vilket jag först senare förstod var [...] en omskrivning för judar."

HÄR KAN MAN tillägga att Jan Myrdal, precis som andra inom 68-vänstern, relativiserade Förintelsen, som han såg som ett av otaliga västerländska illdåd. "Hitler [...] gjorde blott mot européer vad liberala briter gjort mot asiater", skrev han vid ett tillfälle. Myrdal krävde den judiska statens upplösning. Och han ryckte ut till försvar för den franske Förintelseförnekaren Robert Faurisson.

Janken Myrdal kritiserar inte bara faderns barndomsböcker utan också Yvonne Hirdmans *Att lägga livet tillrätta* (1989), som han menar "svärtade ned Alvas gärning". (Man kan notera att Janken här ligger nära sin far, som menade att föräldrarnas politiska gärning blivit smutskastad i offentligheten.)

Hirdman skildrar i sin bok den svenska så kallade sociala ingenjörskonsten. Hon talar om makarna Myrdals "självpåtaga rätt att öppna dörrarna och kliva in i hemmen och lägga livet tillrätta för famil-

Av breven framgår även hur tidigt Jan Myrdal fascinerades av våld och politisk extremism, något som senare skulle utmynna i hans hyllningar till Pol Pots Kambodja och den kinesiska kulturrevolutionen.

jerna". Efter att ha läst ett antal texter av Alva och Gunnar Myrdal, liksom av deras vänner arkitekterna Sven Markelius och Uno Åhrén, kan jag inte tycka annat än att Hirdman ger en rimlig beskrivning av dem.

DERAS FÖRMYNDARAKTIGA inställning visar sig till exempel i Alva Myrdals och Markelius texter om kollektivhuset. Där skulle de enskilda lägenheterna vara minimala, eftersom många uppgifter utfördes utanför hemmen. Man skickade iväg sina kläder till tvättning. Genom att matlagningen skedde centralt skulle lägenheterna inte behöva ha stora kök. Rationaliseringsvinsterna var uppenbara, menade Alva. Ett hus "där man i 20 små kök över

Jan Myrdal 2017.

FOTO: TT

och bredvid varandra lagar köttbullar, och där många små barnkamrar (för att inte tala om än sämre arrangemang för barnens tillvaro) hysa varsin tynande och instängd människotelning – ropar det inte efter en planmässigare organisation, en organisation i kollektivismens tecken?”

Markelius menade att barnen skulle vistas i den kollektiva barnkammaren inte bara under dagen, utan också under natten. På så vis skulle ytterligare utrymmen frigöras och föräldrarna få mer tid till sina intressen. Han var medveten om att sådana idéer kunde väcka motstånd: ”Det behöves upplysning och vederhäftig propaganda, för att folk skola förstå vad de verkligen behöva.”

Hirdmans uppfattning har fått stöd av andra forskare. Sociologen Jan Olof Nilsson skriver i sin bok *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen* (1994): ”Alva delar i många avseenden upp tillvaron i å ena sidan en elit av experter – vetenskapsmän – och å andra sidan en massa, som bl.a. genom masspropaganda ska uppfostras. Massan är i sig traditionstyngd och kan inte av egen kraft vinna insikt.”

DET HAR FÖRVISSO också förekommit kritik mot Hirdmans studie, ett uppmärksammat angrepp kom från statsvetaren Bo Rothstein. Rothstein invände dock inte mot beskrivningen av makarna Myrdal, även han fann dem paternalistiska. Men han menade att de inte hade något avgörande inflytande över socialpolitikens utformning. Socialminister Gustav Möller hade en mindre förmyndaraktig inställning. Möller förespråkade till exempel kontanta barnbidrag, medan Alva Myrdal menade att staten skulle välja ut varor, och det var hans linje som segrade.

Rothstein har rätt i att den faktiska folkhemspolitikerna var mindre radikal än vad makarna Myrdal hade önskat. Men även om socialingenjörerna inte utformade barnbidragen fick de inflytande inom andra områden, som till exempel arkitekturen och stadsplaneringen. Sven Markelius blev 1944 stadsplanedirektör i Stockholm och fick därmed en central roll i den omvandling staden genomgick under de följande decennierna, med de kritiserade rivningarna av Klarakvarteren. Inom skolpolitiken fick en del av de idéer makarna Myrdal hade lanserat i *Kris i befolkningsfrågan* (1934), till exempel inslagen av grupparbeten, genomslag.

Utvecklingen gick så långt att Gunnar Myrdal på ålderns höst fick anledning att protestera. Han tyckte att det hade rivits för mycket och att nedvärderingen av skolämnen som historia, litteraturhistoria och geografi lett till en utbredd utbildning. ❀

HISTORIA

Varjehanda grymheter

Anders Gustaf Klosterbergs dagbok från Napoleonkrigen är märkvärdig genom sin litterära kvalitet, menar **Peter Luthersson**.

SEDAN NEDTECKNARENS död i september 1831 har en dagbok bevarats av flera generationers släktingar. Det är inte ämnet för anteckningarna i sig som gör dem märkvärdiga. Åtskilliga andra svenskar har skrivit om motsvarande tidsupplevelser. Det är den litterära kvaliteten som gör utgivningen av *En prästmans krigsdagbok. Anders Gustaf Klosterbergs minnen från Napoleonkrigen 1813–1814* så välkommen. Åsa Karlsson, historiker och huvudredaktör för Svenskt biografiskt lexikon, är den som åt Kungliga Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia har ombesörjt utgåvan.

Klosterberg är både förmögen att göra iakttagelser och formulerings-skicklig. Hos honom finns skildringar av tre fältslag – Grossbeeren (den 23 augusti 1813), Dennewitz (den 6 sep-

tember 1813) och Leipzig (den 16–19 oktober 1813) – men framförallt rapporter om utståndna strapatser och levnadsomständigheter på besökta platser, noteringar om byggnadsstilar och botanik, tankar om seder, språk och religion.

Prästmannen döljer inte sin inställning till de fenomen som han ställs inför. Återkommande hackar han på katolicismen, på dess Maria- och helgonkult, men han imponeras också, så när han bevistar en mäsas i Kölnerdomen: ”Det vore likväl önskligt, att protestanterna lärde af de katolska att genom snyghet och smak, gifva sina kyrkor mera trefflighet och sin gudstjänst mer högtidlighet.” I maj 1814 vandrar han längs floden Wupper: ”Jag har aldrig sett någonting så obeskrifligen vackert, konstflit och lif i förening med den skönaste natur. Hela land- >>

Svenska trupper
i slaget vid
Leipzig 1813.

FOTO:TT

skapet, en sträcka af nära 3 mil, är en skiftande tafla af kullar och dalar. Öfverallt höres till vägen hammaren eller väfstolen eller något annat industriens verktyg.” På väg från Tyskland till Norge passerar han Göteborg: ”Egoistisk esprit, anglomanie och köpmanshögfärd äro grunddragen till Götheborgsboernas karakteristik. Det mercantila tänkesättet var i Götheborg för mycket herrskande föratt kunna göra vårt vistande där angenämt.” När krigsexpeditionen går mot sitt slut i oktober 1814 har han tillbringat en tid på Laverö och saluterar beskedet om uppbrott: ”Ändtligen inbröt den efterlängtrade dag, då vi fingo lämna det tråkiga Norrige.”

FÖRFLYTTNINGAR ÖVER stora avstånd sker för Klosterbergs vidkommande som regel till fots. Då och då tvingas han övernatta under bar himmel, stundom i fukt och kyla. Mer ofta blir han inhyst hos tyska värdar. Särskilt njuter han när han därvid möter representanter för tysk bildningskultur, när han befinner sig ”i granskapet af vetenskapernes och uplysningens hemvist”, så i Dessau, Göttingen och Kiel. Sin inställning till villkoren för inkvartering redovisar han när en förändring av dem inträder i Niederschmon: ”Här började vi att lefva utan betalning där vi voro inqvarterade. Detta föreföll mig i början rätt besynnerligt. Jag blygdes att taga afsked från ett ställe, utan att vilja betala hvad jag åtnjutit. Detta blef likväl sedan så vanligt, att jag ansåg det såsom det borde så vara.”

I kriget mot de franska styrkorna var de svenska trupperna allierade med preussiska, österrikiska och ryska. Att alla parter inte var lika hänsynsfulla mot den bofasta befolkningen som han själv var låter Klosterberg meddela: ”Vi gingo genom ett ryskt läger och genom byar, som voro utplundrade af ryssarne. Invånarne voro genom våldsam behandling förjagade, och endast några sjuka eller gamla voro kvar, hvilka varit för kraftlösa att kunna fly. Dessa måste af kossakerne utstå hvarjehanda grymheter, då de gifvit allt och kossakerne ändock fordrade mera.”

Glansnumren i Klosterbergs dagbok är dock skildringarna dels av Leipzig under och framförallt efter den väldiga sammandrabbning då vad som kanske ännu var Napoleons *grande armée* slutligen gick under, det i antal deltagande soldater räknat största fältslaget före första världskriget, dels av en fotvandring sedan han själv har kommit på efterkälken och ska hinna ikapp sitt förband men i mörkret förrisar sig ut i ett träsk och hamnar i en belägenhet som sånär kostar honom livet. ✨

LITTERATUR

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Jurij Andruchovytj.

Burlesk idéroman

Den ukrainske författaren Jurij Andruchovytjs roman *Moskoviaden* kan ses som en uppgörelse med den ryska imperialismen, skriver **Jakob Sjövall**.

DEN UKRAINSKE författaren Jurij Andruchovytjs *Moskoviaden* (Ersatz), som publicerades 1993, har nu kommit i en strålande översättning av Sofia Uggle. Boken är föredömligt försedd med förklarande kommentarer, som kan sätta de många referenserna till ukrainsk och rysk kultur och litteratur i ett sammanhang för en svensk läsare.

Andruchovytj är betydande både som poet, romanförfattare och essäist. Han har

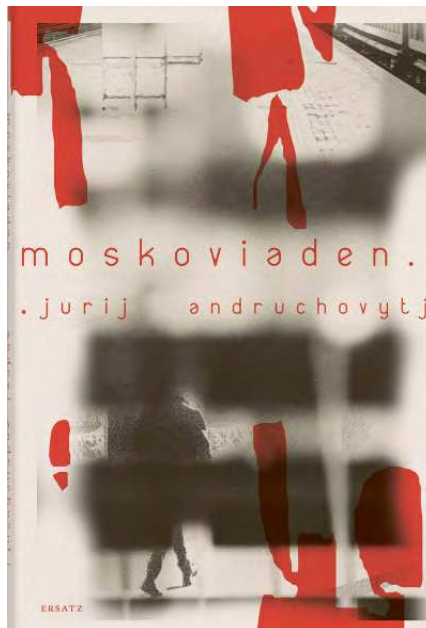
länge argumenterat för att Ukraina hör hemma i den europeiska kultursfären och inte i den ryska. Redan före Ukrainas självständighet 1991 använde han medvetet det ukrainska språket för att skapa samtida litteratur, inte minst poesi. Han ville visa att språket inte var en folkloristisk kvarleva utan kan användas för att skapa en litteratur som bygger på ukrainska erfarenheter. Han har dock ständigt understrukt att en författares främsta uppgift är

Det är något i det berättartekniska: blandningen av uppenbar och ibland mycket subtil idéförmedling, de bärande konversationerna, huvudpersonens närvaro i texten.

att skriva läsvärda böcker, inte att ta på sig någon sorts social ingenjörssroll. Men han är övertygad om att det ukrainska språket på sikt helt kommer att konkurrera ut ryskan i Ukraina.

Moskoviaden är ett av hans nyckelverk. Under ett dygn får läsaren här följa den ukrainske poeten Otto von F. när han tar sig runt i det tidiga 1990-talets Moskva i en odysse av fylleri, sex och slagsmål.

Nu på svenska.

(Andruchovytj har understrukt att han alltid medvetet väljer ovanliga namn för sina romangestalter.)

Det är både en personlig skärseldsskildring och en samhällssatir, skriven i en lite burlesk stil som ofta har beskrivits som postmodern. Jag skulle dock hellre vilja peka på en annan sida i *Moskoviaden*: släktskapet med 1900-talets idéromaner. Det är ett utpräglat intellektuellt verk, en sorts rannsakan och sökande efter ideal: en kritisk granskning av människans livsvärld. Romanen är ovanlig för att den lyckas med en sådan föresats. *Moskoviaden* balanserar sig fram och undviker plattityder eller sömnigt symboliserande.

DEN IRONISKA DISTANSEN är ett drag som tydligt placerar boken i idéromanens tradition. Den präglas också av det som Åke Lundqvist i sitt verk om den europeiska idéromanen, *Krigets sorgebarn* (2018), träffande beskrivit som "misstrogen uppmärksamhet". De tjeckiska författarna Josef Škvorecký och Milan Kundera har något gemensamt med Andruchovytjs stil. Tankarna går ibland, märkligt och på omvägar, ända till Hermann Hesse. Det är något i det berättartekniska: blandningen av uppenbar och ibland mycket subtil idéförmedling, de bärande konversationerna, huvudpersonens närvaro i texten. *Moskoviadens* huvudperson utsätts också, liksom Hesses, för ett slags själslig prövning, där drömmar och myter spelar en roll i den mer och mer sur-

realistiska ökenvandringen mot en sorts uppgörelse.

Otto von F. är hela tiden på väg mot en uppgörelse med den ryska imperialismen. Det är inte bara dess sensovjetiska skepnad, utan hela detta historiska fenomen, en egen kraft som han går i envig med. Han klär på ett nästan sublimt sätt i skönlitterära termer vad den tjeckiske historiker František Palacký skrev redan 1848 om den ryska imperialismens vilja till en "universell monarki" som "vore en enorm och ousäglig olycka, ett elände utan mått och gräns". Även detta är typiskt för idéromanen, särskilt den centraleuropeiska: Historien (med stort H) uppträder som en huvudperson i romanen. "Historia är mer än bildning här, historia är handlingars inre innebörd" som den ungerske författaren György Konrád skrivit.

OTTO VON F. DRAS in i en rasande, gapskrattande och samtidigt förtvivlad uppgörelse med detta torftighetens imperium: för det som hela tiden denna bitande satir hugger tag i, envist inte släpper taget om, är den sjaskiga förljugenheten, nedrigheten, i denna imperietanke. Det är den mest enfaldiga och monomana aggressivitet, ett på samma gång självupptaget bonddumt ointresse för världen och en kusligt sadistisk paranoia, som kläs av inför Andruchovytjs livsbejakande men fruktansvärt vilsekomne hjälte. Under läsningen drar jag mig till minnes vad den ungerske författaren Sándor Márai skrivit: "Dostojevskij framkallar hos mig samma ångest som om jag vore inspärrad i ett rum med en psykotisk person, som möjligen en dag skulle kunna upphöjas till helgon. Jag kan inte förmå mig att acceptera denna ändlösa anarkism som det enda mänskliga perspektivet. Jag är europé: jag tror på proportioner och gränser."

En svensk läsaers historiska erfarenhet sätter förstås gränser för hur mycket groteskt vanstyre man kan föreställa sig. Man kan dra sig till minnes en anekdot om den berömda ryska poeten Anna Achmatova, som sent i livet fick besök av en svensk litteraturvetare. Det som förbluffade henne var hur bländande vit och minutiöst välstruken hans skjorta var. Hon kommenterade: "Här har vi genomlevt sekler av revolutioner, krig, umbäranden och terror medan allt den där svensken haft att göra har varit att tvätta och stryka den där skjortan!" ✨

Teaterns tyska

På 1800-talet bestämdes hur tyska skulle talas på scenen, något som fortfarande gäller, skriver **Erik Thyselius**.

Schillertheater i Berlin.

FOTO: TT

PÅ TEATERSCENEN ska man tala tydligt och artikulera orden så att alla i publiken kan höra vad som sägs. Dialekter tenderar att slipas ned i samband med skådespelarutbildningen. Varför är det så?

När ett klassiskt verk som William Shakespeares *Hamlet* ska sättas upp riskerar upplevelsen att störas om alla skådespelarna på scenen har olika dialekter, om Claudius talar skånska, Hamlet västgötmål och Ofelia urstockholmska. (Åtminstone när det gäller traditionella uppsättningar av klassikerna. Att det i modern tid gjorts och ständigt görs omtolkningar av äldre dramer där det absolut är tänkbart att Hamlet pratar västgötska är en annan sak.)

I Sverige var det aldrig, mig veterligen, någon större strid kring vilken dialekt som skulle talas på scen. Som en av Europas äldsta nationalstater var det mer eller mindre självklart att "teatersvenskan" skulle rätta sig efter de historiska maktcentrumen Stockholm och Uppsala.

För Tysklands del var situationen annorlunda. Med start i slutet av 1700-talet och under hela 1800-talet fick teatern som konstform allt högre status i de tysktalande områdena i Europa. Fler och fler resande teatersällskap bildades och varje större tyskspråkig stad ville gärna stoltsera med ett eget teaterhus. Olika teaterskolor grun-

dades och professionaliseringen tilltog.

Tyskland som nationalstat bildades först 1871. Men redan långt innan dess hade frågan om vilken dialekt som skulle talas på scen ägnats debatt och tankeverksamhet. Frånvaron av en "rikstyska" skapade nämligen problem när skådespelare från olika håll delade scen. Då kunde det mycket väl bli så att farbror Claudius talade bred bayerska, Hamlet plattyska och Ofelia någon form av "schwäbisch". Resultatet riskerade att locka publiken till skratt istället för till tårar.

ÄN VIKTIGARE VAR att de olika dialekterna hämmade de resande teatersällskapen ekonomiskt. De rörde sig från Preussen i norr till Norditalien i söder och kraftiga dialekter försvårade för publiken att förstå vad skådespelarna egentligen sade. En ytterligare drivkraft för sällskapen att skapa en

egen dialekt var att särskilja sig från mer folkliga kulturyttringar som gycklare och lokala lustspel – i vilka den regionala dialekten tvärtom var en central del. Högkultur respektive populärkultur, skulle vi säga idag.

Under tidigt 1800-tal började därför "scentyskan" (på tyska *Bühnendeutsch*), en tyska fri från dialekter, att ta form. Förebilden var det tungomål som talades i området kring Hannover. Johann Wolfgang von Goethe, som hade varit drivande i fråga om en gemensam dialekt för scenkonsterna, menade att det vore bättre om man valt den så kallade "Oberdeutsche Dialekte", eftersom den talades betydligt längre ned i det tyskspråkiga rummet. Nu blev valet av Hannover, om man ska tro Goethe, mest en slump. Språkforskare påpekar gärna att den tyska som talas i Hannover också är ett slags dialekt – precis som rikssvenskan.

Med Tysklands enande fick frågan om skapandet av en nationell identitet ännu högre prioritet – liksom frågan om en gemensam dialekt. År 1898 samlades germanister och teaterdirektörer på en konferens i Berlin och lyckades kodifiera en officiell "Bühnendeutsch". Samma år gav germanistikprofessorn Theodor Siebs ut standardverket *Deutsche Bühnenaussprache*. Sedan dess råder det ingen tvekan om hur tyska skådespelare ska låta på scen. ✨

Frånvaron av en "rikstyska" skapade nämligen problem när skådespelare från olika håll delade scen.

En plågsam scen

DET ÄR INTE FÖRVÅNANDE att man vill göra filmer om artister och genier. Men det finns en scen som alltid är lika plågsam, och det är när artisten får idén till något banbrytande verk, eller drabbas av en "uppenbarelse" och inser att det här är mitt kall i livet.

Det värsta exemplet är nog när Jamie Foxx i rollen som Ray Charles blir utskälld av sin tjej, och under utskällningen börjar leka fram "Hit the road, Jack" på pianot som påpassligt nog står framför honom.

Själv är jag varken artist eller geni, men när jag får en bra idé rör jag inte en min. Min fru påpekade att "det inte skulle bli särskilt bra tv".

Nyhetsredaktioner är ett annat svårt kapitel. Allt känns som schabloner, trots att det inte nödvändigtvis är det. På alla redaktioner i verkliga livet lämnas det in tips, det knappas på datorer, det dricks kaffe och förr eller senare sticker chefen in huvudet och säger något tjockskalligt.

Ibland får skådespelaren för sig att visa att tipset som just kom in är störtviktigt. Han vill hjälpa historien på traven. Och då är det fara å färde. För han kan dra efter andan och väsa "djävlar" hur mycket han vill. Att tipset var viktigt tror vi inte på förrän vi ser konsekvenserna av det, och en bomb exploderar, eller det flyter iland döda fiskar på stranden.

Jag funderade på dilemmat när jag såg den fyra år gamla filmen *Quick*, som nu finns på Viaplay.

Erlend Loe har skrivit manus, Mikael Häfström regisserat och Jonas Karlsson spelar förtjänstfullt journalisten Hannes Råstam, som börjar nysta i alla mord som Sture Bergwall/Thomas Quick erkände sig skyldig till (ett trettioital) och dömdes för (åtta). Ett nystande som avslöjade en präktig rättsskandal och resulterade i ett frikännande i Högsta domstolen.

NÄR JAG SER Jonas Karlsson nysta slår det mig hur monumentalt ointressant det är att betrakta en skådespelare som *tänker*.

Det kan inte vara särskilt engagerande för skådespelaren heller. Men Karlsson kämpar tappert. Byter blickriktning, rynkar ögonbrynen, stryker sig över den snaggade hjässan. Ingenting hjälper.

Jag har nog aldrig heller reflekterat över hur mördande långsamt berättelsen rör sig när vi iakttar någon som tänker. Varje sekund känns som femtio.

Jag vågar mig på en jämförelse med Martin Scorseses *Taxi Driver*, helt enkelt för att det är en film jag är hyggligt hemmastadd i.

Jag kan inte minnas att vi någonsin får se Travis Bickle tänka. Han stirrar ner i ett vattenglas där en brustablett löses upp. Han slevlar i sig flingor och mjölk medan han tittar på en tv-såpa. Scenerna skildrar ingen tankeverksamhet, utan snarare en avsaknad av densamma.

Jämförelsen är möjligen orättvis eftersom berättelsen drivs fram medelst så kallad "voice over", det vill säga vi får höra Travis ge röst åt sina tankar, som han dessutom skriver ner i sin dagbok.

Men ändå. I *Taxi Driver* får vi se handlingar, inte tänkande, och först då anar vi hur huvudpersonens tankar har rört sig.

Travis står vid trottoarkanten och hämtas upp av en bil. Han följer med en vindögd kille till ett hotellrum. Den vindögde lägger en väska på sängen och öppnar den. Och den är full med revolverar och pistoler av olika storlekar. Aha – tänker vi. Vad skådespelaren tänker, eller har tänkt, avslöjar sig genom hans handlingar.

Quick är en sevärd film, mycket tack vare David Dencik i titelrollen. Han gör Quick/Bergwall till en ömklig figur som reflexmässigt söker sig till alla sammanhang där han får uppmärksamhet. Han går in i rollen som Sveriges värsta seriemördare, och gör det tillräckligt övertygande för att sätta drevet av psykologer i rörelse. Tänka tycks han inte göra överhuvudtaget. ✨

I korthet Nu surar jag igen

Jag surar mig igenom första halvtimmen av *Önskan*, Disneys senaste film. Temat "ung kvinna som behöver vara sig själv och hitta sin inre styrka" känns ytligt och uttjat. Disney har gjort detta i decennier. Mirabel i *Encanto*, Elsa i *Frost*, Vaiana och nu Asha i *Önskan*. "Våga vara dig själv så löser sig allt", verkar vara det enda budskapet som barn klarar av att ta till sig. Hyllandet av individualismen och upphöjandet av den egna viljan till högsta moraliska ledstjärna blir tröttsam. Jag fortsätter att sura.

Men halvvägs genom filmen händer någonting och det visar sig att jag missbedömt ämnet.

I den perfekta staden Rosas har invånarna lämnat sina innersta önskningar till kung Magnifico som ska förvara dem, skydda dem och då och då faktiskt uppfylla dem. Människorna som lämnar sina önskningar glömmer bort dem i samma sekund som de lämnar dem ifrån sig och kan sedan leva lugna och tillfreds med vetenskapen om att kungen tar hand om allt.

Men när människor lämnar ifrån sig sina önskningar och glömmer bort dem, så dör något inom dem. Och kungen visar sig inte drivas av omsorg om sina undersåtar utan av rädsla grundat i ett svårt barndomstrauma. Det gör honom visserligen mer intressant och nyanserad som skurk, men skurk är han lik förbaskat. Framförallt verkar han inte ha några storslagna planer på att uppfylla människors önskningar, andra än dem som han ser som helt ofarliga för honom själv i första hand och riket i andra hand. Precis som vilken nervös despot som helst skulle agera.

Till slut reser sig folket, med Asha i spetsen, mot sin kontrollerande kung. Det verkar ske av någon djupt liggande instinkt om att något saknas inom dem, en vilja, en drift. De förenas i ett klassiskt Disneycrescendo och får tillbaka sina önskningar. Hädanefter kommer de själva, på vinst och förlust, att försöka uppfylla dem.

Här slutar jag sura och blir ordentligt upprymd. Vilken trevlig överraskning med en barnfilm som faktiskt har ett så pass vuxet tema! Att det bara är du själv som bär ansvar för att uppfylla dina önskningar och att de har ett värde i sig själva.

Å andra sidan – det säger något om vår samtid att ett rimligt tema i en barnfilm föranleder en kulturartikel. Nu surar jag igen. ✨

Catta Neuding

Bengt Ohlsson

Detta nummers recensioner:

Benny Carlson sysslar med plånboksfrågor; **Fredrik Gustafsson** betvivlar Bergmansk sanningshalt; **Ann-Sofie Dahl** poppar popcorn inför valkampanj; **Carl Rudbeck** tar en antikrunda; **Torbjörn Elensky** slinker ur en fälla; **Patrik Lindenfors** misslyckas med glädje; **Joel Stade** tänker kollektivt; **Roland Poirier Martinsson** går till källorna; **Karin Henriksson** begråter tidningsdöden.

De fattiga och de rika

Hur tänker och agerar världens många nationalekonomer?

Det enkla svaret är: olika. Och att det i hög grad beror på vederbörandes politiska böjelser. Benny Carlson tänker i nobelprisade banor.

Fattigdom i USA: (delvis) en politisk fråga.

FOTO: GETTY IMAGES

EKONOMI

Angus Deaton är en 78-årig ekonomiprofessor vid Princeton i USA vars signum är en fluga, en sådan accessoar en man bär om sin hals. Han föddes i Edinburgh, doktorerade i Cambridge, England, och flyttade 1983 till Princeton, USA. Han fick 2015 Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne för sin analys av konsumtion, fattigdom och välfärd, som det heter i Kungliga Vetenskapsakademiens motivering. Han är också mycket uppmärksam för ett paper från 2015 med efterföljande bok, *Deaths of Despair and the Future of Capitalism* (2020), tillsammans med hustrun Anne Case. Den visar att ökad dödlighet bland medelålders vita låg-

utbildade män i USA till stor del är orsakad av droger, alkoholism och självmord.

Deaton har alltså varit verksam i Amerika i 40 år. Nu har han samlat sina intryck och erfarenheter av kolleger och förhållanden i "ojämlighetens land" i en bok om *Economics in America*. Boken består av ett antal teman som alla tangerar begrepp som ojämlikhet, hälsa och fattigdom. Den bygger till stor del på tidigare skrivelser som har uppdaterats. Ambitionen är att ge icke-ekonomer en insikt i hur nationalekonomer tänker och agerar. Nationalekonomi kallades en gång för politisk ekonomi, och det skriver Deaton under på: "Jag är inte så naiv att jag tror att ekonomi har en vetenskaplig kärna som kan skiljas från politik [...]."

Det första temat är minimilöner. Deaton utgår från David Cards (Nobelpristagare 2021) och Alan Kruegers (död 2019)

studie på 1990-talet av effekterna av förändringar i minimilönen på sysselsättningen. De båda genomförde ett naturligt experiment genom att jämföra sysselsättningen i snabbmatsrestauranger i New Jersey (som höjde sin minimilön 1992) och Pennsylvania (som inte höjde minimilönen). Studien utmynnade i att den höjda minimilönen inte försämrade sysselsättningen.

Slutsatsen retade upp konservativa ekonomer och kolumnister. Public choice-ekonomen James Buchanan förklarade att lika litet som en fysiker kan påstå att vatten rinner uppströms, lika litet kan en ekonom påstå att ökad minimilön ökar sysselsättningen. Cards och Kruegers studie har därefter replikerats flera gånger med liknande resultat och Deaton påpekar retsamt att "äpplen flyter upp i en bal- >>

ja med vatten". Förklaringen till det oväntade resultatet skulle närmast vara att snabbmatpersonal har svårt att hitta annat arbete, varför arbetsgivarna har ett stort övertag. Marknadssituationen präglas inte av konkurrens utan av monopol, en situation som påminner om en "klasskamp i vilken kapital och arbete strider om överskottet".

Det andra temat är sjukvård, som i USA är extremt dyr och ojämlig. Den slukar en femtedel av nationalinkomsten: "Om Amerika spenderade samma andel av nationalinkomsten som Schweiz, som har det näst dyraste systemet i världen, skulle vi spara en biljon dollar om året. En biljon dollar", slår Deaton fast, "skulle utan vidare täcka Amerikas militärutgifter och ge pengar över." Så mycket pengar i omlopp skapar ett eldorado för lobbyister. Det finns sex sjukvårdslobbyister för varje medlem av kongressen! En ond cirkel uppstår: Politikerna ska representera sina väljare men för att bli valda måste de ha pengar för att kunna driva kampanj. Pengar flyter in från sjukvårdsindustrin, som i gengäld får sina intressen tillgodosedda, vilket innebär att de kan donera än mer pengar till politikerna.

Deaton redogör för sin egen "empiriska forskning" på området: en höftledsoperation. En sådan kostar i snitt cirka 400 000 kronor. Att för den enskilde konsumenten göra ett informerat val av utförare är i stort sett omöjligt. Det pågår förhandlingar mellan försäkringsbolag, sjukhus och läkare om vilka patienten inte har en susning. Den som inte har sjukförsäkring ligger pyrt till. Det finns exempel på patienter utan försäkring som fått betala 300 000 kronor för ett ingrepp som skul-

le kostat Medicare (federal sjukvårdsförsäkring för pensionärer) 60 000. Deaton konstaterar: "Om jag hade varit fattig, arbetslös eller oförsäkrad kunde jag ha blivit ruinerad eller, troligare, fortfarande ha traskat runt med en reumatisk och alltmer smärtande höft."

Sjukhusentreprenörerna, varav en S del före detta läkare, har, enligt Deaton, "övergått från att reparera kroppar till att förstöra plånböcker, från att sträva efter hälsa till att sträva efter rikedom". Och vad med ekonomerna? De har i Kenneth Arrows efterföljd alltsedan 1960-talet varit medvetna om att sjukvårdsförsäkringar förföljs av ett negativt urval (adverse selection) genom att friska människor låter bli att försäkra sig medan

"Den som inte har sjukförsäkring ligger pyrt till. Det finns exempel på patienter utan försäkring som fått betala 300 000 kronor för ett ingrepp som skulle kostat Medicare 60 000."

mindre friska försäkrar sig med påföljd att premierna blir avskräckande höga. Det blir en "dödsspiral" av stigande premier och fallande täckningsgrad. Alla måste vara med i systemet om det inte ska bli självförstörande. Detta har varit svårt att förklara för en mindre upplyst allmänhet. Ett exempel: En opinionsundersökning visade att 46 procent av amerikanerna var motståndare till Obamacare men bara 26 procent till Affordable Care Act, vilket helt enkelt bara var ett annat namn för samma sak!

Det tredje temat är fattigdom på hem-

maplan och utomlands. Hur ska resurser för att tillgodose människors behov fördelas? Deaton utgår från två synsätt: det kosmopolitiska, som inkluderar hela världen, och det prioriterande som tar sikte på de fattigaste. Man skulle kunna tro att dessa båda synsätt sammanfaller. Så enkelt är det inte eftersom "det finns flera miljoner amerikaner [...] som lever i hushåll med en per capita-inkomst på några få dollar om dagen och vilkas levnadsstandard kan sägas vara lika dålig eller värre än för dem som Världsbanken definierar som utblottade i Indien eller Etiopien".

Det är inte heller självklart att medborgare i det egna landet ska behandlas likadant som människor i övriga världen. Medborgarskap medför ett antal rättigheter och skyldigheter som landets medbor-

gare inte delar med människor i andra länder. Deaton varnar: "För dem som anser, som jag själv gör, att vi är skyldiga de fattiga i världen något, måste vi bli bättre på att ta vara på våra landsmäns intressen innan de som bär MAGA-kepsar kommer efter oss med hötjugor." (MAGA = Make America Great Again.)

A sikterna i dessa frågor går vitt isär bland nationalekonomerna. Deaton lyfter fram William Easterly och Jeffrey Sachs. När Easterly kritiserade Sachs' tro på att stora program sjösatta av outsiders kan lösa fattigdomsproblemen i utvecklingsländer fick han ett så ilsket svar att hans replik började med: "Han [Sachs] nämnde åtminstone inte min kala fläck." Deaton själv är tveksam till utvecklingsprogram eftersom de försvagar kontraktet mellan medborgare/skattebetalare och deras representanter/regeringar. På hemmaplan är han kritisk till att inkomster under fattigdomsgränsen mäts före skatter och statliga program: "Det sätt på vilket fattigdomen mäts innebär att kriget mot fattigdomen aldrig kan vinnas genom att skicka pengar till de fattiga."

Fattigdomsresonemangen leder naturligt över till sifferexercis, till konsumentprisindex, levnadskostnadsindex och fattigdomslinjen och frågor huruvida dessa mått ska vara enkla och nationella eller komplicerade och anpassade till olika delstater och städer. Här blir Deatons resonemang ganska torra och invecklade. Siffror och humor samspekar sällan.

Det femte temat är monetär ojämlighet. Deaton började alltså sin bana vid

FOTO: ALAMY

Amerikansk sjukvård: en väldigt dyr historia

Snabbmatsrestauranger: bibehållen sysselsättning trots högre lön.

FOTO: ALAMY

Cambridge, England, där ekonomer som Amartya Sen (Nobelpris 1998), Anthony Atkinson och James Mirrlees (Nobelpris 1996) alla ägnade sig åt ojämlikhet och fattigdom. När Deaton kom till USA och tog jämlikhet med i kalkylerna fick han höra att det var oprofessionellt att ägna sig åt ett så ointressant problem. Den attityden var särskilt utpräglad bland de nobelpri-sade ekonomerna i Chicago: Milton Friedman (1976), George Stigler (1982), James Buchanan (1986), Ronald Coase (1991) och Robert Lucas (1995). "Som värst", skriver Deaton, "gör Chicagoekonomin pengar till enda måttet på välbefinnande, ojämlikhet spelar ingen roll och effektivitet är det enda som räknas."

Ojämlikhet handlar inte bara om pengar utan också om sådant som nationalitet, ras och kön. Frågan om nationalitet föranleder ännu en personlig anekdot. Deaton var länge tveksam till att svära trohet till USA och hade dålig erfarenhet av immigrationsmyndigheterna. Till slut, 2012, bestämde han sig för att bli amerikansk medborgare. Den amerikanska byråkratin förnekade sig inte. Att besvara några elementära frågor om landets historia och geografi var inget problem, men att dokumentera alla utlandsresor under 30 år! Till sist fick Deaton frågan av en tjänsteman om han – en 67-årig ekonomiprofessor – hade arbetat som prostituerad de senaste veckorna! En kollega som råkade ut för samma sak blev inte svaret skyldig: "Jag har länge letat efter ett arbete av det slaget men än så länge utan framgång."

Den mest seglivade ojämlikheten har sina rötter i slaveriet. 2020 låg nästan 20 procent av svarta hushåll under fattigdomslinjen men bara 8 procent av vita. Olikheten i hälsostatus är betydande. Den förväntade livslängden vid födseln är sju år kortare för svarta män än för vita. Deaton finner emellertid inget givet samband mellan ojämlikhet i inkomst och ojämlikhet i hälsa. Förklaringen är denna: I delstater med måttliga inkomstskillnader men med stor andel svart befolkning vill den vita majoriteten inte betala skatt som genererar förmåner för svarta. Därmed drabbas såväl vita som svarta av dålig sjukvård. I storstäder med stora inkomstskillnader är skatterna högre, vilket ger såväl vita som svarta bättre sjukvård. De senaste årtiondena har för övrigt skillnader i utbildning kommit att få större betydelse än ras för människors hälsa.

Pensioner är ett tema som väcker olika intresse beroende på ålder: "Om de unga somnar när pensionerna nämns så ligger de äldre ofta vakna och oroar sig för dem." Deaton berättar hur hans egna bekymmer med att få ordning på pensionsutbetalningarna slutade med besök på ett Social Security-kontor som väckte associationer till Dickens och Kafka. Det slutade lyckligt när upprymda byråkrater fylkades kring honom och förklarade att de aldrig haft en Nobelpristagare på kontoret förut.

Deaton kontrasterar två ekonomer med olika syn på pensionssystem, Martin Feldstein (bl a ekonomisk rådgivare åt Reagan) och Peter Diamond (Nobel-

pris 2010). Den konservativa Feldstein har argumenterat för marknadslösningar och individuella sparkonton, detta för att hindra staten från att lägga beslag på pensionsmedel och för att aktiemarknaden på sikt ger bättre avkastning än andra investeringar. Diamond och hans meningsfränder har pekat på den ojämlikhet och de administrativa kostnader som följer av marknadslösningar. Alla tänker inte på att om en investeringsrådgivare tar en avgift om 1 procent om året och avkastningen är 4 procent om året så innebär det att avgifterna åter upp en fjärdedel av avkastningen.

Ett kapitel om ekonomerna i arbete redogör för historien bakom American Economic Association i USA och Royal Economic Association i Storbritannien. Den politiska korrektheten – som kräver att historiska lämningar utplånas – har i USA resulterat i att den föreläsning som länge haft namn efter föreningens grundare – Richard T Ely Lecture – på förslag av bland andra nuvarande finansministern Janet Yellen döpts om till Distinguished Lecture. Ely (1854–1943) anses inte rumsren eftersom han hade 1800-tals- och inte 2000-talsvärderingar.

De vetenskapliga tidskrifternas makt är ett alltid lika intressant ämne. Förr i tiden spelade status stor roll för möjligheten att bli publicerad. Numera är innehållet avgörande. Det innebär inte att vem som helst kan publicera sig var som helst även om innehållet skulle vara synnerligen innovativt. Det är svårt att bli publicerad om

>>

Angus Deaton: prisad för insikter i konsumtion, fattigdom och välfärd.

ämnet inte ligger inom vad som anses vara "centrala fält" så som makroekonomi, ekonometri och ekonomisk teori. Artiklar inom dessa fält beskrivs ofta med ord som rigorös och skarpsinnig till skillnad från arbeten inom hälsoekonomi, utvecklingsekonomi och ekonomisk historia. Vad värre är: av de fem ledande ekonomitidskrifterna, som avgör människors karriärer och ekonomiämnets utveckling världen över, utges fyra i USA och två av dem är knutna till universitet – *Quarterly Journal of Economics* till Harvard och *Journal of Political Economy* till Chicago – där redaktörerna har enorm makt och bara ansvarar inför sina egna institutionskolleger.

Föga förvånande ägnar Deaton ett kapitel åt Nobelpriset i ekonomi. Han tar upp Avner Offers och Gabriel Söderbergs teori i *The Nobel Factor* (recenserad av underdecknad i *Axess* nr 1/2017) om att Per Åsbrink och Assar Lindbeck hittade på priset för att underblåsa marknadsvänlig politik. Han noterar att priset 1974 räddade Friedrich von Hayek från glömskan: "Om någon hade frågat mig, runt 1970, hade jag svarat att han sannolikt var död." Deaton nöjer sig emellertid med att konstatera att priset på senare år "har gått både till höger och vänster, och det är svårt att urskilja ett systematiskt mönster".

Hur är det då att tilldelas ett Nobelpris? Så här låter Deatons svar: "Jag tänker ofta på historien om hunden som gillade att jaga bussar men inte hade en aning om hur det skulle vara att fånga en. Nobelpriset är inte bara att fånga bussen utan att bli överkörd av den. Om och om igen." Deaton är förstås trots detta mycket glad för sitt pris och menar att Nobelceremonin för svenskar är vad Oscarsgalan är för amerikaner. (Själv brukar jag titta på den senare men inte på den förra.)

Mot slutet ställer Deaton frågan om ekonomerna har knäckt ekonomin. Vad han har i åtanke är finanskrisen 2008 och den stora recessionen. Hans svar är att ekonomerna inte orsakade krisen men att de bär en del av ansvaret genom "sin besinningslösa entusiasm för markna-

der i allmänhet och finansmarknader i synnerhet".

Deatons bild av ekonomerna är kluven. Han understryker deras oenighet och otillförlitlighet: "Närhelst några hundra ekonomer skriver under ett upprop till stöd för en politik kommer några hundra andra ekonomer inom några dagar att fördöma det. Vi sveper oss ofta i en mantel av policyexpertis för vilken vi inte är kvalificerade, med förutsägbara katastrofala resultat som följd." Men samtidigt: "Många ekonomer har väl utvecklade etiska system och en känsla för rättvisa. Många oroar sig över ojämlikhet. De arbetar för att förstå världen bättre och gör allvarliga försök att tolka bevisen objektivt, att få analysen rätt. Detta är ekonomer som ändrar sig under arbetets gång, vilkas upptäckter ofta förvånar dem, och vilkas empiriska resultat inte kan förutsägas uti-

"Trump är förvisso demokratins dödgrävare, men vilken annan politiker har under folkligt jubel gett den billigaste formen av kapitalism, marknadsgycklet, ett så tydligt ansikte?"

från deras politiska övertygelser."

Deaton är, liksom många av sina kolleger, inte marknadsliberal, men anklagar många av sina kolleger för att vara marknadsliberala. Om den amerikanska marknadsekonomin tycker han inte: "Amerikansk demokratisk kapitalism som den för närvarande utövas tjänar bara en mindre del av befolkningen, och majoriteten är inte tillfreds med vare sig demokratin eller kapitalismen." Med tanke på Trumps ställning i USA kan man ifrågasätta Deatons omdöme. Trump är förvisso demokratins dödgrävare, men vilken annan politiker har under folkligt jubel gett den billigaste formen av kapitalism, marknadsgycklet, ett så tydligt ansikte?

Ekonomiämnet gick, anser Deaton, vilse när Lionel Robbins på 1930-talet definierade det som allokering av knappa resurser med alternativa användningar. Utgångspunkten borde vara och var före Robbins, menar Deaton, studiet av

mänsklig välfärd. Enligt Keynes var politikens uppgift att kombinera effektivitet, rättvisa och frihet. Enligt Deaton har tonvikten på effektivitet tagit över.

Deaton är som sagt ingen marknadsliberal. Hans slutliga recept är en politik som omfördelar inkomster på marknaden, inte genom skatter efter utfallet på marknaden. Det handlar om att gynna fackföreningar, kontrollera invandring, använda tullar, skydda arbetstillfällen, bedriva industripolitik och så vidare. Har inte det receptet prövats i Argentina? Och i England före Thatcher?

Det är nöjsamt att läsa Deaton, oavsett om man delar hans ekonomiskpolitiska hållning eller inte, främst för hans förmåga att med elegans och humor behandla stora välfärdsfrågor kopplade till personliga erfarenheter. Hans bok är emellanåt en ögonöppnare och ett bevis på att ett gott skratt förlänger munnen. Det märks dock genom en del överlappningar och upprepningar att de olika kapitlen ursprungligen tillkommit som artiklar.

Hur kan man få en av Deaton oberoende bedömning av betydelsen av Deaton och de teman, kolleger och studier han lyfter fram? En variant är att gå till *The Penguin History of Economics* av Roger Backhouse. Denna doktrinhistoriska översikt, som sträcker sig från antiken till våra dagar, har 20 år på nacken och är något av en klassiker. Den har nu kommit i en uppdaterad upplaga med ett nyskrivet kapitel om utvecklingen på 2000-talet. Kapitlet fokuserar på de frågor som utgör 2000-talets

största utmaningar: globalisering, ojämlikhet, finanskris och miljö.

Backhouse börjar sitt nyskrivna kapitel med att, liksom Deaton, lyfta fram Cards och Kruegers studie om minimilönsens effekt på sysselsättningen. Den fick stor uppmärksamhet dels för att den var lätt att förstå, dels för att vissa ekonomer, såsom Buchanan, "hade starka ideologiska invändningar mot ett sådant resultat". Backhouse avhandlar därefter fattigdoms temat och lyfter fram studien av Deaton och Case om "död genom förtvivlan" och deras förlitan på statistiska trender istället för experiment.

Backhouse noterar att ekonomiämnets teoretiska kärna har försvagats och att tillämpade studier stärkt sin ställning. Han citerar ett uttalande av Deaton från 2007 om att "den typiska avhandlingen idag [jämfört med 1980-talet] använder lite eller ingen teori, mycket enklare eko-

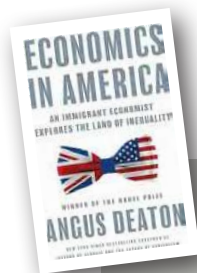
nometri och hundratusentals observationer”. Det blir därmed svårare att få en överblick av ämnet. Backhouses lösning blir alltså att fokusera på arbeten som tar itu med vår tids största utmaningar.

Joseph Schumpeters sekelgamla förhoppning om att de vetenskapliga metodernas utveckling kommer att göra ekonomiämnet okontroversiellt har inte infriats, vilket enligt Backhouse demonstreras av reaktionerna på Cards & Kruegers studie av minimilön och Thomas Pikettys och Deatons & Cases studier av ojämlikhet. Ekonomiämnet påverkas av samma tendenser som samhället i övrigt. Det gäller att synas och bli citerad och det blir man genom att vara konfrontativ: ”Att avsluta en kontrovers producerar inte nödvändigtvis lika många citat även om det kan vara en mer betydande prestation.”

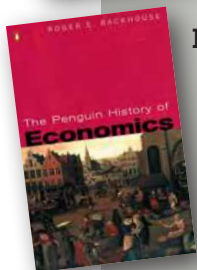
Utifrån Backhouse kan man för övrigt få en uppfattning om svenska ekonomers relativa betydelse genom tiderna. De upp- tar fem av bokens 419 textsidor, alltså 1,2 procent av utrymmet. Av dessa fem sidor ägnas tre åt Knut Wicksell, en åt Stockholmskolan och en halv åt Gustav Cassel. Om man, vilket förefaller rimligare, sätter de 300 sidorna från och med Adam Smiths *Wealth of Nations* i nämnaren upp- tar svenskarna 1,7 procent. Nästan allt som faller under ’economics’ har produ- cerats i västvärlden. Sveriges befolkning utgjorde för hundra år sedan en knapp procent av västvärldens (USA:s och Euro- pas) befolkning och andelen är densam- ma idag. Svenska ekonomer har alltså bidragit till ekonomiämnet en aning mer än vad man skulle kunna förvänta sig uti- från storleken på dess befolkning. De fles- ta svenska bedömare hade nog räknat

med ett betydligt större bidrag än så. Inget konstigt med det. Vi är ju hemmablinda litet till mans. ✿

Benny Carlson

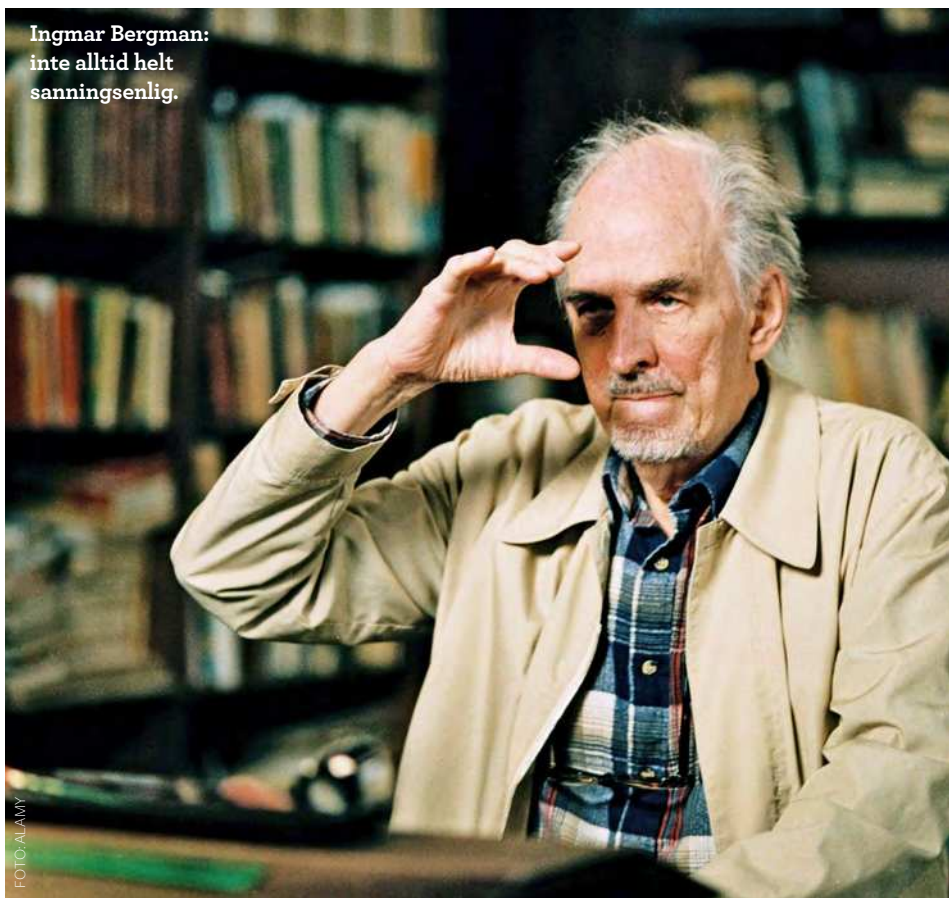

ECONOMICS IN AMERICA
AN IMMIGRANT
ECONOMIST
EXPLORES THE LAND
OF INEQUALITY
ANGUS DEATON
Princeton University
Press 2023

**THE PENGUIN
HISTORY OF
ECONOMICS**
ROGER E BACKHAUSE
Penguin 2023

Ingmar Bergman:
inte alltid helt
sanningsenlig.

En sång- och dansman?

FILM

I Svenska Filminstitutets biblio- tek finns det fler än 70 böcker som handlar om Ingmar Bergman och hans filmer, på en mängd olika språk och från de flesta världsdelar. Det är redan en enorm mängd och den fort- sätter att växa. Förmodligen har ing- en läst allt som hittills har publice- rats (jag själv har läst alltför många av dessa titlar men verkligen inte allt), men trots det kommer det varje år nya böcker. Härommånaden publicerades, till exempel, *God and the Devil. The Life and Work of Ingmar Bergman* av Peter Cowie, framträdande filmkritiker och Bergmanforskare sedan många decen- nier.

Boken är tekniskt välskriven och lättläst; för den som inte är bekant med Bergmans liv och leverne är det en bra introduktion som inte kräver några förkunskaper. Den är ur ett per- spektiv en föredömlig bok. Det föll sig

så att jag läste den parallellt med en annan biografi, *Ridley Scott. A Biogra- phy* (2019), skriven av Vincent LoBrut- to, och det blev en naturlig jämförel- se. Till strukturen är de identiska, en kronologisk berättelse om respekti- ve regissörs kreativa liv, med återkom- mande inslag om kvinnor och famil- jen. Skillnaden är språket. Cowie kan skriva, språket rinner med samma lätt- het som finkornig sand mellan fingrar- na, medan LoBruttos språk ständigt klumpar sig och fastnar. Cowies bok är njutbar att läsa och har uppenbarli- gen en redaktör, medan LoBruttos bok verkar ha publicerats utan att någon har läst texten först.

Den är andra gången Peter Cowie skrivit en biografi om Bergman. För drygt 40 år sedan publicerades *Ingmar Bergman. A Critical Biography*. Då var det något nytt och spännan- de, en biografi på engelska, och boken har förblivit i tryck sedan dess, läst och omläst. Men under de fyra decen- nier som har passerat sedan dess har

>>

det utgivna materialet med tema Bergman formligen exploderat: artiklar, essäer, böcker, konferenser, filmer. I princip inget av detta syns det några spår av i Cowies nya bok, som i hög grad är en upprepning av den tidigare boken, men det är mindre filmanalys och mer biografi. Därtill tillkommer förstås åren efter 1982, då den tidigare boken kom ut, även om denna period avverkas i rasande fart. Den uppenbara frågan är därför vad syftet egentligen är med den här boken, varför Cowie kände att den behövdes. Inte minst med tanke på att det har skrivits andra biografier de senaste åren, där Geoffrey Macnabs *Ingmar Bergman. The Life and Films of the Last Great European Director* från 2009 nog är den som mest påminner om Cowies bok. På svenska finns Mikael Timms ambitiösa biografi *Lusten och dämonerna. Boken om Bergman* från 2008. För en överblick av rådande forskningsläge finns exempelvis Ing-

"Bergman ägnade många månader åt Glada änkan-projektet, inklusive författandet av ett komplett manus, och var fullt inställd på att göra ett enormt påkostat praktverk."

tiv gestaltning är inte någon större skillnad på hans filmer, pjäser, artiklar, intervjuer, böcker eller memoarer, de är alla delar av ett konstnärligt projekt där vad som är sant eller historiskt korrekt inte är särskilt viktigt för honom. Bergmans eget liv var något han konstnärligt omformade varje gång han uttalade sig om det.

Det innebär att du inte kan använda honom som en källa när du ska skriva om hans liv. Tyvärr gör alltför många det i alla fall, och Peter Cowie är inget undantag. Han nämner den utmaningen i förordet, men sedan är det som om han glömmert bort sin egen brasklapp. Boken inne-

serna. På sidan 133 skriver han till exempel "For most of those who lived and worked in Malmö during the 1950s, *Peer Gynt*, which opened on 8 March 1957, was Bergman's finest production." Hur kan Cowie veta det? (Det finns ingen referens.) Är det för övrigt sannolikt att "most of those who lived and worked in Malmö" ens såg pjäsen? Jag förnekar inte att Bergman var populär både bland publik och kritiker, men det är inte samma sak.

Cowie hävdar att *Gycklarnas afton* (1953) fick ett mycket frostigt bemötande från svenska kritiker vid premiären. Han är inte ensam om att hävda att den filmen generellt sågades, men det stämmer inte. Många tongivande kritiker – som Nils Beyer, Mauritz Edström, Carl Björkman och Harry Schein – tyckte mycket om filmen. Vissa menade att det var årets bästa svenska film och Bergmans dittills bästa. Jag vet inte varifrån myten om dess negativa bemötande kommer, men det är och förblir en myt. Naturligtvis fick filmen ett blandat bemötande, den älskades inte av alla, men så är det för de flesta filmer och inte anmärkningsvärt. Det är över lag vanskligt att generalisera vad "kritikerna" tyckte, eftersom det alltid bara är en liten begränsad del av alla kritiker som det fortfarande refereras till idag. De flesta kritikers omdömen har sedan länge glömts bort eller negligerats.

Med tanke på den oöverskådliga mängd texter och dokumentärer om Bergman som gjorts är det lätt att få intrycket att allt som är värt att sägas om hans liv och hans konstnärliga verksamhet redan är sagt. Men det tycker jag inte, och därför är det också tråkigt att Cowie inte kommer med något nytt. Något som det verkligen är på tiden att någon analyserar och diskuterar är Bergmans relation till amerikansk film. Han placeras av förståeliga skäl in i ett uteslutande europeiskt perspektiv, som en länk i kedjan av filmkonstnärer från Victor Sjöström, via Marcel Carné, och vidare till samtida regissörer som Federico Fellini och senare Rainer Werner Fassbinder. Ofta nämns också Akira Kurosawa som en av få filmskapare utanför Europa. Men som den cineast Bergman var älskade han även amerikansk film, och både han själv och andra har vittnat om hur de såg på Hollywoodfilm på 1930- och 1940-talen för att lära sig hantverket.

Gycklarnas afton:
blandat mottagande.

mar Bergman at the Crossroads, en antologi från 2022 med Maaret Koskinen och Louise Wallenberg som redaktörer.

Men det finns förmodligen ändå en marknad för Cowies bok, och, som sagt, för den som inte redan är bekant med Bergmans liv och verk är det en bra introduktion. Den ska nog bäst betraktas som en redigerad nytugåva av hans tidigare bok. Men jag har också en del reservationer av annan art än att den inte tillför något nytt.

Efter att ha spenderat drygt 15 år med att studera och skriva om Ingmar Bergman har jag lärt mig att du aldrig ska tro på vad Bergman säger. När det gäller krea-

håller många citat från Bergmans artiklar, memoarer, arbetsböcker och intervjuer, där Cowie förefaller okritiskt acceptera vad Bergman skriver eller säger. Bergmans relation till verkligheten gör att hans utsagor om sina filmer, sina föräldrar, sin barndom, och vad det än må vara inte bara är opålitligt utan också ofta motsägelsefullt, och det drabbar Cowies bok också.

Ett annat problem med boken gäller Cowies behandling av Bergmans teaterproduktioner på 1940- och 1950-talen. Han beskriver dem som om han själv hade sett dem, men det kan han inte ha gjort eftersom han är för ung för det. Han tror sig också veta hur andra uppfattade pjä-

När Bergman har listat sina favoriter återfinns där till exempel Billy Wilder. Men ännu har jag inte sett några försök att undersöka influenser och referenser i Bergmans egna verk till filmer av Wilder, eller till Michael Curtiz, Raoul Walsh och andra. Curtiz är en av filmhistoriens främsta stilister, i både svartvitt och färg, och det finns likheter mellan hans bildskapande och Bergmans. Robin Wood har i sin analys av Bergmans filmer (publicerad 1969) liknat Bergmans skådespelarregi med George Cukors, men utan att fördjupa sig i det. Likaså fattas det fortfarande genomgripande analyser av Bergman och hans samtida regissörer i Sverige. Han påverkade dem, och påverkades av dem, och samarbetade med flera av dem, inte minst Hasse Ekman och Gustaf Molander. Om det finns det mycket att säga, men det har ännu inte gjorts på något genomgripande plan, förutom till viss del av Hasse Ekman.

Bergmans ovan nämnda vana att kreativt omgestalta sin historia och sitt privatliv är något som förtjänar en egen avhandling. Som exempel kan vi ta hans påstådda nazistsympatier. De fortsätter att väcka uppmärksamhet och ilska, trots att den enda källa vi har till dessa sympatier är Bergman själv, främst hans memoarer *Laterna magica* från 1987. Det finns dock ingen anledning att förutsätta att han är mer sanningsenlig rörande nazismen än något annat. Han skriver, till exempel, att han var på studentutbyte i Tyskland sommaren 1934, knappt 16 år gammal. Men det var i själva verket 1936, när han var 18, som han var där. Han bodde hos en familj som var aktiva nazister, och Bergman hävdar att han tjuvades av nazismen och av Hitler, och att han fortsatte sympatisera med denna lära under flera år. Men bortsett från Bergmans egna utsagor finns det inga belägg för det, i alla fall inte än så länge, men däremot finns det många belägg för att han inte var nazist, med tanke på vad han själv skrev under de åren, dem han umgicks med, de manus han skrev och de pjäser han satte upp. Hans version av *Macbeth* från 1944 hyllades av kritikerna för dess antinazistiska budskap och föregående år satte Bergman upp *Niels Ebbsen*, en antinazistisk pjäs av dansken Kaj Munk, annars mest känd för *Ordet*. Därtill hjälpte hans far folk att fly från nazisterna och 1939 flyttade en halvjudisk pojke, som flytt från Tyskland, in hos familjen Bergman.

Men att framställa sig själv som nazistsympatisör i memoarerna är naturligtvis oemotståndligt för en person med Bergmans dramatiska läggning. Jag säger

inte att den 18-åriga Bergman inte blev förförd den där sommaren, så kan det ha varit, men hur starkt det var och om detta vurmande ens fortsatte efter hemkomsten är inte något vi känner till. Det vore intressant med en utförlig genomgång som klargör huruvida det faktiskt finns något exempel på att Bergman gett uttryck för nazistsympatier då, under 1930- och 1940-talen. Än har inget sådant framkommit, men om det gjorde det vore det mer relevant för diskussionen än vad han själv påstår över 40 år senare i *Laterna magica*.

I sin bok ägnar Cowie flera sidor åt ett av Bergmans filmprojekt som aldrig blev av, en filmatisering av *Glada änkan* med Barbra Streisand i huvudrollen. De två hade lärt känna varandra när Bergman spelade in *Beröringen* (1971) på Gotland, där Streisands dåvarande man Elliott Gould spelade en huvudroll. Bergman ägnade många månader åt *Glada änkan*-projektet, inklusive författandet av ett komplett manus, och var fullt inställd på att göra ett enormt påkostat praktverk. Det är oklart varför filmen aldrig spelades in. (Bergman hade tidigare satt upp pjäsen på Malmö stadsteater 1954.)

Det här projektet brukar göra folk förvånade eller exalterade när de får höra talas om det, eftersom det ligger långt från standardbilden av Bergman som hård, mörk och tragisk. Men komedin, cirkusen, folklustspelet har alltid varit en del av Bergman, fast den delen av honom är ytterligare en aspekt som har glömts bort, trots att *Sommarnattens leende* (1955) är en av hans mest kända filmer. Personligen finner jag det fascinerande att han 1971 satte upp pjäsen *Show på Dramatan* som handlade om den amerikanska ståuppkomikern Lenny Bruce, skriven av Lars Forssell. Allan Edwall spelade huvudrollen, och vid sidan av honom medverkade Harriet Andersson och en lång rad av Bergmans vanliga skådespelare. Det är svårt

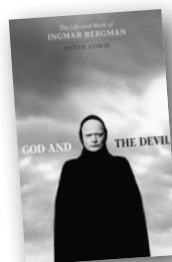
Love in the Afternoon: Billy Wilder var en influens. FOTO: ALAMY

att skriva om teateruppsättningar långt i efterhand, eftersom de inte finns bevarade, men jag väntar fortfarande på en bok som handlar om Bergmans humor, på scen och på film, och förhållande till komiker och komedin.

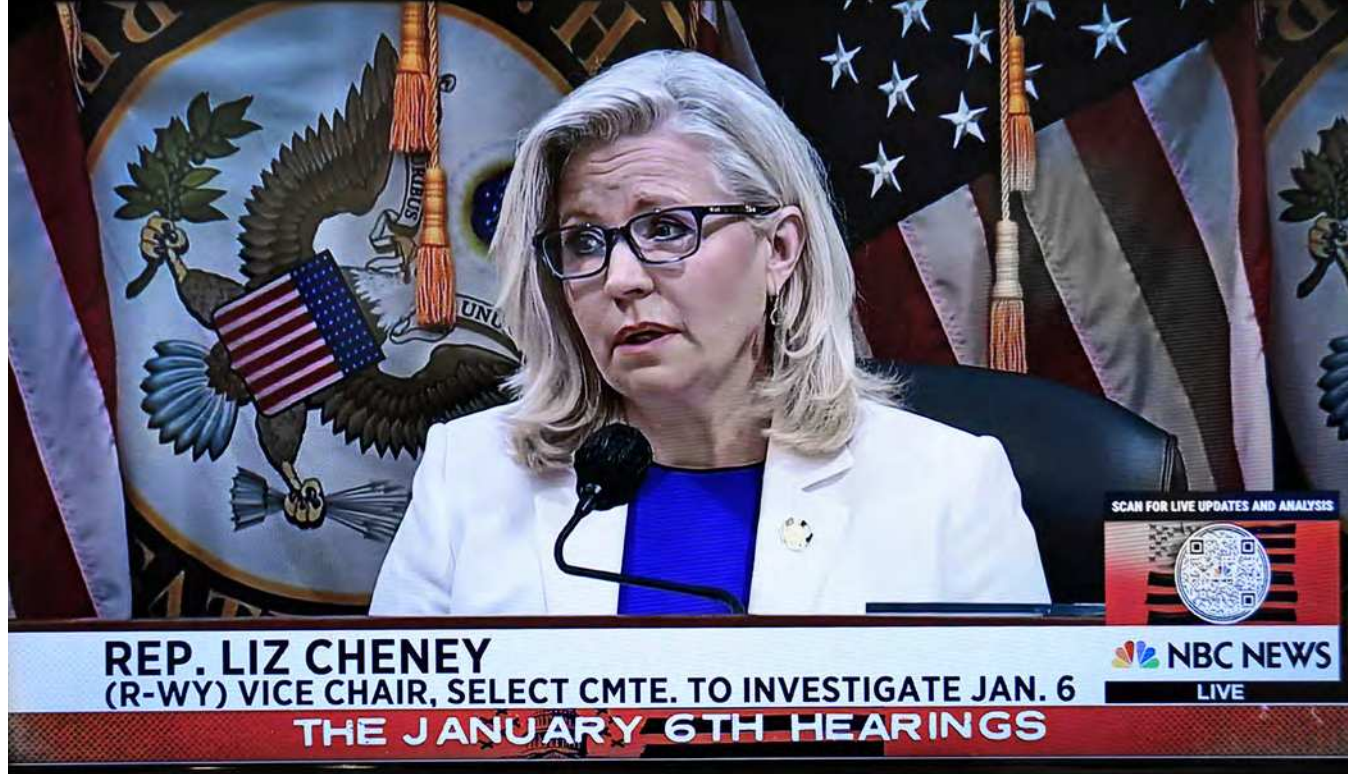
Även om det fortfarande finns mycket kvar att säga om Bergman är jag alltså jämt kluven till idén om fler böcker. Det finns till exempel så många andra stora filmskapare det inte skrivits om i modern tid. Det mest framträdande exemplet skulle jag hävda är F W Murnau, en av stumfilmserans främsta regissörer och en av de mest inflytelserika filmkonstnärer överhuvudtaget. Det har inte kommit en enda bok om honom på engelska sedan Lotte Eisners *Murnau*, ursprungligen från 1964, gavs ut i engelsk översättning 1973.

Men samtidigt är det imponerande hur Bergman alltså fortsätter att intressera, engagera och influera filmskapare, konstnärer, författare, studenter och filmvetare. Bland filmskapare är det nog bara Alfred Hitchcock som i det avseendet är jämförbar med Bergman. Som en av 1900-talets största och viktigaste konstnärer är det bara att acceptera att det fortsätter att komma fler böcker om honom under överskådlig framtid. ✨

Fredrik Gustafsson

GOD AND THE DEVIL
THE LIFE AND WORK
OF INGMAR BERGMAN
PETER COWIE
Faber & Faber 2023

Liz Cheney: anständig människa.

FOTO: ALAMY

Olämplig för allt?

POLITIK

Arets amerikanska presidentval ser i skrivande stund ut att bli en upp-
repning av det 2020; samma upp-
sättning kandidater som då, fast nu fyra år
äldre och i den sittande president Bidens
fall betydligt skröpligare.

Hans sannolike motkandidat, Donald
Trump, verkar däremot oroväckande pigg
och energisk. Han får än en gång som en
stormvind genom partiets primärval, där
bara en motkandidat nu återstår, hans tidi-
gare FN-ambassadör och förra guvernören
i South Carolina, Nikki Haley.

Hennes chanser ser inte särskilt lysande
ut den här gången, men hon är inte typen
som ger upp i första taget och det hela är
ju som bekant inte heller över förrän den
tjocka tanten har sjungit färdigt.

Med flera decenniers avstånd i ålder
till Trump och Biden har Nikki Haley för-
hoppningsvis framtiden för sig. Om den
amerikanska demokratin överlever årets
val, vill säga.

Oavsett utgången av primärvalen är
Nikki Haley ett bevis på att det – fak-
tiskt – fortfarande finns anständigt folk i
det republikanska partiet, politiker som
sätter landets bästa före det egna egot och
som inte har låtit sig förföras av den tidi-
gare presidentens många lögnar och falskarier.

Liz Cheney är ett annat lika strålan-
de exempel på det: den tidigare kongress-
ledamoten från Wyoming, tillika sprung-
en ur republikansk adel som dotter av tidi-
gare vicepresidenten – med mycket mera
– Dick Cheney. Moder Lynne är för sin del
en välkänd konservativ författare och kom-
mentator vid tankesmedjan American
Enterprise Institute.

Alltsedan den 6 januari 2021 är Liz Che-
ney dock mer eller mindre persona non
grata i det egna partiet, i alla fall bland dem
som bär röda MAGA-kepsar och betraktar
ex-president Trumps varje tweet som högs-
ta sanning.

Att läsa hennes nya bok, *Oath and Honor. A Memoir and a Warning*, samtidigt som
den republikanska primärvalssäsongen är
i full gång är inget som rekommenderas för
den som dras med klena nerver.

Den som ändå vågar sig på det – vilket
rekommenderas – belönas med en gedigen
och mycket läsvärd genomgång av en tid
som skakade USA, och världen.

Tillika förfärande aktuell – risken är ju
avsevärd att det inte bara blir en upp-
prepning av uppsättningen presidentkandi-
dater i årets val, utan även av händelser-
na efter förra valet. Då, i början av janua-
ri 2021, när Donald Trump vägrade lämna
Vita huset och uppvisade sina stödtrup-
per att gå bärsärkagång i kongressen. Trots
att det ena juridiska utfallet efter det andra
– i 60 domar av 61, och i den sista, i Penn-
sylvania, var skillnaden så marginell att

den inte påverkade slutresultatet – hade
slagit fast att Joe Biden hade blivit vald till
amerikansk president, vad hans motkandi-
dat än tyckte om den saken.

Samme Trump som inte heller rörde
ett finger för att få stopp på våldet under
stormningen av kongressen, inte heller när
ledamöternas liv var i uppenbar fara, och
hans egna familjemedlemmar och rådgi-
vare bönade och bad honom att uppmana
mobben att avbryta härjningarna och läm-
na Kapitolium.

Aldrig har den amerikanska demokra-
tin varit i större fara än då.

Om detta kan Liz Cheney förtälja, för
hon var nämligen där, vid sin plats i repre-
sentanthuset när tusentals Trumplojala
tog sig in i kongressen och den amerikans-
ka demokratis överlevnad hängde på ett
hår, eller snarare på Mike Pence.

Det var ju han, vicepresidenten, som
hade till uppgift att officiellt bekräfta anta-
let elektorsröster och därmed faststäl-
la valresultatet. En ren formalitet, utan
minsta möjligheter för Pence – eller någon
annan, för den delen – att i efterhand god-
tyckligt ändra på hur väljarna hade lagt
sina röster.

Det var vicepresidenten fullt medveten
om och stod lyckligtvis pall för det enorma
tryck som Trump utsatte honom för. I sis-
ta stund evakuerades Mike Pence och hans
familj från kammaren och undslapp med
en hårsman det öde som mobben hade

i beredskap för vicepresidenten, om de hade lyckats få tag på honom: "Häng Mike Pence!" var ropet som skallade i kongressens korridorer.

I Vita huset tyckte presidenten uppenbarligen att det lät som en god idé.

Som ett led i försöken att kuppa sig till makten fabricerades falska elektorslängder med Trump som segrare, som var tänkta att ersätta de äkta som hade skickats in från delstaterna.

Dessförinnan hade Trump dessutom försökt placera ut sitt eget, inte överdrivet kompetenta, folk på topposterna på Pentagon och justitiedepartementet, och gjort sig av med dem som han inte kunde utgå från var redo att åsidosätta den amerikanska konstitutionen för att han skulle stanna på sin post.

Med andra ord ett rätt klassiskt tillvägagångssätt vid statskupper.

Liz Cheney och hennes kolleger hade viss föräning om vad som i värsta fall kunde vänta den 6 januari av Trumps myckna twittrande dagarna dessförinnan, med uppmaningar i stora bokstäver till MAGA-folket att ta sig från när och fjärran till Washington för att "stoppa stölden" av hans imaginära storseger.

Cheney ingick då i det republikanska ledarskiktet i kongressen, som den tredje högst rankade republikanen i representanthuset. När hon lämnade Wyoming på nyårsdagen 2021 för att bege sig till huvudstaden tog pappa Dick farväl av sin dotter med orden. "Defend the Republic, daughter."

Och det var just det hon gjorde.

Redan under själva attacken på kongressen stod en sak klar för henne: att när denna fasansfulla dag väl var över var det helt nödvändigt att tillsätta en partiöverskridande – *bipartisan* – utredning för att gå till botten med vad som hade hänt, bakgrunden därtill och, inte minst, president Trumps roll däri.

"Som ett led i försöken att kuppa sig till makten hade Trump och hans vänner fabricerat falska elektorslängder, med honom själv som segrare, som var tänkta att ersätta de äkta som hade skickats in från delstaterna."

För det förslaget fick hon först stöd från flera av sina kolleger, även bland vissa i de Trumplojala grupperna i the *Freedom Caucus*, där en del hade direktkontakt med Trump under händelsernas gång. Men den enigheten varade inte länge.

Knappt hade krutröken lagt sig, de sårade plåstrats om och de döda räknats – inklusive två polismän – förrän den republikanske minoritetsledaren i representanthuset, Kevin McCarthy, sprang benen av sig för att träffa Donald Trump i Mar-a-Lago.

Att McCarthy var i topp bland dem som Liz Cheney avsåg i sitt anförande vid den första utfrågningen som hölls av kommittén – med det långa namnet *The Select Committee to Investigate the January 6th Attack on the United States Capitol* – är ingen vild gissning.

"There will be a day when Donald Trump is gone, but your dishonor will remain", förklarade hon bistert i talarstolen.

I undersökningskommittén ingick hon själv som vice ordförande och som en av bara två republikaner tillsammans med Illinoisledamoten Adam Kinzinger. Egentligen hade republikanerna möjlighet att nominera hela fem ledamöter, förutom Cheney, men när inte Kevin McCarthy fick igenom samtliga namn på sin lista – varav ett antal kunde misstänkas för att ha stött kongressattacken – drog han helt sonika tillbaka den. Kvar var bara Cheney och Kinzinger, utsedda direkt av den demokratiska majoritetsledaren Nancy Pelosi.

Det gjorde henne inte direkt mer populär bland partivännerna. Hon röstades också ganska raskt bort av sina

republikanska partikolleger från topposten som ordförande för *The Republican Conference* i representanthuset. Likadant gick det under sommaren 2022 när hon, trots höga odds med tanke på motståndet inom det egna partiet, ändå valde att ställa upp till omval till kongressen. Som vänstaförlorade hon; två år tidigare hade hon vunnit nomineringen med 73 procent av rösterna.

The Select Committee gjorde ett hästjobb – liksom Liz Cheney själv – under sina sammanlagt 18 månader för att få en fullständig bild av vad som hade hänt den där ödesdigra dagen i januari 2021. Tusentals dokument och mängder av förhör genomfördes, allt direktsänt i tv och följt av bortåt 20 miljoner väljare.

Ganska snabbt framkom att det inte var någon plötslig ingivelse från Donald Trumps sida att mobilisera tiotusentals stödtrupper för att marschera till kongressen och där se till att stoppa certifieringen av valresultatet. Tvärtom handlade det om en detaljerad och komplicerad plan i flera steg som han hade jobbat på under lång tid, allt i akt och mening att hålla sig kvar vid presidentmakten. Väl införstådd med den avsevärda risken för dödligt våld som han utsatte både kongressledamöterna och sina egna anhängare för.

För Liz Cheney har hennes ställningstagande för konstitutionen och mot Trump haft kännbara personliga omkostnader. Men det har det varit värt, menar hon. För det avgörande var att få fram budskapet att Donald Trump är, som rubriken på det sista kapitlet i hennes bok lyder, "unfit for any office". Olämplig för varje tänkbart ämbete.

Frågan är om de amerikanska väljarna instämmer vid valurnorna i november. Och vad som händer om de inte gör det, och vad om händer om Donald Trump förlorar, igen. ❄️

Ann-Sofie Dahl

OATH AND HONOR
A MEMOIR AND A WARNING
LIZ CHENEY
Little, Brown and
Company 2023

Den 6 januari 2021: demokratin i fara.

FOTO: TT

Pelargelgon:
självständig
tänkare.

FOTO: ALAMY

Antika intressen

Nobelpriset i litteratur har under de senaste decennierna blivit exklusivt litterärt. Poeter, romanförfattare och en och annan dramatiker verkar vara de enda som tycks komma ifråga när de smakfulla och snillrika damerna och herrarna sammanträder för att utse en pristagare. Men varför inte återknyta till en gammal tradition och leta efter en värdig pristagare till exempel bland filosofer och historiker som Akademien en gång gjorde?

Går man tillräckligt långt tillbaka hittar man bland pristagarna en historiker som Theodor Mommsen och filosofer som Henri Bergson och Bertrand Russell. Att idag ge Nobelpriset i litteratur till en filosof eller historiker vore alltså inte något nytt och radikalt utan en fortsättning av en gammal tradition. Jag tror inte att det hade väckt några protester om man hade belönat en det långa perspektivets historiker som Fernand Braudel eller en visionär antropolog som Claude Lévi-Strauss. Nog hade namn som dessa varit en prydnad för prislistan långt mer än – ja, välj själva. Det är bara att välja och vraka bland ganska så medelmåttiga namn på den listan.

Om Akademien nu för en liten stund höjer sin kollektiva blick från den skönlitterära världen kommer den att hitta många värdiga kandidater som har producerat storartade texter. Dessa har fått oss att bättre förstå den grund vi står på och kanske till och med vart vi är på väg.

Bland filosofer skulle både Martha Nussbaum och Charles Taylor förtjäna ett pris.

Bland historiker är Peter Brown ett starkt namn. Han föddes på Irland, studerade vid bland annat Oxforduniversitetet där han var något så fint som fellow vid All Souls College. Han blev sedermera professor vid Berkeley- och Princetonuniversiteten. Och vid det här laget författare till en lång rad lysande böcker som sammantagna definierar en helt egen epok i historien – senantiken. Det vill säga: tiden från ca 300 till 600, i runda slängar från Augustinus av Hippo till profeten Muhammed. Alltså en tid som tidigare har varit en smula styvmoderligt behandlad av ledande forskare. Historiker av den antika världen började tappa intresset och medeltiden hade ännu inte börjat. Brown och några till skulle fylla tomrummet och visa oss vilken rik och mångfasetterad tid det i själva verket var.

Brown har gjort det på ett sätt som inte bara verkar ha imponerat på hans kolleger, utan på ett sätt som gör honom läsbar för en större läsekrets. I en akademisk värld där specialisering har gått alltför långt för att vanliga läsare ska kunna hänga med, där idealet har blivit att veta nästan allt om nästan ingenting, är Brown ett undantag. Hans perspektiv är enormt – från Irland i väst till Afghanistan i öst.

Hans senaste bok är en av hans mest läsvänliga och läsvärda, men också lite udda: *Journeys of the Mind* är nämligen Browns berättelse om sitt eget liv och då i huvudsak om sitt liv som historiker. En hustru nämns i förbigående ett par gånger. Om han har barn eller inte får vi inte veta. Det privata förblir privat. Det är istället berättelsen om en osannolik karriär som har fört honom från en uppväxt i en ganska modest miljö till den akademiska världens allra högsta höjder.

Hans familj var protestanter. Fadern arbetade länge i Sudan där han såg till att järnvägarna fungerade. Mamman var hemmafru. Man levde ett borgerligt liv utan överflöd, men heller ingen nöd. Den unge Peter var förstås hela tiden medveten om att han som protestant var en outsider i det katolska Irland. Vad han däremot först senare förstod var att hans föräldrar gjorde stora uppoffringar för att se till att han fick bästa tänkbara utbild-

”Pelarhelgonet saknade lojaliteter och band till samhället i övrigt, vilket gav honom en frihet att utan sidoblickar och baktankar följa sitt moraliska rättesnöre.”

ning. Det ledde till universitetet i Oxford, and the rest is history (och det i mer än en bemärkelse).

På den tiden kunde studenter göra litet som de ville fram till den stora examen som Brown naturligtvis klarade med glans och som öppnade portarna till All Souls. Det var nu han skrev den bok som blev hans genombrott: en biografi om kyrkofadern Augustinus som fortfarande efter mer än 50 år är oöverträffad, om än i reviderad form. Man har på senare år hittat brev och predikningar av biskopen av Hippo som kompletterar bilden på ett sätt och gör av den vanligen så stränge och fördömande biskopen till en mer mänsklig gestalt.

Dessa nya fynd visar att han stod mitt i sin tid och dess praktiska angelägenheter. Augustinus bekämpade orättvisor, slavhandlare

och visade till och med då och då tolerans mot olikstänkande.

Denne Augustinus dog 430. Rom hade då skövats av inkräktare. Den klassiska världen låg i spillror. Den mörka medeltiden stod för dörren. Det är i alla fall så många historiker förenklat har beskrivit världen. Inte minst den store Edward Gibbon i sin *Decline and Fall of the Roman Empire*. Brown, som vanligen är generös med beröm när andra historiker kommer på tal, har inte mycket till övers för Gibbon som, menar han, är fördömsfull och endast ser det han har bestämt sig för att se. Där Gibbon såg nedgång och förfall ser Brown förändring och framförallt en förflyttning österut av den europeiska civilisationen och kulturen. I polemik mot Gibbon skriver Brown att ”senantiken markerade inte slutet på en civilisation utan dess förvandling till nya och äventyrliga former som skulle direkt påverka alla kommande århundraden.”

Ytligt sett är det lätt att se hur Gibbon kunde argumentera som han gjorde, men Brown ser djupare än så. En del av hans storhet som historiker ligger i att han alltid ifrågasätter de mest närliggande förklaringarna och då i många fall återupprättar gestalter som har misshandlats eller åtminstone ringaktats av tidigare historiker, ett exempel är pelarhelgonen. De var heliga män, mest berömd är

Augustinus: mildare än sitt rykte.

FOTO: TT

Simeon styliten, som i den syrisk eller egyptiska öknens tillbringade sin tid med att be och meditera på höga pelare. Dessa asketer har vanligen framställts som i bästa fall löjligen figurer, ett fint exempel på religion när den är som mest absurd och världsfrånvänd. Alls inte, menar Brown. Han visade i en rad uppsatser att dessa så ofta hånade gestalter spelade en viktig social roll som rådgivare och medlare i konflikter. De kunde spela just rollen genom sitt utanförskap, de var både bildligt och bokstavligen *au dessus de la mêlée*. De stod bortom och över alla timliga och småaktiga konflikter och intriger. Denna särställning gjorde att de åtnjöt så stort förtroende och anseende att de ofta kunde lösa verkligt knepiga sociala problem. Pelarhelgonet saknade lojaliteter och band till samhället i övrigt, vilket gav honom en frihet att utan sidoblickar och baktankar följa sitt moraliska rättesnöre. De blev oväldiga domare just genom att vara konstiga.

Ett liknande tema dyker upp i Browns >>

”Att besöka små och ibland oansenliga medeltida kyrkor i England eller magnifika katedraler i Frankrike var ett bland många sätt att förstå det förflutna.”

kanske mest uppmärksammade bok *The Body and Society* från 1988. Han skrev om äktenskap och sexualitet bland de tidigaste kristna. Stor uppmärksamhet ägnade han åt det frivilliga celibatet bland män och kvinnor eller avhållsamhet inom äktenskapet. Dessa grupper blir också de ett slags outsiders och präglas av en alldeles egen fromhet. De står utanför konventionella familjer och det ger dem ett slags egen nimbus.

I båda fallen har han lärt sig mycket av etnografer och antropologer, speciellt av E H Evans-Pritchard. Efter fältstudier i bland annat södra Sudan visade Evans-Pritchard att sedvänjor som ur ett snävt västerländskt perspektiv kan te sig obegripliga, absurda och meningslösa ofta fyller viktiga funktioner i det som då kallades primitiva samhällen. Antropologin kom att för Brown bli en viktig hjälpvetenskap.

Ett annat särdrag hos Brown är hans vilja att så att säga rota eller grunda sin historia i konkreta landskap och miljöer. Att besöka små och ibland oansenliga medeltida kyrkor i England eller magnifika katedraler i Frankrike var ett bland många sätt att förstå det förflutna.

Det gäller också antiken och senantiken. Efter ett besök i Iran med dess vidsträckta öknar står det klart för honom att en sådant land, en sådan geografi, skapar en helt annan typ av styre och historia än till exempel små grekiska stadsteater.

Ju längre *Journeys of the Mind* fortskrider, desto mer flyttas Browns intresse österut. Islam börjar intressera honom mer och mer. Istället för att i denna nya religion se något nytt och oförklarligt blir islam en del av senantiken, den hade ju uppstått i samma miljö som judendom och kristendom. Den uppstod inte fix och färdig utan formades i dialog mellan tidiga muslimer, judar och kristna och säkert också andra grupper.

Med denna förskjutning av hans intresse följer intressen för nya språk. Som historiker kan han självfallet de antika och moderna europeiska språken. Hur skulle han annars kunna ha något nytt och intressant att säga? Men inte bara det. Han lär sig persiska och det dröjer inte länge förrän han under en resa i Iran föreläser på det språket. Arabiska och syriska blir nästa lingvistiska anhalter.

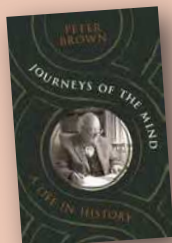
På bokens sista sida berättar han att han vid 87 års ålder stiger upp tidigt, säger sina böner och redan i gryningen börjar studera antika språk, som ge'ez, klassisk etiopiska.

Peter Brown har framlevt hela sitt vuxna liv i akademiska miljöer och det avspeglas naturligtvis. Somliga läsare kanske tycker att det blir lite för mycket av det goda med alla dessa minnen av stora föregångare inom klassiska studier. Brown är generös med sitt beröm av kolleger som Arnaldo Momigliano, Paul Veyne och många andra som idag väl mest är kända inom ganska snäva kretsar. Men det finns undantag. Michel Foucault är det mest kända av dessa undantag. Dessa två vid första anblicken så olika professorer hade ett gemensamt intresse för antikens syn på kroppen och sexualiteten. Foucaults sista böcker var ju *Histoire de la sexualité*, ett verk som hade nära släktskap med Browns *The Body and Society*. Foucault, skriver Brown, var en mästare att närläsa texter, att ur en enda text kunna frammana en hel värld. Men inte bara det: ingen ställde så intelligenta frågor som Foucault. Alla skillnader till trots – eller kanske just tack vare dessa skillnader – tycks Foucault och Brown ha lärt sig mycket av varandra.

Journeys of the Mind kan läsas som en variation av en gammal genre, som en modern bildningsroman om hur en ung man ger sig ut på en jakt efter kunskap och vishet. Men denna gång är det ingen påhittad historia utan en sann berättelse som dessutom är avfattad på sällsynt elegant prosa.

Visst – det rör sig här om en bok som främst vänder sig till en publik med antika och senantika intressen. Men då dessa epoker fortfarande utgör den grund som den västerländska civilisationen vilar på, borde publiken omfatta åtminstone det som finns kvar av den så kallade bildade medelklassen. ✨

Carl Rudbeck

JOURNEYS OF THE MIND
A LIFE IN HISTORY
PETER BROWN
Princeton University
Press 2023

Hjälpen

POLITIK

Varningarna kommer nu från flera håll, och verkligen inte bara från det konservativa: identitetspolitiken, woke eller, som Yascha Mounk kallar det i sin nya bok, ”identitetssyntesen”, hotar först och främst den konstruktiva utvecklingen och möjligheterna till fungerande rättvisa. Istället för att öppna nya vägar för medlemmar av historiskt sett förfördelade grupper permanentar och förstärker fixeringen vid identiteter en uppdelning av medborgarna i alltmer fragmenterade enklaver, vilka strider om makt och positioner i ett nollsummespel som sliter sönder samhället.

Denna utveckling har fått gå längst i USA, men vi ser den också i andra delar av världen, först och främst Storbritannien, men även i Sverige och övriga, främst norra Europa.

Yascha Mounk är professor vid Johns Hopkins-universitetet, skriver regelbundet i bland annat *The Atlantic*

som stjärper

Svarta transpersoner: stark gruppidentitet.

FOTO: ALAMY

och gör sedan flera år den ambitiösa podden *The Good Fight*. Han är både historiskt och teoretiskt bildad och vet hur man för ut kunskaper på ett gediget pedagogiskt sätt, vilket han visar i sin nya bok. *The Identity Trap. A Story of Ideas and Power in Our Time* är både en saklig beskrivning av den teoretiska bakgrunden till vår tids ideologiska urspårning i västvärlden, vidare en förklaring av hur dessa idéer kunde få så snabbt genomslag, och samtidigt ger den ett antal konstruktiva förslag på hur vi ska komma vidare. Han är själv både ideologiskt och inte minst filosofiskt, vilket han särskilt understryker, liberal. Det centrala för honom är yttrandefriheten, den fria debatten och tron på universalism samt att en godartad utveckling är möjlig, om vi tillämpar liberala principer för fri- och rättigheter.

Liksom tidigare ideologier med totalitära anspråk är det just de liberala friheterna som identitetssyntesen utmanar. Mounk väljer att i grund och botten vara optimistisk, vilket också bidrar till att det är givande att läsa hans bok. Det är lätt att bara raljera över identitetssyntesen, välja de dumaste exemplen på woke och få hänskrattarna på sin sida. Sådana böcker finns

numera i massor, men de bidrar inte till någon öppning som kan leda vidare, utan gräver bara ner sig – och oss – djupare i det samtida eländet. Mounk poängterar att det faktiskt finns orättvisor som även kan vara strukturella, och att vi på något sätt måste förhålla oss konstruktivt till dessa. Däremot avfärdar han bestämt identitetssyntesen och, som boks titeln tydligt anger menar han att den är en fälla, inte minst för dem som den var tänkt att hjälpa.

Mounk har verkligen tagit till sig den pedagogiska grundformeln att först säga vad han ska göra, sedan göra det för att därpå recapitulera vad han gjort. Varje avsnitt inleds med en preliminär sammanfattning och avslutas med en punktlista med *key takeaways* som tydliggör hans resonemang. Det är föredömligt. För den som inte tidigare har bekantat sig med dessa frågor är boken en perfekt genomgång. Ingen kommer hädanefter att kunna göra sig dum och försöka vinna debatten om dessa frågor genom att låtsas som om det inte förekommer någon identitetspolitik, att woke inte finns och att det aldrig har skett någon deplattformering.

Å andra sidan kan inte heller de mera

ytliga kritikerna av hela identitetssyntesen nöja sig med att skratta bort saken. Boken inleds med en teoretisk genomgång, varpå följer en förklaring av hur dessa idéer kunde få så brett och snabbt genomslag, varefter han går igenom varför de är skadliga och så avslutningsvis föreslår han en framkomlig väg ut ur fällan. Boken är också full av chockerande, sorgliga, korkade exempel på hur teorierna har lett till vansinniga beslut på alla nivåer i samhället, inte minst i amerikanska skolor där det tydligen har blivit allt vanligare att dela upp eleverna utifrån deras påstådda etniska tillhörighet. Svarta barn med svarta, vita med vita och asiatiska med asiatiska. Redan på denna ytligaste nivå uppstår problem för alla dem som har blandad bakgrund eller som inte identifierar sig som det förväntas. Inte minst många afrikanskamerikanska medborgare är kritiska till att än en gång sorteras bort, även om det denna gång sägs vara för deras egen skull.

Identitetssyntesen bygger på en kombination av franska teoribildningar, inte minst Michel Foucaults, Edward Saids kritik av vad han kallade orientalismen, Gayatri Spivaks och diverse andra postkoloniala och feministiska resonemang.

>>

Mounk understryker att åtminstone vissa av de teoretiker som har fått uppleva hur deras tankar förvandlats till slagord, har reagerat med förskräckelse på både för-
enklingar och på det missbruk dessa har möjliggjort. Kombinationen av postmodernism, postkolonialism och vad som kallas kritisk rasteori är det som, enligt honom, har gett upphov till identitetssyn-
tesen.

Denna teoribildning tycks mer vara grund för en viss typ av aktivism än för verkligt intressanta teoretiska resonemang, av den enkla anledningen att den snarare än någon tes som går att pröva bygger på dogmen att vita per definition är rasister. Andra viktiga beståndsdelar är feministisk ståndpunktsteori och intersektionalism.

Ståndpunktsteorin menar att det inte finns några rena åsikter, ingen direkt väg mellan fakta och sanning, utan vem man är avgör alltid vilken ståndpunkt man intar. Enligt denna teori går det i princip inte att föra sakliga resonemang, för det finns ingen objektivitet och detta gäller inte bara för humanistiska och samhällsvetenskapliga resonemang, utan i de grövsta versionerna även naturvetenskapliga data och matematik. Denna teori, eller vad det nu ska kallas, är själva urkällan till tankarna om att var och en har sin egen sanning, och resultatet av den blir att all forskning, liksom all debatt i politiska frågor, helt bygger på och utgörs av maktkamp.

Intersektionalism handlar i sin tur om att analysera hur olika grunder för diskriminering samspelar, så att vara svart och att vara kvinna skapar dubbla problem. Därtill kan läggas alltifrån olika handikapp till homosexualitet, och så vidare. Däremot verkar det inte gå att vända på steken så att en svart kvinna med överklassbakgrund skulle kunna betraktas som privilegierad i någon mån. Mounk sammanfattar identitetssynthesen i sju punkter: skepsis riktad mot en objektiv sanning; diskursanalys med uttryckligt politiska mål; essentiella identitetskategorier, fast som strategisk utgångspunkt, eftersom raser som sådana inte finns, men de förmodas ändå finnas som sociala konstruktioner och postuleras för att föra antirasistiska resonemang; intersektionalism med utgångspunkten att olika grupper inte kan förstå varandra; samt pessimism vad gäller Västerlandet överhuvudtaget.

De spår av intressanta idéer som kan finnas hos de enskilda teoretikerna, forskarna och filosoferna sköljs bort i den stormflod som identitetssynthesen utgör. Den som sätter sig in i detta kommer inte mer att förvånas då unga aktivister utropar att hela västvärlden måste utplånas och att vita i prin-

cip måste utrotas. Lika litet som man bör förvånas av att det är meningslöst att fråga dem vad som ska ersätta det man utplånar:

Ideologiskt mynnar det hela ut i den mest extrema kollektivism, för vilken ingen är något annat än sin gruppidentitet, samtidigt som avsaknaden av all objektiv sanning löser upp hela världen i grupper som befinner sig i ständig kamp med varandra. Mounk betraktar sig som progressiv liberal, även i filosofisk mening, och det är lätt att förstå hur desperat han blir av detta idékluster som sammantaget lägger grunden för en extremt reaktionär världsbild i vilken universella fri- och rättigheter ersätts av ändlös maktkamp och där den självständiga individen, utgångspunkten för hela vår västerländska syn på rätt, frihet och demokrati, avskaffas; först som idé, sedan även i praktiken. Det är inte oväntat att somliga av de mest extrema

Bleka och blonda: förhoppningsvis anständigt folk ändå.

FOTO: ADOBE STOCK

aktivisterna numera även uppmuntrar vita att se sin hudfärg som sin främsta identitetsmarkör, något som passar som hand i handske för högerextrema identitärer.

Mounks genomgång är tydlig och övertygande, just för att han samtidigt som han är starkt kritisk inte avfärdar de sociala problem som också finns. Det är bara det att han anser att identitetssynthesen snarare än att befria människor kommer att låsa oss, fånga oss i den fälla som gett boken dess namn. Hans genomgång av hur han, med en blinkning till 68-ornas ”långa marsch genom institutionerna” kallar ”den korta marschen genom institutionerna”, har gått till är

”Den som sätter sig in i detta kommer inte mer att förvånas då unga aktivister utropar att hela västvärlden måste utplånas och att vita i princip måste utrotas.”

också mycket intressant, även för att den rent principiellt visar hur idéer i de sociala mediernas tid utvecklas – inte minst genom att förtygligas.

Historiskt sett har detta hänt flera gånger, med darwinismen som ett av de intressantaste och mest ödesdigra exemplen, långt innan sociala medier drev upp tempot och ökade fragmenteringen i offentligheten. Den som vill förstå ideologisk påverkan i vår tid måste undersöka hur flödena ser ut på X (Twitter), Facebook och numera även Instagram och TikTok.

Mounk poängterar emellertid särskilt vilket genomslag identitetssynthesens tankar ursprungligen fick på den numera nedlagda mikrobloggen Tumblr. Den startades 2007, så den tillhör den första generationen sociala medier och den blev snabbt en plattform för tonåringar och ungdomar som experimenterade med sina identiteter. Inte minst blev den en plats där man samlades i olika minoritetsgrupper med de anspråk på särskild tillgång till kunskaper som användarna gjorde utifrån dessa. Ståndpunktsteori och intersektionalism kom att bli centrala företeelser på Tumblr, i sina plattaste popversioner: *Jag vet något du inte ens kan förstå på grund av vem jag är.*

Det blir uppenbart hur lockande en sådan teori är för en redan i sig själv rätt narcissistisk, genomsnittlig tonåring som letar efter enkla och tillfredsställande sätt att förstå världen och bekräfta sig själv. Från 2010 till 2020 exploderade utvecklingen och trots att flertalet åtminstone bland de amerikanska medborgarna, oavsett bakgrund och identitet, är skeptiska till idéerna så har de kommit att genomsyra medier, filmindustrin, popkulturen, akademien och reklamen.

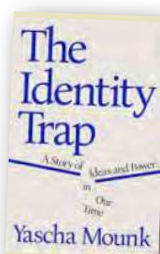
Flera faktorer skyndade på utvecklingen, inte minst Donald Trumps valseger och presidentskap som skapade känslan av att alla måste samarbeta för att motverka honom. I en kultur där det redan var lätt att avfärda kritiker med hänvisning till deras hudfärg, kön, ålder eller läggning blev det i princip omöjligt att överhuvudtaget utöva någon kritik mot identitetssynthesen. Massmedierna kolporterade den för att ge sin publik vad den ville ha, och för såväl administratörer på universiteten som HR-avdelningarna i förvaltningar och företag fyllde den dessutom den välkomna funktionen att skapa större behov av byråkrater, kontrollanter och kommunikatörer. Det är inte en slump att dessa avdelningar har

vuxit mångfald mer än andra verksamheter de senaste tio åren. För en byråkrat är det välkommet med nya behov av att väga, mäta och räkna som ger flera av dem uppgifter i organisationerna – och ytliga identitetsegenskaper som hudfärg och kön är mera lättkontrollerade kategorier än intellektuella olikheter, kulturella intressen eller ideologiska hemvisiter och annat som dessutom kan förändras under en livstid.

Både som historieskrivning om vår samtids viktigaste ideologi och på ett principiellt plan är boken högst intressant, då den så tydligt framställer hur ett idékomplex kan förtylligas och förenklas för masskonsumtion genom medier och hur idéer påverkar utvecklingen. I detta ligger inte bara en historisk skildring av den nära samtiden utan en varning för framtiden: idéer och teorier kan verkligen få inflytande på verkligheten, och det gäller inte bara identitetssyntesens påståenden, utan även andra tankesystem, hur osammanhängande, ytliga eller ogenomtänkta de än må vara. Idéer kan vara farliga, men farligast av allt är idéer som utdelfinierar kritik, vilket är själva kärnan i varför identitetssyntesen är så destruktiv.

Det finns mycket att tillägga och diskutera vad gäller den liberala universalismen, vilken är ett fint ideal i teorin, men där fastnar Mounk i teorin utan att riktigt gå in på det problematiska inte bara i dessa utan i alla universalistiska anspråk (som jag skrev om i *Axess* nr 9/2019). Liberalismen har under detta sekel visat sig ha stora svagheter (som jag redogör för i en understreckare i *Svenska Dagbladet* (9/12 -19), vilket absolut inte innebär att den kan avfärdas. Däremot gäller det att hantera dessa anspråk med samma sakliga (själv-)kritik och pragmatiska syn på vad som är önskvärt respektive vad som är möjligt som Mounk efterlyser i relation till identitetssyntesen. Viktigast av allt just nu är att vi återskapar möjligheterna till fruktbara möten och samtal inom vetenskap, medier och politik. Mounks bok ger nödvändig kunskap som rätt använd kan hjälpa oss att komma ur fällan. ✨

Torbjörn Elensky

THE IDENTITY TRAP
A STORY OF IDEAS AND
POWER IN OUR TIME
YASCHA MOUNK
Penguin 2023

Fira ditt fiasko!

LEDARSKAP

När jag doktorerade fick jag ett penisben från en tvättbjörn som gåva av min handledare, professor Birgitta Tullberg. Detta kan verka som en udda present, särskilt som jag aldrig har publicerat någon studie om just penisben. Men bakom denna gåva låg en djupare mening. Jag och en kollega hade tillbringat flera månader med att samla och analysera data om penisben hos däggdjur. Vårt arbete resulterade i det mest ointressanta av resultat – vi kunde varken stödja eller avfärda vår hypotes. Projektet avslutades. Experten på området – professor Alan Dixon [sic] – visade sig ha rätt.

Hur lär man sig från ett sådant kapi-

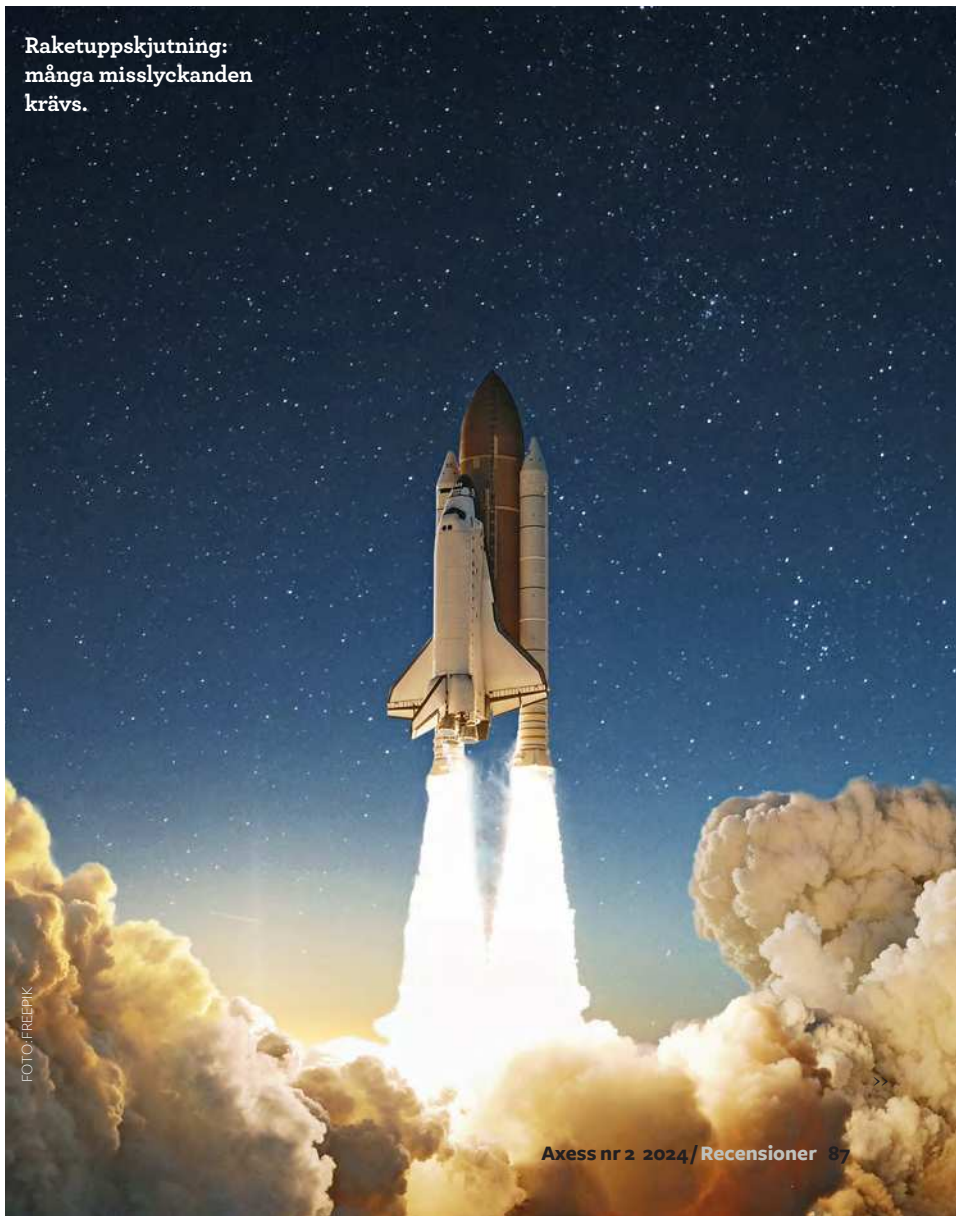
talt misslyckande? Min handledare visste värdet av att uppmuntra fritt och systematiskt tänkande, en process som är kärnan i all god forskning. Har man en hypotes bör man fördjupa sig i ämnet, samla in data och utföra de analyser som behövs för att testa hypotesen. Ibland blir resultaten inte som man trodde – det är en del av forskningens natur.

Det min handledare fann värdigt att fira var vår vilja och förmåga att utforska ett helt nytt område och driva ett projekt till dess avslutning. Resultatet var sekundärt, det var vägen som var mödan värd. Vi hade forskat.

Tyvärr tenderar många forskare att hålla sig till välbekanta frågeställningar, vilket gör att uppmuntran av att utforska nya frågor blir än viktigare. Det är en lärdom jag sedan dess all-

>>

Raketuppskjutning:
många misslyckanden
krävs.

tid försökt att bära med mig från hennes handledning: Våga misslyckas!

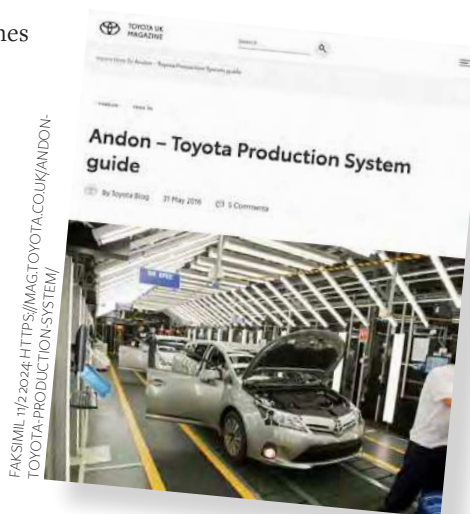
Amy Edmondson, professor vid Harvard Business School, är expert på misslyckanden – något hon skriver om i sin bok *Right Kind of Wrong. Why Learning to Fail Can Teach Us to Thrive*. Men det handlar inte bara om att misslyckas, påpekar Edmondson, det handlar om att *misslyckas rätt*. Hur gör man det? Och vad innebär det, mer specifikt?

Boken utmanar den mer intuitivt attraktiva förståelsen att det är framgång som är det enda godtagbara utfallet. Edmondson lyfter fram misslyckandets värde som en kraftfull källa till lärande och personlig utveckling. Grundidén är att förstå och omfamna att misslyckanden inte bara är viktiga för individuell tillväxt, utan också för att främja en hälsosam arbetsmiljö och samhället i stort. Edmondson argumenterar övertygande för att misslyckanden, när de hanteras korrekt, är katalysatorer för innovation och kreativitet. Genom att skapa en kultur där misslyckanden uppmuntras som de tillfällen till lärande som de är, kan organisationer frigöra sina medarbetares fulla potential.

Edmondson skiljer mellan grundläggande, komplexa och intelligenta misslyckanden. Lärdomar från dessa olika typer av misslyckanden skiljer sig, liksom hur man ska hantera dem.

Grundläggande misslyckanden är misslyckanden som uppstår från brister i utförandet av rutinemässiga processer, där de förväntade resultaten är välkända och standardiserade. Grundläggande misslyckanden är ofta resultatet av slarv, ouppmärksamhet, eller brist på färdighet eller förmåga. Ett typiskt exempel är någon som krockar för att forskaren fipplar med sin mobiltelefon. Sådana misslyckanden går alla i stort sett att undvika och pekar ofta på behovet av bättre utbildning, tydligare instruktioner, eller förbättrade processer. Det kan vara oerhört viktigt att identifiera och rätta till sådana fel för att upprätthålla effektivitet och kvalitet i arbetsflöden.

Komplexa misslyckanden uppstår i situationer där arbetsprocessen innefattar många variabler och där interaktionerna mellan dessa variabler inte helt går att förstå eller förutsäga. Komplexa misslyckanden är ofta karakteristiska för situationer där team måste navigera i okända eller föränderliga miljöer. Ett exempel är de teknikerteam som bygger rymdraketer. Den här sortens misslyckanden kan inte alltid förutses eller undvikas, eftersom de ofta beror på systemets inneboende osäkerhet och

Andon Cord: vem som helst får stoppa produktionen.

komplexitet. Att lära av komplexa misslyckanden innebär att förbättra systemdesign och beslutsprocesser, samt att främja en kultur av ständigt lärande och anpassning.

Intelligenta misslyckanden är de mest innovativa – den ”finaste” sortens misslyckanden, om man säger så – och den sortens misslyckanden man verkligen kan lära sig av. Intelligenta misslyckanden uppstår när man utforskar nya områden eller experimenterar med nya idéer där utfallet är okänt. För att det ska bli verkligt lärorikt måste de vara hypotesdrivna och målinriktade. Dessa misslyckanden bör inte alls ses som negativa utan snarare som oundgängliga och värdefulla delar av lärande- och upptäcktsprocessen. De uppmanar till experiment och den typen av risktagande som är avgörande för innovation och kreativ problemlösning. I miljöer där intelligenta

”Våga misslyckas. Uppmuntra andra att våga misslyckas. Gör fel – rätt.”

misslyckanden uppmuntras och värderas kan individer och organisationer dra nytta av djärva idéer och upptäckter som annars skulle ha varit omöjliga.

Det är av den här sista anledningen som jag fick ett penisben av min handledare. Jag och min kollega hade vågat språnget ut i det okända, in i ett fält vi inte visste något om, och lyckades på bara några månader sätta oss in i det tillräckligt mycket för att kunna testa en vetenskaplig hypotes. Lärdomen från detta var verkligen inte att vi misslyckats, utan att vi lärt oss att forska. Fast vi har tyvärr ingenting i resultatväg att visa upp för vårt arbete (förutom mitt penisben), vilket är typiskt och varför uppmuntran och firande är så viktigt.

En av bokens styrkor är dess förmåga att väva samman teoretiska insikter med praktiska exempel. Edmondson använder fallstudier från flera olika sammanhang och organisationer – från sjukvården till rymdindustrin – för att illustrera hur en positiv syn på misslyckanden kan omvandla utmaningar till framgångar. Dessa berättelser ger konkreta exempel på hur ledare och team kan skapa en miljö där rädslan för misslyckande inte hämmar innovation och risktagande.

Ett exempel är det berömda *Andon Cord* som Toyota införde i sina bilfabriker. Det är i sin konstruktion enormt enkelt: bara ett rep som när det dras stoppar allt arbete på monteringslinjen om ingen arbetsledare tillåter arbetet att fortsätta. Det mest revolutionerande vid tiden var att vem som helst hade rätt att dra i linan när som helst.

Toyota ansåg att anställda inte bara hade rätt, utan skyldighet att dra i linan om de upptäckte ett problem med produktionen. När linan drogs skulle en arbetsledare omedelbart undersöka problemet. Det kan låta improkutivt, men Toyota insåg att problem på monteringslinjen kunde skapa stora komplikationer om de ignorerades. Systemet med Andon Cord var ett effektivt sätt att stoppa och hantera tillverkningsproblem vid källan. Var inte rädd för fel, var budskapet – de uppstår hela tiden. Bara se till att korrigera dem. Liknande system används numera i många organisationer i olika sammanhang.

För att uppmuntra till kreativa intelligenta misslyckanden understryker Edmondson vikten av psykologisk trygghet, ett begrepp hon har forskat om i många år. Psykologisk trygghet är

idén att skapa en arbetsmiljö där människor känner sig säkra nog att ta risker och uttrycka okonventionella idéer utan rädsla för repressalier eller förödmjukelse. Detta är särskilt relevant i en värld där komplexiteten ökar och traditionella lösningar ofta är otillräckliga för att möta nya utmaningar.

Vidare diskuterar Edmondson hur individer kan utveckla en ”misslyckandekompetens”, en förmåga att reflektera över och lära sig av misstag. Hon betonar att denna kompetens inte bara handlar om att acceptera misslyckanden, utan också om att aktivt söka feedback och använda misslyckanden som en språngbräda för tillväxt. Detta kräver en organisation som inte är rädd för misslyckanden.

den och personligt mod att konfrontera sina egna begränsningar.

För företag handlar det mycket om att skapa en säker miljö där individer känner sig bekväma att ta risker och att lära av misslyckanden. En väl fungerande organisation bör uppmuntra öppenhet och låta bli att straffa misslyckanden. I grunden handlar det om att framhäva lärande framför skyldigheter. Genom att se misslyckanden som en möjlighet att lära sig snarare än något att skuldbelägga, kan individer och organisationer utveckla en mer tålig och anpassningsbar inställning.

Öppen kommunikation och regelbunden feedback är helt kritiska för att förstå och lära sig av sina misslyckanden. Genom att uppmuntra till utbyte av idéer och erfarenheter kan individer och team bättre förstå vad som gick fel och hur de kan förbättra sig i framtiden. Ledare spelar här en nyckelroll i att skapa en kultur där misslyckanden ses som möjligheter till lärande. Ledare behöver då själva vara öppna med sina egna misslyckanden och lärandeprocesser för att uppmuntra andra att göra det samma. Genom att regelbundet reflektera över och analysera misslyckanden kan man identifiera mönster, dra lärdomar och utveckla strategier för att undvika liknande misstag i framtiden.

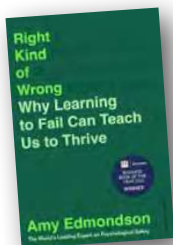
Edmondson menar att individer och organisationer kan utveckla en positiv inställning till misslyckanden genom den här typen av metoder, vilket leder till fler innovationer, ökad effektivitet och framgång på lång sikt.

Men boken är inte bara läsvärd för affärsvärlden; dess budskap är universellt tillämpligt. Föräldrar, lärare och ledare i alla samhällssektorer kan dra nytta av Edmondsons insikter för att främja en kultur där lärande från misstag är normen snarare än undantaget. *Right Kind of Wrong* är tankeväckande och inspirerande läsning som

erbjuder en värdefull motvikt till den rådande framgångskulturen.

Våga misslyckas. Uppmuntra andra att våga misslyckas. Gör fel – rätt. ✨

Patrik Lindenfors

RIGHT KIND OF WRONG
WHY LEARNING
TO FAIL CAN TEACH US
TO THRIVE
AMY EDMONDSON
Cornerstone Press 2023

Har intressant väljarkoalition.

Laget före jaget

POLITIK

De konservativa i USA håller på att förlora kulturkriget. Allt fler amerikaner accepterar abort och samkönade äktenskap, stora företag tar ställning för "woke" och även elituniversiteten har gått förlorade. Trump gjorde ingen större nytta i Vita huset och han förkroppsligar knappast traditionella ideal om kyskhets och oegennytta. Vad kan göras?

I boken *The Benedict Option* från 2017 lämnade den kristne författaren Rod Dreher ett radikalt förslag. Han hävdade att den konservativa högern har förlorat kampen om den politiska makten och behövde en helt annan strategi, inspirerad av klosterlivets grundläggare Benedikt av Nursia (480–543). Den kristna kulturen och de traditionella normerna kan bara överleva i små gemenskaper präglade av något som liknar den heliga Benedikts klosterregler, menade han. "Det benediktinska alternativet" är att konservativa drar sig undan från politiken och söker övervintra i väntan på att den progressiva stormen ska bedarra.

Patrick J Deneen, professor i statsvetenskap vid det katolska universitetet Notre Dame i Indiana, har en helt annan vision. I boken *Regime Change*.

Towards a Postliberal Future argumenterar han för att konservativa i USA måste vinna politiska segrar i syfte att åstadkomma en kulturrevolution för att återupprätta vad som har gått förlorat. Staten är ett legitimt verktyg för att omskapa det amerikanska samhället och åter låta en "det gemensamma bästa-konservatism" vara politikens utgångspunkt istället för individen.

Redan i Patrick Deneens förra bok *Why Liberalism Failed* från 2018 – utvecklade författaren en analys av den samtida politiken i de västliga demokratierna. Konflikten mellan höger och vänster är skenbar – båda sidor delar samma överideologi, nämligen liberalism. Båda lägren har individens frigörelse som mål; medan högern vill frigöra individen som ekonomisk varelse vill vänstern befria henne från normer, traditioner och beroendet av andra människor. Det läger som kallas konservativt i amerikansk politik består snarast av libertarianer, fixerade vid marknadens frihet. I USA har höger- och vänsterliberaler med gemensamma krafter förstört de institutioner och normer som har gjort landet framstående. Ojämligheten och polariseringen har ökat, identitetspolitiken har förstört universiteten och eliten har vänt sig bort från sin traditionella uppgift som föredöme och inspirationskälla. Liberalismen har helt enkelt >>

misslyckats, enligt Deneen.

Why Liberalism Failed uppskattades i flera läger inom amerikansk politik. Barack Obama, landets 44:e president, höll inte med om allt men menade att boken innehöll viktiga insikter om förlusten av mening och gemenskap i Amerika. I nya boken *Regime change* vill Deneen inte längre bara beskriva världen, utan förändra den. Att Obama kommer att uttala sig lika positivt om denna bok framstår som osannolikt.

Det är Aristoteles idéer som ger Deneen en filosofisk grund för det politiska projektet i *Regime change*. Det goda samhället är utformat för att möjliggöra människornas blomstring, det finns ett gemensamt gott att sträva efter och dygder som samhället bör befördra hos medborgarna. Dessa aristoteliska principer ställer han mot ett liberalt projekt där individen själv väljer sitt eget goda.

Deneen noterar att John Stuart Mills skadeprincip – som något förenklat innebär att var och en bör få göra vad vederbörande vill så länge andra inte kommer till skada – har kommit att bli norm för politiken i alla demokratier. Själv avvisar Deneen skadeprincipen när han utformar sitt politiska program. Om det bidrar till det gemensamma goda och underlättar för människor att leva goda liv, så är det helt legitimt att lagstifta mot pornografi eller tvinga butiker att hålla söndagsstängt, menar han. Huruvida en åtgärd bidrar till ett objektivt bättre samhälle bör avgöras, inte huruvida åtgärden behövs för att skydda en individ från skada.

Det är tydligt att Deneen främst vill vinna den amerikanska högern för sitt projekt, men det finns aspekter av hans postliberalism som snarare är attraktivt för vänstern. Politiken bör skapa en arbetsmarknad på arbetarnas villkor, enligt författaren. Facket är viktigt och frihandel som skadar lokalsamhällen och anställda bör avvisas. Men det är inte en mer socialdemokratisk ekonomi som främst intresserar honom – kampen mot identitetspolitiken på universiteten uppstår hans intresse i högre grad.

Betydelsen av eliten är central för Deneen. En elit finns i alla samhällen, konstaterar han, och kvaliteten hos dess medlemmar är av avgörande vikt för att denna elit ska kunna uppfylla rollen att lyfta den breda massan i kulturell och moralisk mening.

Det är fullt möjligt för en elit och ett folk att samverka på ett fruktbart sätt, ett ideal som Deneen beskriver med begreppet *aristopopulism*. Att dagens amerikanska elit inte håller måttet beror enligt författaren på det sorgliga tillståndet för den amerikanska akademien, och

”En elit finns i alla samhällen och kvaliteten hos dess medlemmar är av avgörande vikt för att denna elit ska kunna lyfta den breda massan i kulturell och moralisk mening.”

särskilt de så kallade elituniversiteten.

Deneen, som själv har varit lärare på Princeton- och Georgetownuniversiteten, har inte mycket gott att säga om den elit som utbildats vid USA:s ledande lärosäten. Medlemmarna i den amerikanska eliten präglas av självförhärligande, säger sig älska jämlikhet samtidigt som de undviker vanligt folk och helt saknar en föreställning om att elitens uppgift är att bidra till samhället. Enligt Deneen ska eliten utgöras av *aristoi*, de främsta, inte av dem som dagens förmenta meritokrati vaskar fram med sina examina från lärosäten som inte längre klarar sin uppgift.

Hur radikal är då Deneen som politisk tänkare? Boktitelns ”regimskifte” och omslaget med en delvis sönderslagen staty antyder att det är en bokstavig revolution han ser framför sig. Texten är mer ambivalent. Den eftersträva samhällsförändringen ska ske genom ”machiavelliska medel syftande till aristoteliska ändamål”, enligt Deneen. Det är med andra ord tillåtet att spela tufft i syfte att nå målet: en republik som befördrar dygder och som präglas av harmoni. Machiavellis råd till furstar är ju att bortse från konventionell moral och längtan efter att bli älskad till förmån för att nå resultat på slagfältet och i politiken. Kampen handlar inte heller bara om de politiska institutionerna, utan om kulturen i stort. Det är legitimt att använda politik för att påverka de privata och halvoffentliga institutioner – till exempel företag och universitet – som står för identitetspolitik och *woke capitalism*.

Det tycks inte vara möjligt att skriva något om amerikansk politik i vår samtid utan att förhålla sig till Donald Trump. Deneen är tydlig med sitt avståndstagande till den 45:e presidenten: Hans lastbarhet är alltför iögonfallande och hans ineffektivitet i ämbetet påfallande. Trumps väljarkoalition är han däremot desto mer intresserad av. De amerikaner som valde Trump 2016 – de kristna, de rurala, de lågutbildade, de som bor i ”fly over country” långt från kusterna – är också de grupper som kan utgöra grunden för den kulturevolution som Deneen vill se.

Begreppet aristopopulism är en oxymoron där orddelarna tycks stå i motsatsställning till varandra. Det är en av

flera paradoxer i Deneens politiska tänkande. En revolution krävs för att uppnå harmoni. Ett samhälle som organiseras nerifrån och upp ska skapas genom politik som kommer uppifrån och ned. Vanligt folk, arbetarklassen, är den grupp

som ska göra det möjligt att formera en ny elit av aristokrater.

Inget tyder på att liberalismens kritiker väljer ”The Benedict Option” och drar sig ur den politiska striden. Tvärtom: Väljarna i USA och i Europa gör uppror mot de gamla partierna och deras olika schatteringar av liberalism. Det är en utveckling med stora risker. Nedrivande av efterkrigstidens liberala institutioner och normer kan mycket väl leda till ett rent illiberalt tillstånd snarare än till Patrick Deneens idealistiska postliberalism. Inte heller i detta avseende är Sverige ett undantag.

Det går att hålla med Deneen om hans svidande kritik mot vänster- och högerliberalismen utan att skriva under på den lista med politiska förslag som han hoppas ska bryta dödläget. Att individualismen måste balanseras med andra värden är en viktig insikt, i USA och än mer i Sverige där individen har en ännu starkare ställning i politiken. Det gemensamma bästa som idé bör dammas av i den politiska teorin i västvärlden. ✨

Joel Stade

REGIME CHANGE
TOWARD A POSTLIBERAL
FUTURE
PATRICK J DENEEN
Sentinel 2023

Allt är vatten

FILOSOFI

Filosofins skapelseberättelse utgår från Miletos, en förgången stad på Turkiets västkust. Där levde den förste vetenskapsmannen, Thales (cirka 625–546 f Kr), en av det antika Greklands sju vise och mannen som placerade uttrycket ”känn dig själv” i porten till det delfiska oraklets tempel.

Det följande är en komprimerad ver-

sion av historien som börjar med honom:

Naturen uppvisar regelbundna fenomen, som solnedgångar, regnperioder eller tiden från ett lamm föds till dess att tackan stöter bort det, mönster som ibland rubbas av irregulariteter som månförmörkelser, missväxt eller märkliga sjukdomar.

Vi vill förstå det vanliga och det oväntade och helst därigenom lära oss manipulera naturens skeenden: bota sjukdomar, undvika dåliga skördar, kanske till och med göra goda skördar till det normala.

Dagen kan då förklaras med att en gud seglar över himlen, båten lastad med solen, för att efter ett givet antal timmar nå mörkret, där han vilar i väntan på att åter skapa gryning. Men solguden, det är viktigt, kan också välja att stanna kvar.

Missväxtens orsak kan vara att folket har förbrutit sig mot guden som härskar över regnet. Sjukdomar kan vara straff för enskilda individers överträdelser.

Sådana myter tillfredsställer viljan

>>

att veta inte bara hur, utan också varför, men lägger man samman dem till en övergripande förklaringsmodell, då hänger den inte ihop, då krävs fler och fler *ad hoc*-antaganden.

Vad gör man exempelvis om folket följer varje föreskrift, vädret är perfekt, och ändå misslyckas skörden? Myten kräver då att en ny gestalt träder in i handlingen, som i och med detta blir krångligare. Vetenskapen söker istället en förklaring som med större enkelhet gör reda för både det ena och det andra.

Också Thales tänkte sig att det vi uppfattar med våra sinnen – fenomenen – följer av krafter och beståndsdelar vi inte kan uppfatta, men han hade inte plats för gudars nycker. Hypotesen han framställde var att kosmos grundläggande beståndsdel är vatten, som av en tvingande kraft utan ande omvandlas till sådant vi kan uppfatta. Jämförelsen med gravitationen eller evolutionen är given.

Om Thales antagande stämmer bör det visa sig i empiriska konsekvenser, och sådana finns: jorden vilar på vatten, vars vågrörelser kan ge upphov till jordbävningar, ting som upphetas ger ifrån sig vatten, varpå de dör eller förstörs, vatten uppträder i olika former, som vi kan observera: vätska, kristaller, is och ånga – och så vidare. Att allt är vatten är alltså en idé som inte saknar stöd i erfarenheten.

Vetenskapen har sedan dess skapat enklare teorier med större förklaringskraft och prediktionsförmåga, men Thales hade lagt grunden för den vetenskapliga metoden. För honom var förstås relationen mellan spekulatio och observation kraftigt viktad till gissningslekens fördel. Vi erkänner inte Thales fåtaliga observationer som tillräckligt stöd för teorin, men i själva strukturen finns också en uppmaning att ständigt samla mer evidens, att inte nöja sig.

Drygt 200 år senare skilde Platon den värld vi sorterar från de idéer vi studerar, vilket i sig uppmanar till analys av de teoretiska begreppen. Snart placerade Aristoteles idéerna – formerna – i de världsliga tingen och gav därmed tyngd åt det noggranna studiet av naturen. För Thales var det empiriska stödet en eftertanke, efter Aristoteles var teorierna och observationerna oupplösligt förenade, den vetenskapliga teorins guldstämpel.

Det är ingen tillfällighet att Aristoteles står som grundare till snart sagt varje vetenskap, medan varje filosofiskt problem har Platon som upphovsman.

2 000 år senare (teoriutvecklingen hade gått trögt, fortfarande gällde Aristoteles) uppträdde Galileo Galilei värdet

Thales: den første vetenskapsmannen.

”Det är ingen tillfällighet att Aristoteles står som grundare till snart sagt varje vetenskap, medan varje filosofiskt problem har Platon som upphovsman.”

av att mäta och kvantifiera observationer – ”naturens bok är skriven på matematikens språk” – en nyskapelse som i sig är en uppmaning till det vetenskapliga experimentet.

Därmed var den moderna modellen konstruerad. Sedan dess har tänkandet inte förändrats. Ja, metoden har utvidgats till fler domäner, tekniska innovationer har utvecklat observationer och experiment, men filosofins geniala bidrag nådde sin fulla potential för drygt fyra sekler sedan. Vi kallar det språnget för den naturvetenskapliga revolutionen, men sedan 1800-talet omfattas också humaniora och samhällsvetenskaperna.

Som sagt, en förenklad version, vetenskapens teoretiska historia i 500 ord. Frågan är om beskrivningen stämmer. Å ena sidan, historier berättas inte i sekler om de saknar sanning, å andra sidan, goda berättelser har en tendens att verka självförstärkande: de överlever för att de överlever.

I grunden har denna konventionella version angripits på två sätt. Det postmodernistiska projektets själva kärna var att dekonstruera historien, alltså inte att visa hur den är falsk eller ofullständig, utan att blottlägga de begreppsliga nödvändigheter som krävs för att möjliggöra vetenskapen: subjekt och predikat, reduktionism, teoribefriade observationer. I den mån uppdraget lyckats har man också visat att vetenskapen kräver fördomar, men att dessa är utbytbara, alltså kan det finnas andra berättelser om naturen som är lika giltiga.

Den andra sortens angrepp accepterar vetenskapen, men säger att berättelsen är falsk i så måtto att den förvanskar och förtiger fakta. Förvanskar: den är för enkel, bortser från egyptisk geometri och förtiger religioners inflytande, den drar en för skarp gräns mellan teknik och teori, underskattar arabernas matematiska bidrag, missförstår betydelsen av kinesisk teknik, viftar undan de ontologiska antaganden som skiljer kilskrift från hieroglyfer från det fonetiska alfabetet – listan fortsätter.

I den nyutomna skriften *How to Be. Lessons from the Early Greeks* seglar Adam Nicolson i antikens Megale Helas under tiden från Homeros till Herakleitos. Också han vill studera epokens kreativa bidrag till vår kultur och civil-

sation, ersätta eller åtminstone ge nödvändiga komplement till den kanoniska berättelsen om vetenskapen, men han dekonstruerar inte begrepp, han ifrågasätter inte fakta. Han tittar åt ett annat håll.

Bokens utgångspunkt är att geografi gav ett essentiellt bidrag till filosofins och därmed vetenskapens framväxt, men inte genom bergskammar som skiljer och floder som förenar människor. Nicolson berättar huvudsakligen om Smyrna och Miletos, men gör en generell poäng. Att hamnstäders arkitektur, utblick, möten mellan skilda kulturer, skapar en egen sorts människor. Kanske kan man jämföra med hur människor i Stockholm sägs ha mer gemensamt med människor i Paris och London än med landsmän i Flen och Hedemora. Att framväxten av delade begreppsscheman och emotioner beror mer av psykogeografiska mekanismer än av ett delat språk, ett gemensamt statsskick och samma husmanskost.

Ett sådant antagande för tanken direkt till Montesquieus klimatteori, men även om man inkluderar Montesquieus idéer om topografins påverkan gör Nicolson ett djärvare påstående. Där Montesquieu stannar vid en plats materiella förutsättningar inbegriper Nicolson arkitektur, stadsplanering, offentlig utsmyckning, som inte bara bestäms av invånarna, utan också i sin tur bestämmer invånarnas föreställningar.

Alldeles säkert har Nicolson rätt, ändå blir jag irriterad av bokens första 100 sidor. Precis som Thales utgår Nicolson från en fantastisk idé, men vill sedan befästa den med ett alldeles för svagt underlag. Vi kallar sådant för flum. Boken är mycket riktigt belamrad med ”man kan tänka sig” och ”möjligen är det så” och ”i sådana fall vore” och ”följer man den tankebanan”, uttryck som bör användas sparsamt och med tillhörande utläggningar när man skriver filosofi.

Man påstår inte att värde teori följde av slavsyste- met utan att förklara sambandet. Man påstår inte att filosofins framväxt gav stöd åt övergrepp på mänskliga rättigheter

utan att göra kopplingen tydlig (särskilt som filosofin och den rudimentära demokratin utvecklades i samma tid och på samma plats). Man gissar inte att avsaknaden av slavar i konsten och litteraturen är evidens för att det fanns väldigt många slavar utan att lösa upp en sådan motsägelse. Man säger inte utan vidare att den klassiska anekdoten om hur Thales till en slavflickas förtjusning faller i en brunn för att han stirrar upp på stjärnhimlen uttrycker en genderbaserad distinktion mellan teori och vardagens verklighet, den förra manlig, den senare kvinnlig. Man avger inte utsagan att det självständiga jaget uppfanns av Homeros i *Odysséen* utan att definiera och jämföra.

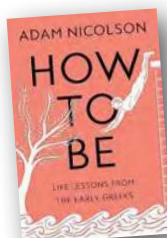
Men sedan händer något. Jag inser att jag har läst *How to Be* med fel förväntningar. Nicolson, som jag inte läst tidigare, är inte ute efter att skriva filosofi eller ens historia. Vad han erbjuder är ett formidabelt genrebrott där ämne, tema och stil blandas på ett sätt som är ovanligt, och när författaren dessutom äger den bildning man kan förvänta sig av den femte baronen av Carnock, då blir prestationen unik. Flummare är inte bildade, baroner är inte djärva, men här möter läsaren en djärv och bildad baron.

Och vad spelar det då för roll att han låter Homeros folksagor lägga grunden till astronomin och geometrins framväxt, när associationerna är så idérika, språket så njutbart, miljöbeskrivningarna (ett bärande inslag) så levande?

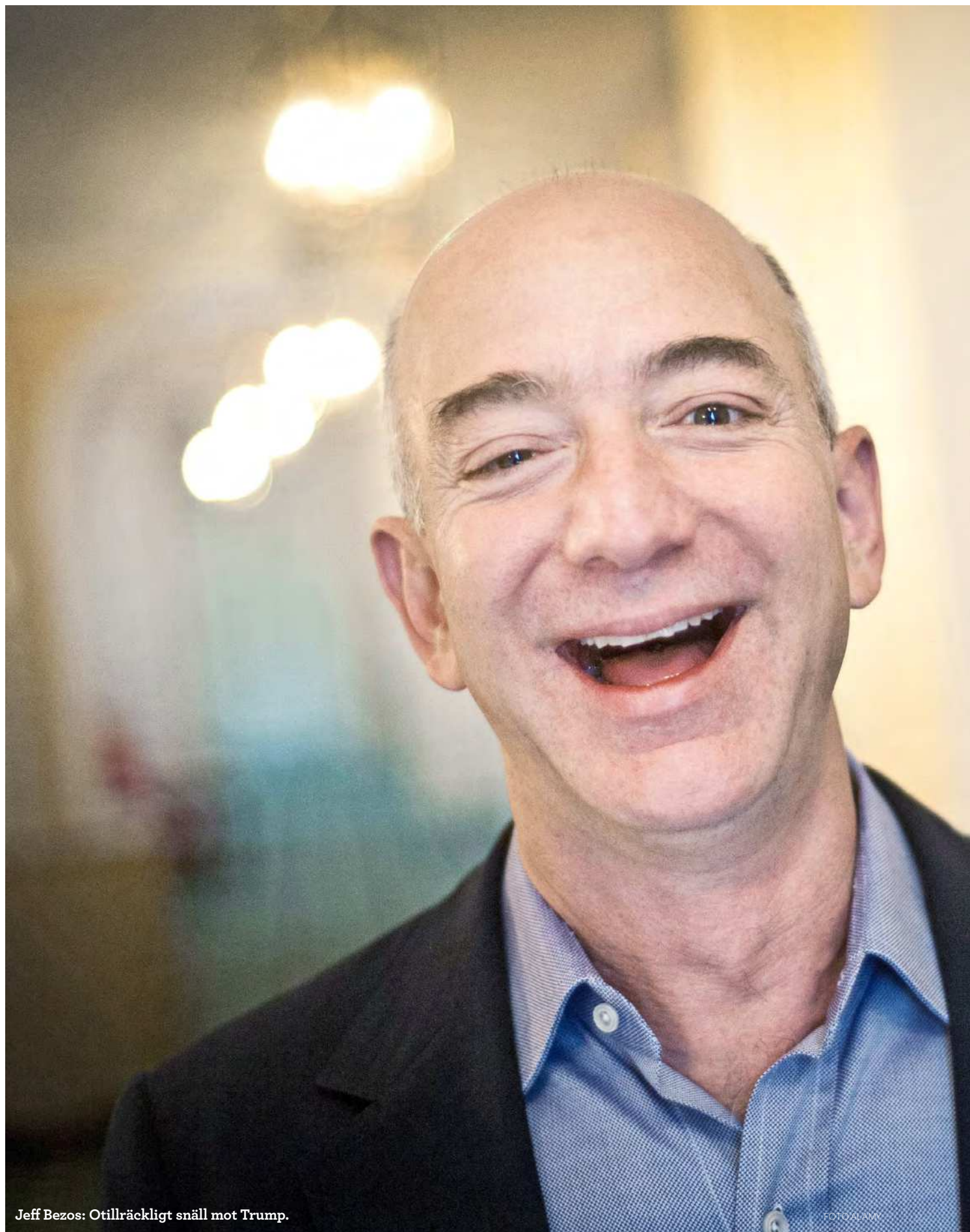
På så vis ger Nicolson ett nytt perspektiv på den vetenskapshistoria som varit kanon åtminstone sedan 1400-talet och lyckas helt utan dekonstruktioner eller tråkig faktagranskning.

How to Be borde ha tagit slut innan de avslutande livsstilsråden, som hör hemma i glansiga veckomagasin, men bortsett från det kan bara en inskränkt läsning – det vill säga: rigida förväntningar – ta ifrån boken dess njutningsbara kvaliteter. Öppnar man den utan anspråk på vetenskapsteoretiska insikter kommer man att märka att den dessutom faktiskt är mycket lärorik, också för filosofer. ✨

Roland Poirier Martinsson

HOW TO BE
LIFE LESSONS FROM THE
EARLY GREEKS
ADAM NICOLSON
Farrar, Straus and Giroux 2023

Jeff Bezos: Otillräckligt snäll mot Trump.

FOTOALAM

Alla presidentens motståndare

POLITIK

Den amerikanska tidningsdöden har härjat så våldsamt att den makabra sajten *Newspaper Death Watch* somnade in för ett par år sedan. Men nu går liarna inne på de redaktioner som har klarat sig, till och med *New Yorker*, tidigare skyddad intellektuell verkstad i Condé Nast-imperiet, måste skära ned.

Nu under vintern jäser det inne på *Washington Post*, som alltid har kunnat skryta över att både vara en lokaltidning och ha omfattande politik- och utrikesbevakning. En tiondel av personalen har erbjudits avgångsvederlag och flera välkända bylines kommer att försvinna.

Lite hårdtaget kan det vara en speciell variant på en sanning om Donald Trump som har förstört livet för så många han stött på i såväl affärlivet som politiken. Under hans år som kandidat och president steg tidningens intäkter och kurvorna över digitala trafiken pilade brant uppåt. Men denna *Trump bump* förbyttes i en *Trump slump* och varslen kom alltså.

Under den perioden hette chefredaktören Martin "Marty" Baron, och han skildrar nu sina dryga åtta år på posten i en tjock volym, *Collision of Power*. Baron tillhör den lilla skaran amerikanska journalister som har porträtterats på film. Huvudrollsinnehavaren i *Spotlight*, Liev Schreiber, passade ganska precis in på Barons beskrivning av sig själv – "ansat grått skägg, ett huvud fullt med ulligt hår, surmulen och fåordig". Den filmen handlar om avslöjandena i *Boston Globe* om utbredd och långvarig pedofili inom den katolska kyrkan. I en annan film, *The Pulitzer at 100* från 2016, spelar Baron sig

själv. Antalet sådana priser som gått till de tre tidningar han har lett (först *Miami Herald*, sedan *Globe* och *Post*) uppgår till hela 17.

Marty Baron inleder med en beskrivning av en middag i Vita huset med Donald Trump som ansträngt charmig värd och ett par höjdare från *Post* samt tidningens ägare Jeff Bezos som gäster. Budskapet från klanen Trump var otvetydigt: tidningen ingick i fiendeläget. Vårt jobb, understryker Baron, bestod som alltid i att granska och ställa administrationen till svars. Men för presidenten och hans krets gjorde denna "den mest grundläggande journalistiska uppgiften, oss till oppositionen".

När middagen började, klockan 19, hade tidningen publicerat nyheten om att specialåklagaren höll på att granska svärsonen Jared Kushners kontakter i Ryssland. Nästa morgon ringde Kushner till koncernchefen (eller *publisher*, som det kallas även på svenska) Fred Ryan och Trump själv till Bezos för att be honom att vara "more fair to me". Något som kanske gick an när det hade med galapettrar på tabloiderna i New York att göra, men definitivt inte i politikens Washington, där det snarare kunde ha motsatt verkan, och inte hos Bezos.

Eller som Baron säger: "Vi hade en ägare som inte kunde strykas medhårs eller tvingas till eftergifter av president Donald Trump. Vi skulle behöva honom för det. Och vi skulle behöva honom för något annat, att rädda *Post* från ruinen och det oundvikliga slutet, journalistisk irrelevans."

Barons ärliga bok är en nyttig repetition av några av de mest dramatiska amerikanska nyhetshändelserna under senare år, från metoo, strider om HD-

>>

kandidater och två riksprocesser till Trumps påståenden om valfusk och kuppförsoket den 6 januari 2021.

Trump brukar berömma sig av att fred och välstånd rådde under hans fyra år vid makten, men han kan tacka omvärlden som har glömt pandemin. Det smittsamma coronaviruset var tveklöst den största krisen som Trump hade att hantera och han misslyckades. Han minimerade smittan, hånade expertisen och lyfte fram obeprövade motmedel, baserat på "bara en känsla" han hade, och påstod att viruset var en "bluff" som Demokraterna hade hittat på.

Baron visar sitt förakt på många ställen, bland annat i återgivandet av svaret på en tv-reporters fråga om vilka råd presidenten ville ge människor som var rädda att bli sjuka:

"Jag skulle säga att du är en förfärlig reporter, det är vad jag skulle säga."

I samband med Trumps förnekanden av valutgången 2020 förekom alltmer hot om våld. Tidningens säkerhetsavdelning såg till att det fanns skottsäkra västar och annan utrustning.

Baron skriver: "Detta var vad Trump hade tvingat fram. Pressen tvingades nu att fysiskt skydda sig själv från landsmän som eldats upp av presidenten."

När Baron rekryterades till *Post* var tidningen inne i en djup svacka och familjen Graham, som hade styrt tidningen i 80 år, kände sig nödgad att leta efter spekulanter. En mycket överraskande köpare dök upp, Jeff Bezos, grundaren bakom nätjätten Amazon. Han betalade 250 miljoner dollar ur egen ficka och står som ensam ägare. En slutsats av det porträtt som Baron målar upp på många sidor kan uttryckas som: Bezos är ingen Elon Musk. Han tänkte långsiktigt, "20 år", var redo att gräva i sina djupa fickor, hittade nya sätt att ragga läsare och lade sig inte i några redaktionella överväganden.

Baron hade regelbundna kontakter med Bezos och hyser stor respekt för honom, både för hans syn på yttrandefriheten och för att han fick fart på den digitala omställningen, till och med en "Marty bot" som påminde reportrar om att deadline närmade sig.

Det tycks bara ha skurit sig enstaka gånger, som när Baron bestämt vände sig mot Bezos syn på *metrics*, med uppdatering på webben en gång i kvarten som ett sätt att mäta redaktionell produktivitet. Bezos talade också om medarbetare som hade "direkt" och "indirekt" påverkan på innehållet – och med det menade han att reportrar var värdefullare än arbetsledande redaktörer. En otrolig missuppfattning om hur kvalitetsjournalistik

kommer till, menar Baron, som försökte påtala att reportrar inte enbart är självgående.

En för utomstående möjligen överdriven möda ägnades åt ett nytt motto. Bezos hade uttryckt önskemål om ett sådant och efter bollande av mängder av förslag fastnade man för *Democracy Dies in Darkness* som står på pränt under huvudet. Det avtäcktes ett par veckor efter Trumps tillträde och blev då den

"Baron hade regelbundna kontakter med Bezos och hyser stor respekt för honom, både för hans syn på yttrandefriheten och för att han fick fart på den digitala omställningen."

signal om *Post* som demokratiens väktare som Bezos efterlyst.

Utöver medieekonomi, pressfrihet, påtryckningar från (en speciell) makt-havare är scoopjakten och vardagsslitet i journalistiken huvudtema i boken. Någon större beundrare av den berömda Bob Woodward är Baron inte, framgår det, medan han skriver mycket uppskattande om de reportrar som bevakade Trump, bland dem David Farenthold, Carol Leonnig, Ashley Parker och Philip Rucker.

Faktakontrollanterna, under ledning av Glenn Kessler, nämns också. 30 573 Trump-lögner på fyra år. Ett faktum som Baron lät slinka med i boken är att 11 procent av Trumps Twitterinlägg de första två åren bestod av attacker på medierna.

"Jag vet att ni står under Amazons kontroll", sa Trump till Baron den ena av de två gånger han personligen ringde upp. "Det är vi inte och det vet ni", svarade Baron, varpå Trump öste svordomar och glåpord över honom, förkunnade att tidningen var en "hatmaskin" och a *fucking joke* och att Baron omedelbart borde hälsa sina reportrar att de "är mycket ohederliga".

Vid ett tillfälle kastade Bezos fram idén att ledningen på *Post* skulle bilda en pakt tillsammans med ärkerivalen *New York Times*. Risker för dyrbara och tidsödande stämningar och oro för att uppgifter om enskilda medarbetares privatliv skulle röjas diskuterades under ett par möten. Något konkret samarbete blev det dock aldrig, men Baron återkommer till idén om att medier i högre utsträckning borde slå tillbaka mot dem som slungar ur sig anklagelser om *fake news*.

Uppseendeväckande nog hade Baron inte blivit informerad i förväg om den så kallade Steelerapporten, ett av de mest kontroversiella inslagen i det som

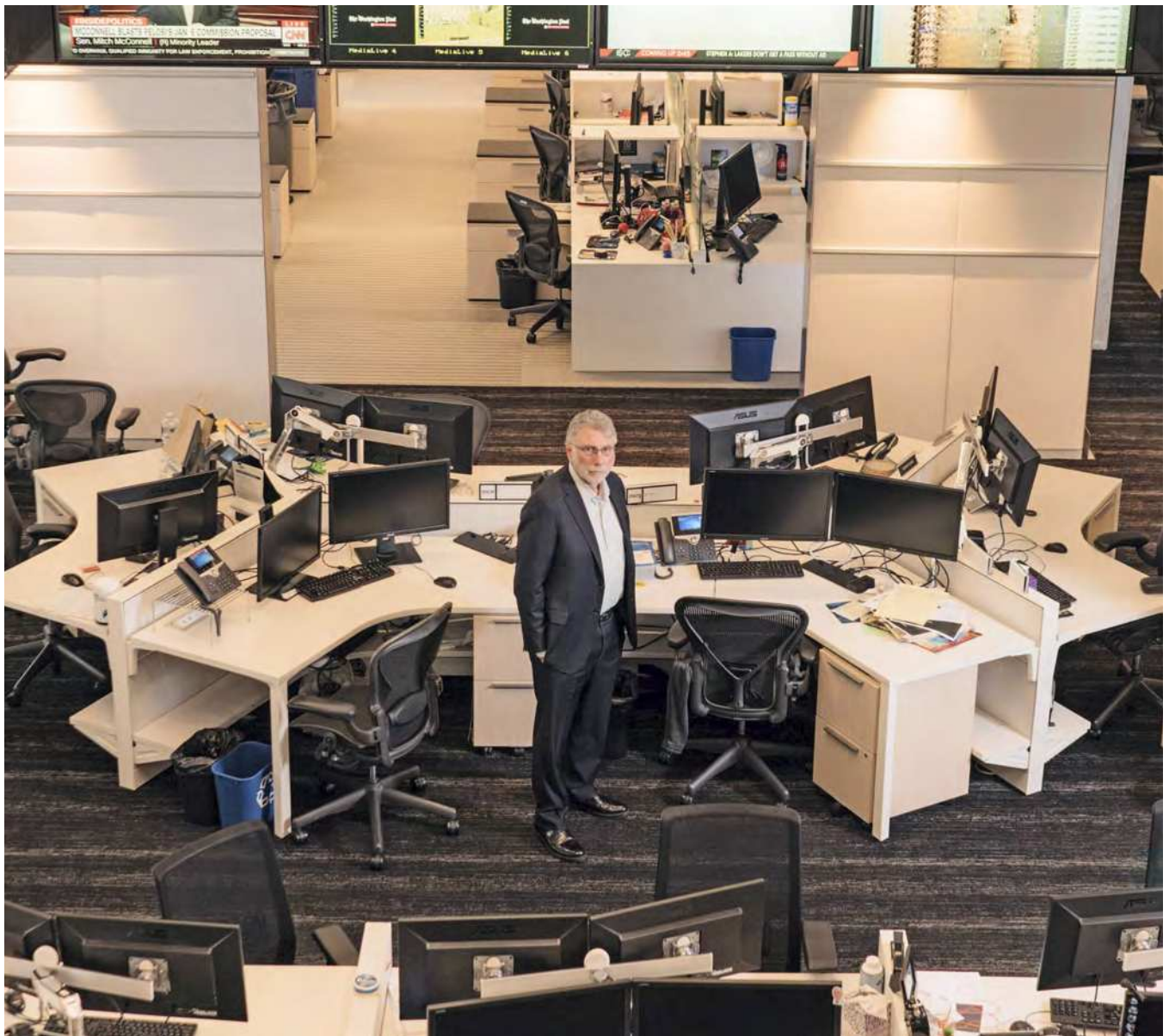
Trump avfärdar som *Russia. Russia. Russia* och som fått kommentatorer att racka ned på medierna för att publicera falska uppgifter. I rapporten hävdas att Trump inte bara hade vittgående planer på byggen i Moskva utan även haft kontakter med prostituerade. Men personerna bakom och deras motiv kunde ifrågasättas. Det närmaste en ursäkt från Baron är att han medger att en källa felidentifierades och att rättelser infördes. På det hela

taget, framhåller han, var det allra mesta av medierapporteringen kring Muellers utredning korrekt.

Baron kommer på kant med delar av redaktionen på två områden. Dels de i synnerhet yngre reportrarna som inte kunde hålla sina flinka fingrar borta från Twitter. Dels de högljudda rösterna som krävde en mer diversifierad personal efter den svarte George Floyds upprörande död och Black Lives Matter-protesterna.

Rörande det första bråket ställer sig Baron helt oförstående, för honom är det självklart att en journalist inte kan ta ställning öppet, något som dessutom är inskrivet i etikreglerna. Rörande etnisk mångfald slår kritikerna in öppna dörrar, tycker han. Problemet var att det inte fanns utrymme att rekrytera fler *Blacks* (som i *Washington Post* och många andra amerikanska medier stavas med versalt B), latinos eller andra minoriteter. Han säger det inte högt men det framgår ibland att det inte är helt enkelt att anställa journalister som inte är vita (dock inte män, längre), något som kan vara ett bevis på en ond cirkel: minoriteter känner sig inte hemma i miljön och slutar. "Mitt värsta misstag" var att göra mer, erkänner Baron.

Den som har erfarenhet från det svenska medielandskapet kan inte undgå att märka skillnaderna i resurser (vilket för all del inte är nytt). När tanken på att öka bevakningen av ny teknik förverkligades anställdes elva reportrar, redaktörer och videografer, med ytterligare tillskott senare. Bezos med sitt IT-förflutna var inte fullt så intresserad av en matlagings-app som *New York Times* haft framgångar med, liksom med sina korsord i digital form. Det framgår i epilogen att Barton är aningen bitter över att Bezos inte förmåddes att engagera sig på all-

Martin Brown: satt på sin post på Post i åtta år.

FOTO: TT

var i de strategiska framtidsdiskussionerna. Kanske, konstaterar han, deltar Bezos mer när han lämnat vd-posten i Amazon. Totalt sett fick Bezos igen sina miljoner i ackumulerade vinster, men han lät dem gå in i företaget.

Marty Baron upplyser läsaren redan i förordet om att detta inte är några memoarer. Det är sannerligen tunnslätt med personliga detaljer, utöver att han helst skulle slippa slips och sociala evenemang. Först på sidan 406 och 407 berättar han om sin bakgrund, att han föddes i södra Florida av föräldrar som utvandrat från Israel via Frankrike. Vid fyllda 65 började påfrestningarna på redaktionen tära på honom alltmer och han kände sig smärtsamt medveten om att den genetiskt betingade blodsjukdom han lider av skulle kunna leda till en för tidig död.

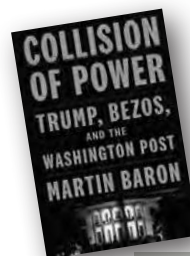
Utan tvekan är Marty Baron en av

de mest lysande tidningsmännen i den moderna mediehistorien. Intressant nog går han tillbaka 100 år och till den inflytelserike reportern, författaren och kommentatorn Walter Lippmann när han diskuterar ledstjärnan objektivitet. Lippmann skrev att journalister strävar efter en så "opartisk undersökning av fakta som står i människans makt" och Baron beklagar att ordet objektivitet blivit så impopulärt.

"Som journalister kan vi aldrig sluta vara besatta av att hitta sanningen eller – för att ta till en mindre högräddande term – objektiv verklighet", skriver Baron. Självklart är ingen renons på känslor eller åsikter, men alla i medierna måste bli bättre på att lyssna och lära – och framfö-

rallt att vara rättvisa. Trots attackerna, från Trump och andra, tror Baron på en framtid för mer traditionell journalistik. Fast hans lista över det som krävs är lång och, kanske, svåruppnåelig: uthålliga ägare, tillräckligt med personal, teknisk innovationsförmåga, mer grävande journalistik och att producera ett kvalificerat innehåll som just genom sin kvalitet ställer sig i demokratis tjänst. ✨

Karin Henriksson

COLLISION OF POWER
TRUMP, BEZOS, AND THE
WASHINGTON POST
 MARTIN BARON
 Flatiron Books 2023

Katarina Barrling

Vem tror han att han är?

LE LEVER är det franska ordet för uppstigning. Det är också benämningen för en fransk hovceremoni, där kungen stiger upp, tvättas, och kläs inför en imponerad publik av prinsar, hovfolk och tjänare. Fransmännen har känsla för det här med ceremonier, och finns det någon del av livet där de följer preussisk ordning så är det här. Så uppstigningen följde ett strikt reglemente, och publiken en viss ordning, närmare bestämt en sorts kö, men inte byggd på kronologi och egalitära ideal, utan strukturerad utifrån social status. Finast gick först.

Franska revolutionen avskaffade i sin revolutionära nit *le lever*, men vissa saker avrättas inte så lätt. Uppstigningens anda överlevde i högsta grad i fransk politik, med dess scenografi av guld, glans och bugande hovmän. Den franske kungen må numera vara folkvald president, men han är fortfarande kung. Man kan förstå att Sveriges statsminister såg sig manad att skicka sin utskällda kulturmanual till Emmanuel Macron inför statsbesöket i Sverige.

Här, i världens moder-naste land, får vi gå längre fram i historien för att finna en miljö som fångar den politiska kulturens kärna. Kanske Olof Palme när han leker med sina barn framför radhuset i Vällingby, gråtonat smakfullt och byggt på modernitet och grönområden. Där lyser de gloriösa uppstigningarna med sin frånvaro.

Det går säkert att finna mängder av illust-ra influerare som håller sina *lever* på nätet för att räkna likes och sprida fruktjuice över landet, men den som är folkvald bör undvika excesser, åtminstone om vederbörande vill förbli folkvald.

Hur provocerande det är med minsta glimt av glans i politiken har statsministers diverse livsstilsval påmint oss om under senare tid. Den som trott att globaliseringens individualism och Satsa på dig själv-ideologi slutgiltigt slagit sina klor i det svenska kynnet får tro om. Internet och schlagerfestivaler må vara överfulla av narcissistiska Jagajag, men det är bara brus på ytan. Det är i synen på den politiska makten som den verkliga kulturen framträder, präglad som den är av pietism och barkbröd.

Vem tror statsministern egentligen att

han är? Ställa till med fest i tjänstebostaden bara för att han fyller 60 år – mitt i lågkonjunktur och (svensk) Natokris? När det framkom att den oerhört luxuösa festen möjligen inte varit fullt så luxuös utan att det gästerna undfagnats med var engelsk konfekt (!) och alkoholfri cider, löd kritikens upprörda svar att besökarna iakttagits bära eleganta kläder.

Efter oss syndafloden – som Madame de Pompadour inte skulle ha sagt, i alla fall inte om engelsk konfekt och alkoholfri cider. Och nyheten att det upphittats kokain på flera partikanslier i riksdagen kunde lugnt flyga under radarn, eftersom statsministers (eventuellt) alkoholfria minglande tog allt syre, det slutgiltiga beviset på att kokain förlorat sin air av glamour och numera andas gängvåld och annan socialrealism. *Rien à voir!*

INTE NOG MED kalaset. Statsministern har också rest till fjärran länder på det sydli-

”Det är i synen på den politiska makten som den verkliga kulturen framträder, präglad som den är av pietism och barkbröd.”

ga halvklotet för att fira födelsedag med sin familj. Han har utökat sitt gym, samtidigt som regeringskansliets personal blir av med sina löpband. Han har dessutom inhandlat inredningsdetaljer på Svenskt Tenn.

Svenskt Tenn är höjden av lyx i Sverige – det må vara färggladare

än Norrgavel, och dyrare än det mesta, men deras linnetyger och bekväma fåtöljer är ändå eoner från lyxen i de franska kungarnas sidentapeter och guldbelagda sänghimlar – på inredningens område överlevde Louis seize-stil sannerligen revolutionen, och det är den typen av överflöd som inreder både presidentens och premiärministerns franska palats, med chict moderna, lika dyrbara, accenter.

MÖJLIGEN VAR DET alltså dessa erfarenheter som låg bakom statsministerns välkomsthälsning inför Macrons statsbesök i januari? Klaga inte på vädret – födelsedagsfira hemma i snön! Fika med kanelbullar – mingla inte med engelsk konfekt! Behåll din plats i kön – även till gymmet! Men en punkt glömd Ulf Kristersson ändå på sin lista, den viktigaste: Tro inte att du är någon – särskilt inte om du är statsminister! ❄️

Trött på att bli uppfostrad? Då är Fokus ditt andningshål.

Vi tror på fortfarande på nyfikenhet i en ängslig tid. Vi gillar klarspråk och god stilistik. Vi är oberoende, både politiskt och i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fånge.

ERBJUDANDE!

För **198 kr** (ordinarie lös.nr pris 1 068 kr) ingår:

- **3 månader (12 nr) av Fokus**
- **Tidningen i brevlådan varje vecka**
- **Allt material på Fokus.se**
- **Nyhetsbrev**
- **Prenumerationen avslutas automatiskt**

Ta del av erbjudandet

Scanna QR-koden

eller svara på **fokus.se/axess**

Johan Hakelius
Politisk chefredaktör

Vill du hellre prova Fokus Digital? Nu 6 månader för 79 kr!

För dig som endast vill få tillgång till allt material på fokus.se.

Ta del av erbjudandet på **fokus.se/digital**. Du sparar 815 kr!

Tillsammans fortsätter vi rädda liv i Ukraina.

Några exempel på hur din gåva hjälper:

En varm filt **50 kr**

Hygienpaket till en familj **126 kr**

Tvål, filt, sovmatta och köksutrustning för en person **551 kr**

Utrustning till en första hjälpen-volontär **2 285 kr**

Filtar, sovmattor, tält, hygienartiklar och köksutrustning för en familj **9 194 kr**

Tack till alla er som är med och bidrar.

Svenska Röda Korset

**Swisha till 900 80 79
eller bli månadsgivare på rodakorset.se**